عبدالرحمن جمال الكاشغري

اللغة الأويغورية المعاصرة

هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى

تقديم

أ.د.ماجدة مخلوف

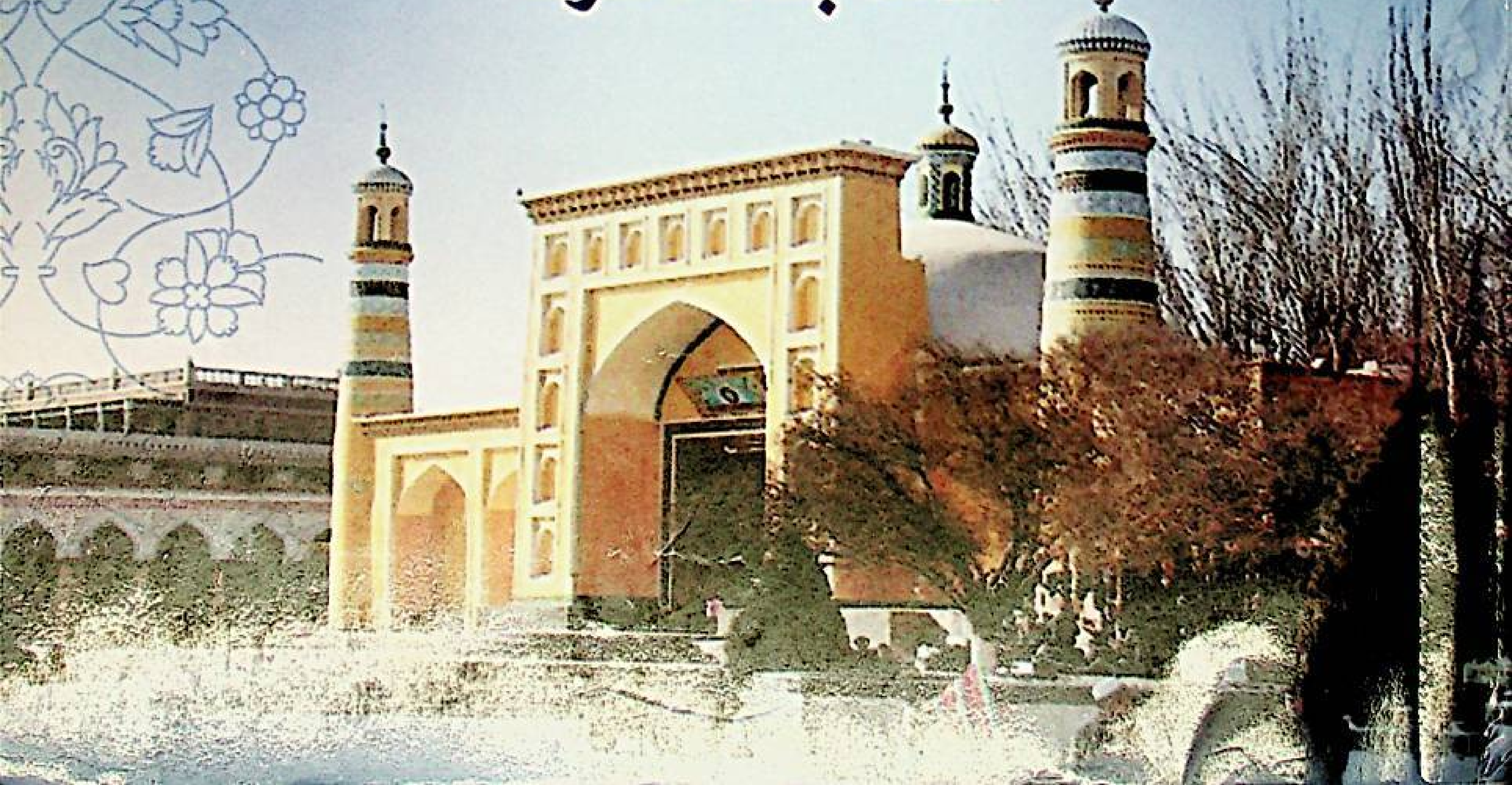

عبد الرحمن جمال الكاشغرى

اللغة الأويغورية المعاصرة

هازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى

تقديم

أ. د/ ماجدة مخلوف

أستاذ الدراسات التركية ورئيس قسم اللغات الشرقية

القاهرة

٢٠٠٩م

تقديم

الحمد لله رب العالمين... أما بعد:

فيسعدنى أن أقدم للقارئ العربى هذا الكتاب الأول من نوعه...

فعندما تقدمت قبل أكثر من عشر سنوات بطلب إلى قسم اللغات الشرقية وآدابها جامعة عين شمس، أطلب فيه تدريس الأويغورية بفرع اللغة التركية بالقسم، بوصفها واحدة من اللهجات التركية، ولكونها اللهجة الوحيدة التى مازالت إلى اليوم تكتب بالأبجدية العربية، لم أكن أتصور أن تكون مصر هى أول بلد عربى يصدر منه كتاب فى تعليم الأويغورية للناطقين باللغة العربية، وأن تكون كلية الآداب جامعة عين شمس، هى الجامعة الوحيدة فى العالم العربى التى تدرس هذه اللهجة فى برنامج اللغة التركية بها، أو أن يصل عدد دارسي الأويغورية إلى حوالى سبعين دارسا فى العام الدراسى الواحد.

وقد لا يعرف الكثيرون أن هناك عالَمٌ تركى كبير وواسع يمتد من نهر الفولجا إلى غرب الصين، يتكلم كله اللغة التركية بلهجات متعددة، وأن كبريات الدول الإسلامية على مدى القرون كان للأتراك النصيب الأوفر منها. والأهم أن هذا الشعب الأويغورى التركى العريق الذى يتكلم اللهجة الأويغورية، والذى يعيش فى آسيا الوسطى منذ آلاف السنين، هو صاحب الإسهام الأكبر فى الثقافة الإسلامية والفكر الإسلامى فى أزهى عصور الحضارة الإسلامية.

ولا شك أن هناك تقصير بشكل أو بآخر فى التواصل مع هذا الشعب الأويغورى، بسبب عدم التعرف الآن على ثقافته المعاصرة وأدبه وتاريخه...

وأعبر عن سعادتى الشخصية بصدور هذا الكتاب المعنى بتعليم الأويغورية للناطقين باللغة العربية، والدارس لها سيلحظ للوهلة الأولى أن ما يربو عن ستين بالمائة من ألفاظها، هى ألفاظ عربية، وأنها أقرب إلى الفهم والتعلم من كثير من اللغات الأجنبية، وأهم ما سيخرج به الدارس لهذه اللهجة، أنه سيكتشف عمقا جديدا للثقافة

الإسلامية غاب طويلا عن ثقافتنا المعاصرة، وأدبا إنسانيا راقيا، مكتوب بهذه اللغة، يحمل قضايا فكرية وإنسانية جديرة بالاهتمام.

فالحمد لله رب العالمين.

أ. د.ماجدة مخلوف

أستاذ الدراسات التركية ورئيس قسم اللغات الشرقية

بكلية الآداب - بجامعة عين شمس

مصر - القاهرة في 2009/10/10

اللغة الأويغورية

يعد الشعب الأويغورى رائدا من رواد الحضارة فى منطقة وسط آسيا. وأنجب هذا الشعب العلماء والأدباء الذين أثروا الحضارة الإسلامية فى شتي أنواع المعارف والعلوم.

استوطن شعب الأويغور التركى فى قلب آسيا (مهد الأتراك) وحوض نهر تاريم منذ أكثر من أربعة آلاف سنة، ويعتمد هذا الرأي على الأدلة التاريخية والآثارية.

لعب شعب الأويغور دورا أساسيا فى دولة الهون (240 قبل الميلاد - 216م)، وأسسوا دولة كوك تورك (551م - 744م)، ودولة الأويغور الأورخونية (745م -845م)، ودولة الأويغور القاراخانية (850م - 1212م)، ودولة ايديقوت الأويغورية (850م - 1335م) ودولة كانسو الأويغورية (870م - 1036م، ودولة السعيدية (1504م - 1678م). ومن هنا نرى أنهم كان لهم دورهم فى تأسيس هذه الدول المشهورة.

لقد ساهم هذا الشعب فى بناء صرح الحضارة الإنسانية العالمية منذ أقدم الفترات التاريخية. وينسب إليه الفضل فى اختراع حروف الطباعة من الخشب، حيث قام بطبع العديد من الكتب فى مختلف مجالات المعرفة قبل أن تعرف ألمانيا هذا الاختراع. فقد أثبتت الحفريات التي قام بها المستشرق الأثري "فون لي كوك" بمدينة "طورفان" صحّة ذلك الرأى. كما عرف شعب الأويغور فن"التصوير الملون" منذ أقدم الفترات التاريخية، بينما عرفت أوروبا هذا النوع من التصوير منذ وقت قريب..

يقول العالم البريطانى آ. ستين: "شعب الأويغور قوم وضع قَدما إلى الحياة المدنية من زمن بعيد قبل الشعوب التركية الأخرى فى وسط آسيا".[1]

ويقول المستشرق الفرنسيى ر. كَروست: "الأويغور كانوا من رواد الحضارة فى منطقة آسيا الوسطى".[2]

العالم الصينى لى عندما يتعرض إلى الحضارة النموذجية للأويغور فى بحثه بعنوان

---

(1)، (2)، (3) انظر" الأويغور فى الشرق والغرب" فروففسور غيرتجان عثمان، سنة النشر: 2002 بالأويغورية.

(شعب الأويغور: أستاذ الثقافة الذى أبدع المجد التاريخي) فيلخص حضارة الأويغور فى خمسة نقاط أساسية:

1 - استخدام الكتابة والنشر.

2 - نشر اللغة الأدبية فى غرب آسيا.

3 - نشر فن المطبعة فى الغرب.

4 - وفرة الوثائق الحضارية التاريخية المبدعة.

5 - نشر الثقافة الدينية[3].

لأن الأويغور اخترعوا: فن الطباعة، وصناعة الورق، والحرير، وكذا فى مجال صناعة المدفعية.

يقول الدكتور حسين المجيب المصرى: "الأويغور من أعرق الشعوب التركية فى الحضارة واستبحار العمران وأعظمها صولة وعزة جانب، حيث رفعوا شاهق البنيان، وشيدوا أعظم الهياكل، وحذقوا الكتابة على الأوراق والرقوق. والأتراك الأقدمون (الأويغور) اكتشفوا فن الطباعة قبل الصينين والأوربيين بزمن بعيد. وبلغوا أوج عظمتهم فى القرن الثامن الميلادى، ثم اندثرت دولتهم باستيلاء جنكيزخان عليها فى القرن الثالث عشر.. أما لغتهم فسميت فيما بعد بلغة جغتاي نسبة إلى الحاكم جغتاي. وما زالت الأويغورية لغة حية للشعوب التركية التى تسكن حوض نهر تاريم. ويولى علماء اللغة المحدثون من الأتراك، بهذه اللغة (بلغتهم) بالغ الأهمية.." (انظر "تاريخ الأدب التركى" - د. حسين المجيب المصرى، ص: 12-13).

لا بأس أن ننقل كذلك رأي الدكتور التركى آ. سهيل عندما يبدى رأيه فى النتائج الطبية للأويغور فى عهد دولة ايديقوت: ".. تقوم الحضارة الأويغورية فى المقام الأول على الحضارات القائمة المعاصرة فى عصرهم. فالأويغور حافظوا على المعرفة والثقافة والطب فى آسيا خاصة بين الشعوب التركية". (الطب فى الأويغور) للمؤلف آ. سهيل أنوَر، ص: 5).

اللغة الأويغورية لغة قديمة جدا لها تاريخ طويل، ومرت بمراحل متعددة عبر آلاف السنين، وكان لها أثرها المميز فى تاريخ الأويغور السياسيى والاجتماعي والحضارى والأدبي. وتعتبر الأويغورية فرع من مجموعة لغات آلتاي - أورال.

تشكل اللغة الأويغورية الأصل الذى تفرعت منه اللغة التركية الشرقية؛ وتطورت عبر الزمان مع الحفاظ على كيانها ، حتى صارت لغة أدبية موحدة بين الشعوب التركية التى تعيش فى منطقة وسط آسيا اعتبارا من القرن الرابع عشر حتى القرن العشرين.

المراحل التى مرت بها اللغة الأويغورية

1 -اللغة الأويغورية فى عهد الهون والأورخون:

استخدم الأويغور الأبجدية الصغدية والأورخونية فى كتابة لغتهم قبل الميلاد بمئات السنين واستمروا فى استخدامها حتى القرن الثامن الميلادى.

حيث وجد أن النقوش الحجرية والوثائق التاريخية التى عثر عليها على ضفاف نهر أورخون، وفى مدينة طورفان مكتوبة باللغة الأويغورية الأرخونية.

2 - اللغة الأويغورية فى العصور الوسطى:

يمثل العصور الوسطى القرن الثامن حتى القرن الرابع العشر الميلادى. استخدم الأويغور فى هذه المرحلة الأبجدية الأرخونية،والأبجدية الأويغورية القديمة والأبجدية العربية.

استخدمت دولة الإديقوت الأويغورية (850-1335) وعاصمتها مدينة "طورفان" وما حولها الكتابة الأرخونية الأويغورية والقديمة. وبها كتبت كتب كثيرة منها قصة أوغوزنامة ، وقصة آلتون ياروق، وقصة ايككى تيكين.

واستخدمت الدولة القاراخانية (850-1212) وعاصمتها مدينة كاشغر وبالاساغون الأبجدية العربية وذلك بعد اعتناق الإسلام. وكان لهذه الدولة اسهاماتها الكبيرة فى الحضارة الاسلامية والانسانية، كما ظهر منها المفكرون والفلاسفة والأدباء والشعراء.

ومن أظهر ما كتبه الأويغور بالأويغورية (ديوان لغة الترك) لمحمود الكاشغرى، و(قوتادغوبيلك) ليوسف خاص حاجب كتبت بالأبجدية العربية فى القرن العاشر الميلادى. و(عتبة الحقائق) للشاعر أحمد يوكنه كى كُتبت فى أواخر عهد الدولة القاراخانية وبداية ظهور اللغة الأويغورية الجغتائية (يعنى وبداية دولة المغول الجغتائية).

ومازال اللغة الأويغورية تكتب بالأبجدية العربية منذ ألف سنة وإلى الآن. وهي اللهجة التركية الوحيدة من بين جميع اللهجات التركية الآخرى التى مازالت تستخدم الحروف العربى.

3. اللغة الأويغورية فى عهد الملك جغتاي خان:

يمتد عصر اللغة الأويغورية الجغتائية من القرن الرابع عشر حتى نصف القرن العشرين. فأصبحت اللغة الأويغورية الجغتائية لغة أدبية موحدة للشعوب التى تتحدث بالتركية فى جميع آسيا الوسطى. سميت هذه اللغةُ بـ(اللغة الجغتائية) نسبة لجغتاي، ذلك الحاكم الذى حكم أراضى دولتين أويغوريتين: الإديقوتية والقاراخانية. لأن الحاكم جغتاي اتخذ من اللغة الأويغورية لغة البلاد التى تحت سيطرته وجعلها لغة رسمية لبلاده.

تعد اللغة الجغتائية مرحلة من اللغة الأويغورية، وهذا معروف لدى المتخصصين، على سبيل المثال فى كتاب "تاريخ الأدب التركى"للدكتور مجيب المصرى كما ذكرنا قبل قليل، وفى مقدمة كتاب (قواعد اللغة التركية) للدكتور عبدالله مبشر الطرازى.

فضلا عن ذلك أن جنكيزخان أمر مستشاره المعلم الأويغورى تاتار توڭا بتعليم أمراء [...]ول اللغة الأويغورية. وأمر بجعل اللغة الأويغورية لغة موحدة للمناطق التى تحت سيطرته. [...]ب المعلم الأيغورى الأول (تاتار توڭا) فى عهد جنكيزخان دورا كبيرا فى هذا المجال. [...]انظر ص:2،11،12) من بحث الأمريكي مايكيل. س. بروس أستاذ التاريخ

UYGHUR TECHNOLOGISTS OF WRITING AND LITERACY IN MONGOL MICHAEL C. BROSE (University of Wyoming)

هل اللغة الجغتائية لغة الجغتائية المغولية أو اللغة الأويغورية الجغتائية؟

ويؤيد هذا الرأى ما ورد فى كتاب أبو الغازى بهادرخان وهو يقول: "كان الختم والمراسلات والحسابات بيد الأويغور فى المناطق التى حكم بها جنكرخان وأولاده بدءا ماوراء النهر، وخراسان وحتى العراق". (تاريخ شجرة الترك، ص: 27، بالأويغورية).

لفظ جغتاي ليست لقب صاحب اللغة، بل هو الحاكم الجغتاي الذى تقلد مقاليد الحكم فى منطقة آسيا الوسطى، لذا نُسبت هذه اللغة إليه، وسُميت فترة من الزمان باسم (اللغة الجغتائية). وهذا أمر يشبه تماما كتسمية اللغة التركية بالعثمانية نسبة إلى عثمان غازى الذى تربع على عرش الدولة العثمانية.

ليست اللغة الجغتائية لغة أزبكية كما يقال، ولم يطلق عليها اسمها الأصلى،

واسمها الأصلى "اللغة الأويغورية". وفى هذا الصدد يقول العالم التركى اللغوى الشهير شمس الدين سامى فى كتابه (قاموس الأعلام): "الأويغور القدماء شعب متقدم جدا فى مجال الحضارة، وأصبحت لغتهم لغة أدبية بين الشعوب التركية. و"اللغة الأويغورية" إبان حكم الحاكم جغتاي اشتهرت بلقب "اللغة الجغتائية". (قاموس الأعلام، مجلد 3 - ص: 1876).

ويكتب العالم المعروف أحمد زكى وليدى: "الأويغور كان لهم حضارة راقية جدا بين الشعوب التركية. لذا فلغتهم أصبحت لغة أدبية بين الشعوب التركية". (انظر تاريخ الترك والتتار، ص: 86).

ويمكن أن نفهم كذلك من كلام على شير نوائى (وهو من الأويغور) فى مقدمة كتابه "خزائن المعانى" بأن اللغة التى تسمى (اللغة الجغتائية) فى الأصل اللغة الأويغورية، وهو يقول: "من فصحاء اللغة الأويغورية، ومن أمهر من عبر الكلمات التركية مولانا السكاكى ولطفى يعنى من أساتذة اللغة الأويغورية السكاكي ولطفى".

واللغة الجغتائية ليست لغة نزلت فجأة من السماء، بل لها أصل قبل عهد الحاكم جغتاي، وشرحت وسجّلت هذه اللغة على النقوش الحجرية الأورخونية فى القرن الثامن الميلادى واكتملت هذه اللغة فى عهد دولة اديقوت ودولة القاراخانيين. والخلاصة، أن الجغتائية إنما هى اللغة الأويغورية على وجه اليقين.

مراحل اللغة الأويغورية الجغتائية

المرحلة الأولى: تمتد هذه المرحلة من أواخر القرن الثالث عشر إلى القرن الخامس عشر الميلادي. وهى فترة تكوين اللغة الأويغورية الجغتائية التى جُرّدت من الحركات العربية. وفى هذا العصر امتزجت كتابة دولة الإديقوت وكتابة القاراخانيين، ودخلت كلمات كثيرة من العربية والفارسية.

وتمثل كتابات الأدباء مثل: جمال قارشى، وسيفى ساراي، والخوارزمى والسكاكى ونصر الدين رابغوزى، ولطفى وعطائى لغة هذه المرحلة.

المرحلة الثانية: تمتد من القرن الخامس عشر إلى منتصف القرن السابع عشر الميلادى، وهذه الفترة تسمى أحيانا المرحلة الجغتائية الكلاسيكية.

وديوان "خمسة" لعلى شير نوائى، و"تاريخ رشيدى" لمرزا محمد حيدر، و"بابورنامه"

لبابور شاه، و"المحبة" لخرقتى تمثل لغة هذه المرحلة.

المرحلة الثالثة: المرحلة الأخيرة للغة الأويغورية الجغتائية، تنحصر فى القرن السابع عشر حتى آواخر القرن التاسع عشر.

تمثل لغة هذه المرحلة كتابات الأدباء مثل: ديوان زه للى، ونوبتى، و"قصة الحب" لعبدالرحيم نزارى، و"تاريخ أمنية" لمولا موسى سايرامى، وكتابات گومنام، وغريبى ونوبتى وياركندى وصبورى ومولا بلال.

4. اللغة الأويغورية المعاصرة:

اللغة الأويغورية المعاصرة بدأت تتشكل من ثلاثيات القرن العشرين. وورثت هذه اللغة لغة الأورخون القديمة، ولغة العصور الوسطى واللغة الأويغورية الجغتائية. وتمثل هذه المرحلة اللغة الأويغورية المعاصرة التى نضجت من حيث علم الأصوات وعلم اللغة وعلم النحو والصرف والبلاغة.

خصائص اللغة الأويغورية المعاصرة

تتركب اللغة الأويغورية المعاصرة من إثنتين وثلاثين حرفا، فهى لغة لها تاريخها القديم بحروفها الحالية منذ القرن الثامن الميلادى. والأبجدية الأويغورية تستخدم الحروف العربية. وهى لغة الأويغور الذين يعيشون فى مهد الأتراك (قلب آسيا). ترتبط مميزات هذه اللغة مرتبطة إرتباطا وثيقا بالوقائع التاريخية.

كما يستطيع التفاهم والتعبير بها حوالى 300 مليون تركى فى العالم بكل فئاتهم. لأن اللغة الأويغورية تعتبر مفتاحا للدخول إلى جغرافية آسيا وأوربا. فمعرفة اللغة الأويغورية يمهد لتعلم اللغة الأوزبكية والتركمانية والآذرية والقازاقية والقرغيزية.

ونوصى الباحثين فى مجال الدراسات التركية بدراسة تاريخ الشعب الأويغورى التى أسهمت فى الحضارة الإسلامية والإنسانية، سواء من ناحية الحضارة أم التاريخ أم البطولة مثل محمود الكاشغرى، وأحمد بن طولون، ومظفر سيف الدين قطز، والفارابى والسكاكى ونوائى وغيرهم...

ونوصى كذلك للتدقيق بالمؤلفات والمترجمات بعدما أصبح الإسلام دينا رسميا، ودخول المكان الذى دفن فيه سر الحضارة البشرية كما قال الغربيون...

ويسهل على الشعوب العربية بدراسة اللغة الأويغورية لوجود 40٪ على الأقل كلمات

عربية فى اللغة الأويغورية، وهذه الكلمات تحمل نفس المعنى الذى يرد فى اللغة العربية.

مثلا: كتاب، قلم، دفتر، مال، خط، غلاف، صورة...

تعد اللغة الجغتائية فى حقيقتها اللغة الأويغورية، وهى ليست لغة مستقلة، لأن الفترة التى تقلد جغتاي خان الحكم فى آسيا الوسطى استعمل اللغة الأويغورية فى المكاتبات الرسمية، لذا سميت اللغة الأويغورية فى ذلك الوقت "لغة جغتائية" نسبة الى الحاكم كما سميت "اللغة التركية" لغة عثمانية فى الخلافة العثمانية نسبة الى الحاكم. ويؤيد هذا الرأي لغويون من الأتراك.

تتصل اللغة الأويغورية المعاصرة اتصالا مباشرة بحروفها ونحوها وصرفها بدولة القاراخانيين فى القرن التاسع الميلادى التى خلفت تراثا عظيما بالأويغورية مثل كتاب "ديوان لغات الترك، وقوتادغوبليك، وعتبة الحقائق وغيرها من المؤلفات وأمهات الكتب الأويغورية"

أصبحت اللغة الأويغورية الجغتائية لغة أدبية مشتركة للشعوب التركية بأسرها فى آسيا الوسطى من القرن 13م الى القرن العشرين. وهي أساس لغات الشعوب التركية فى آسيا الوسطى. لذا نجد اقترابا شديدا بين اللغة الأويغورية والأوزبكية من حيث التراكيب اللغوية.

❖❖❖

وفى الختام لا يسعنى إلا أن أشكر الأستاذة الدكتورة ماجدة مخلوف أستاذة الدراسات التركية بقسم اللغات الشرقية بجامعة عين شمس، والتى كانت لى نعم الموجهة والمرشدة لإخراج هذا الكتاب بهذا الشكل، وقد قدمت لى من وقتها ونصيحتها وتوجيهاتها. فأسأل الله العظيم أن يجازيها عنى خير ما جزى معلمة عن تلميذها وأن توفقها لخدمة أمته.

كما أتقدم خالص شكرى وعظيم امتنانى إلى الأستاذة الدكتورة بديعة محمد عبدالعال أستاذة الأدب التركى واللغة التركية بقسم اللغات الشرقية بجامعة عين شمس، والتى بذلت جهودا كبيرة لمراجعة الكتاب وتصحيح أخطائه رغم كثرة شواغلها، فجزاها الله خير الجزاء ووفقها لخدمة دينه وأمته.

د. عبدالرحمن جمال الكاشغرى

القاهرة - مصر

أبجديات اللغة الأويغورية - ئۇيغۇر تىلى ئېلىپبەسى

ئا	د	ق	ئو
ئە	ر	ك	ئۇ
ب	ز	گ	ئۆ
پ	ژ	ڭ	ئۈ
ت	س	ل	ۋ
ج	ش	م	ئې
چ	غ	ن	ئى
خ	ف	ھ	ي

ئۇيغۇر تىلى ئېلىپبەسىنىڭ لاتىن ھەرپى بىلەن ئوقۇلۇشى

قراءة أبجديات اللغة الأويغورية مقارنة مع الحروف اللاتنية

ئا	A	ق	Q
ئە	(æ) (ə)	ك	K
ب	B	گ	G
پ	P	ڭ	Ng (η)
ت	T	ل	L
ج	J	م	M
چ	Ch	ن	N
خ	X	ھ	H
د	D	ئو	O
ر	R	ئۇ	U

Ö	ئۆ	Z	ز
Ü	ئوو	(zh) (j- france)	ژ
W	ۋ	S	س
ė	ئې	Sh	ش
I	ئى	Gh (ğ)	غ
Y	ی	F	ف

ئۇيغۇر ئېلىپبەسىنىڭ يېزىلىش شەكىللىرى

اشكال كتابة الحروف الأويغورية فى تركيب الكلمات فى المواضع المختلفة

1 - اشكال الحروف الصامتة اربعة هي:

كاملة	بداية	وسط	نهاية
ب	بـ	ـبـ	ـب
پ	پـ	ـپـ	ـپ
ت	تـ	ـتـ	ـت
ج	جـ	ـجـ	ـج
چ	چـ	ـچـ	ـچ
خ	خـ	ـخـ	ـخ
س	سـ	ـسـ	ـس
ش	شـ	ـشـ	ـش
غ	غـ	ـغـ	ـغ
ف	فـ	ـفـ	ـف
ق	قـ	ـقـ	ـق
ك	كـ	ـكـ	ـك
گ	گـ	ـگـ	ـگ
ڭ	ڭـ	ـڭـ	ـڭ
ل	لـ	ـلـ	ـل
م	مـ	ـمـ	ـم
ن	نـ	ـنـ	ـن
ھ	ھـ	ـھـ	ـھ
ي	يـ	ـيـ	ـي

2 - أشكال الحروف الصامتة شكلان هما:

كاملة			نهاية
د			ـد
ر			ـر
ز			ـز
ژ			ـژ

3 - أشكال الحروف المتحركة أربعة هي:

الكامل والبداية	وسط الكلمة	نهائي أول	نهائي ثانى
ئا	ا	ـا	ـئا
ئه	ه	ـه	ـئه
ئو	و	ـو	ـئو
ئۆ	ۆ	ـۆ	ـئۆ
ئۆ	ۆ	ـۆ	ـئۆ
ئۆ	ۆ	ـۆ	ـئۆ

4 - ترد الحرفان المتحركتان فى ثمانية أشكال هي:

كاملة	بداية	وسط1	وسط 2	وسط 3	نهاية 1	نهاية 2	نهاية 3
ئي	ئيـ	يـ	ـيـ	ـئيـ	ي	ـي	ـئي
ئى	ئـ	ـ	ـ	ـئـ	ى	ـى	ـئى

ھەرپلەرنىڭ سۆزدىكى ئورنى ھەققىدە مەشىق

تدريبات على موقع الحروف فى الكلمة

ئا	ئالەم	رامىزان	ئالما
	العالَم	رمضان	التفاح
ئە	ئەزان	قەلەم	قەلئە
	الأذان	القلم	القلعة
ئې	ئېتىكاپ	دېڭىز	بەدىئې
	الاعتكاف	البحر	البديعي
ئى	ئىسلام	مىللەت	ئىشچى
	الإسلام	القوم	العامل
ئو	ئون	دوپپا	رادىئو
	10	الطاقية	المذياع
ئۇ	ئۇيغۇر	بۇلبۇل	سۇ
	الأويغور	البلبل	الماء
ئۆ	ئۆي	كۆز	ئاقئۆي
	المنزل	العين	البيت الأبيض
ئۈ	ئۈرۈمچى	ئۈزۈم	سەزگۈ
	مدينة أرومجى	العنب	الحساس، الحاسة
ب	بازار	ئەبگا	ئەدىب
	السوق	خريان	الأديب
پ	پادىشاھ	تۇرپان	سىنىپ
	الملك	مدينة طورفان	حجرة الدراسة
ت	تەربىيە	ئاتا	ئات
	التربية	الوالد	الخيل

ج	جەننەت	غۇلجا	ھەج
	الجنة	مدينة غولجا	الحج
چ	چوڭ	كىچىك	ئاچقۇچ
	كبير	صغير	المفتاح
خ	خوتەن	پاختا	تارىخ
	مدينة خوتن	القطن	التاريخ
د	دەپتەر	دادا	مەرد
	الدفتر	الأب	سخي، كريم
ر	رەسىم	قورساق	ئانار
	الرسم، الصورة	البطن	الرمان
ز	زەمزەم	ئۈزۈك	قىز
	زمزم	الخاتم	الفتاة
ژ	ژۇرنال	ئىنژېنېر	پىژ-پىژ
	المجلة	المهندس	شمس متوهج
س	سان	ئاسان	ئاساس
	العدد	سهل	الأساس
ش	شائىر	مەشئەل	باش
	الشاعر	المشعل	الرأس
غ	غىلاپ	قەغەز	باغ
	الغلاف	الورقة	البستان
ف	فىلىم	نېفىت	تېلېفون
	الفيلم	النفط	التلفون
ق	قىش	قەشقەر	مۇناپىق
	الشتاء	مدينة كاشغر	المنافق

ك	كىتاب	مۇتەپەككۇر	بىرلىك
	الكتاب	المفكر	الإتحاد
گ	گۈل	ئۈلگە	بەگ
	الوردة	أسوة	سيد
ڭ	ئوڭ	يېڭى	جەڭ
	اليمين	الجديد	الحرب
ل	لازىم	ئىلىم	تىل
	لازم	العلم	اللغة
م	مۇسۇلمان	ئاسمان	تام
	مسلم	السماء	الحائط
ن	ناماز	ئانا	قۇرئان
	الصلاة	الأم	القرآن
ھ	ھەرىكەت	تەۋھىد	گۇناھ
	الحركة	التوحيد	الإثم
ۋ	ۋەدە	ئەۋلىيا	پەتىۋا
	الوعد	الأولياء	الفتوى
ي	يول	مەدەنىيەت	تەبىئىي
	الطريق	الثقافة	طبيعي

مبادى فى علم الأصوات

(1)

حروف متحركة - سوزۇق تاۋۇشلار

حروف متحركة ثمانية: سوزۇق تاۋۇشلارسەككىز:

ئا، ئە، ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ، ئې، ئى.

(1). تىل ئارقا سوزۇق تاۋۇشلار: حروف متحركة (حلقية) التى تطلع من آخر اللسان، وهذه الحروف حروف صائتة ثقيلة:

ئا، ئو، ئۇ.

(2). تىل ئالدى سوزۇق تاۋۇشلار: حروف متحركة التى تطلع من أول اللسان، وهذه الحروف حروف صائتة مرققة:

ئە، ئۆ، ئۈ، ئى، ئې.

ملاحظة: أن حرفين (ئى، ئې) هما يخرجان من وسط اللسان، يعنى لهما خاصيتان، إما أول اللسان وهذا هو الأغلب، أو من آخر اللسان.

حركة الشفتين عند نطق الحروف المتحركة

حروف متحركة ثقيلة:

ئا: حرف مفخم ويعادل الفتحة المفخمة (الثقيلة) أو الألف الممدوة.

ئو: حرف مفخم مستدير مبسوط. ويعادل الضمة الثقيلة المبسوطة.

ئۇ: حرف مفخم مستدير مقبوض، ويعادل الضمة الثقيلة المقبوضة والواو الممدوة.

حروف متحركة خفيفة:

ئە: حرف مخفف مبسوط، ويعادل الفتحة المخففة أو المرققة.

ئۆ: حرف مخفف مستدير مبسوط، ويعادل الضمة المخففة المبسوطة.

ئۇ: حرف مخفف مستدير مقبوض، ويعادل الضمة الخفيفة المقبوضة.

ئى: حرف مخفف مستو مقبوض، ويعادل الكسرة الخفيفة.

ئې: حرف مخفف مستو مقبوض، ويعادل الكسرة المفخمة (الثقيلة).

❖❖❖

(ئا، ئە، ئې، ئى) تسمى بالحروف الصائتة (المتحركة) المستوية.

(ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ) تسمى بالحروف الصائتة (المتحركة) المستديرة.

هذه الحركات فى الأويغورية لا ترسم، بل تراعى عند النطق. يدل حرف (ئا) على الفتحة الثقيلة، وحرف (ئە) على الفتحة الخفيفة، والواو (ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ) على الضمة، و(ئى، ئې) على الكسرة.

(2)

الحروف الصامتة - ئۈزۈك تاۋۇشلار

الحروف الصامتة (الساكنة) 24: ئۈزۈك تاۋۇشلار 24:

ب، پ، ت، ج، چ، خ، د، ر، ز، ژ، س، ش، غ، ف، ق، ك، گ، ڭ، ل، م، ن، ھ، ۋ، ي.

حروف حادة وغير حادة

جاراڭلىق تاۋۇشلار ۋە جاراڭسىز تاۋۇشلار

1. حروف حادة: جاراڭلىق تاۋۇشلار:

ب، ج، د، ر، ز، ژ، غ، گ، ڭ، ل، م، ن، ھ، ۋ، ي.

2. حروف غير حادة: جاراڭسىز تاۋۇشلار:

پ، ت، چ، خ، س، ش، ف، ق، ك.

(3)

المقطع - بوغۇم

المقطع وحدة صوتية تتكون من حرف واحد أو عدة حروف ينطق دفعة واحدة. وتتكون الكلمة من حرف متحرك واحد أو أكثر. وقد قسمت الكلمة إلى مقاطع ليسهل نطقها، ولا بد أن يشتمل المقطع على حرف متحرك سواء أكان خفيفا أو ثقيلا فى اللغة الأويغورية.

ولا يمكن تكوين كلمة بدون حرف صوتى (متحرك)، فإذا اشتملت الكلمة على حرف متحرك واحد كانت أحادية المقطع، وإذا تعددت الحروف المتحركة فى الكلمة تعددت المقاطع تبعا لذلك. فالمقطع لا يحتوى على أكثر من حرف متحرك واحد.

إذن المقطع الواحد يمثل كلمة قائمة بذاتها، وقد تتشكل الكلمة من مقطعين أو ثلاثة أو أربعة مقاطع على سبيل المثال:

1 - كلمات تتكون من مقطع واحد:

مەن: أنا	سەن: أنت	ئۇ: هو
باغ: بستان	گۈل: الوردة	كۆز: عين

2 - كلمات تتكون من مقطعين:

ئانا: الأم	ۋەتەن: الوطن	قەلەم: القلم
ئىسلام: الإسلام	قۇرئان: القرآن	زاكات: الزكاة

3 - كلمات تتكون من ثلاث وأربع مقاطع:

شەرىئەت: الشريعة	قېرىنداش: الأخوة	تۆمۈرچى: حداد
ئوقۇغۇچى: الطالب	جۇمھۇرىيەت: الجمهورية	مۇتەپەككۇر: مفكر

(4)

التوافق الصوتى

تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىشى

تتوافق الحروف المتحركة فى الأويغورية من حيث مخرج الحروف. وكذلك تتوافق من حيث الحروف الحادة وغير الحادة، ولا سيما عندما تضاف لواحق إلى الكلمة. فلا بد من مراعاة قواعد التوافق الصوتى، وذلك على ضوء آخر مقطع متحرك فى الكلمة.

لأن الكلمة فى اللغة الأويغورية تعتمد فى مقاطعها على التوافق الصوتى، واللواحق تضيف معنى إلى أصل الكلمة. وهذا النظام هو الذى يحدد كيفية إضافة المقاطع إلى ما قبلها. ويرتكز هذا النظام على الحروف المتحركة التى تشكل المقطع أساسا. وعند إضافة أي لواحق إلى كلمة ما لا بد من أن ننظر إلى آخر حرف متحرك فى تلك الكلمة التى انتهت به الكلمة من حيث الثقيل والخفيف والاستواء والاستدارة.

(5)

التوافق الصوتى للحروف المتحركة

سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىشى

1. الكلمة - ذات مقطع واحد أو مقاطع عديدة وتنتهى بحرف متحركة ثقيلة تضاف لها اللواحق المتحركة الثقيلة، مثل:

-قول- قوللار، قوللانماق، قوللانغان، قولىدا، قولىدىن، قولىغا.

اليد - أيدي، أن يوظف، الذى وظّفه، فى يده، من يده، إلى يده.

2. الكلمة - ذات مقطع واحد أو مقاطع عديدة وتنتهى بحرف متحركة خفيفة تضاف لها اللواحق المتحركة الخفيفة. مثلا:

- ئۈزۈم- ئۈزۈملەر، ئۈزۈمگە، ئۈزۈمدە، ئۈزۈملۈك.

العنب - أعناب، إلى العنب، فى العنب، مزرعة العنب

3. إذا كان حرفان صامتان (ك، گ) في تركيب الكلمة التي تكونت من حرف متحرك (ئى، ئې) تضاف لاحقة الخفيف، مثل:

- كىر، كىرمەك، كىرگەن، كىرگەنلەر كىرسە.

أدخل، أن يدخل، الداخل، الداخلون إذا دخل

وإذا لم يوجد في تركيب الكلمة حرفان صامتان (ك، گ) تضاف إلى الكلمة لاحقة ثقيلة، مثلا:

قىز- قىزلار، ئىش- ئىشلار، ئېيىق- ئېيىقلار

4. إذا كان في الكلمة حرفان متحركان يُعتبر الحرف المتحرك في المقطع الأخير للكلمة دون النظر للمقطع الأول، مثلا:

- راھەت، راھەتلەن، راھەتلەنمەك، راھەتلەنسە.

الراحة، استريح، أن يستريح، إذا استراح

(6)

التوافق الصوتي للحروف المتحركة المستديرة وغير المستديرة

سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ لەۋ ھالىتى جەھەتتىن ماسلىشىشى

1. إذا انتهت الكلمة في المقطع الأخير -سواء مقطعا واحدا او مقاطع عديدة - بحروف متحرك مستديرة (ئو، ئۇ، ئۆ، ئۈ)، تضاف لاحقة متحركة مستديرة إلى هذه الكلمة، مثل:

ئۇر	اضرب	سۆز	الكلمة
ئۇرۇش	الضرب	سۆزۈم	كلمتي
ئۇرۇشۇش	التضارب	سۆزۈڭ	كلمتك
ئۇرۇشتۇرۇش	التضريب	سۆزلۈك	المعجم

2. إذا انتهت الكلمة في المقطع الأخير - سواء مقطعا واحدا او مقاطع عديدة - بحروف متحرك مستوية (ئا، ئە، ئى، ئې)، تضاف لاحقة متحركة مستوية إلى هذه الكلمة، مثل:

-ئال، ئالماق، ئېلىش، ئالغان، ئالغاندا.

خذ، أن يأخذ، الأخذ، الذى أخذ، عندما يأخذ.

(7)

قواعد التوافق الصوتى للحروف الصامتة (غير المتحركة)

ئۈزۈك تاۋۇشلارنىڭ ماسلىشىشى

تتوافق الحروف (الساكنة) صوتيا مع الحرف الأخير للكلمة من حيث كونه حرف حادا وغير حادا. يعنى إذا انتهت الكلمة بحرف حاد من الحروف الحادة أضيفت إليها حرف حاد، وإذا كان آخر حرفها حرفا غير حاد تلحق بها لاحقة غير حادة، مثلا:

-بازار، بازارغا، بازاردىن، بازاردا.

السوق، إلى السوق، من السوق، فى السوق

ئات، ئاتقا، ئاتتىن، ئاتتا

الخيل، إلى الخيل، من الخيل، فى الخيل

1 - كل الكلمات التى انتهت بحروف حادة غير حرفين (ب، د) تضاف إليها لاحقة التى بدأت بالحروف الحادة، مثلا:

-باغ، باغۇن، باغدا، باغدىن،

البستان، البستانى، فى البستان، من البستان

2 - أما الكلمة التى تنتهى بحروف صامتة حادة (غ، گ) تضاف إليها اللاحقة التى بدأت بحرف صامت (ق، ك)، ولاتضاف إليها اللاحقة التى بدأت بحرف (غ، گ) لصعوبة النطق بها، مثل:

تاغ- تاغقا: الجبل باغ- باغقا: البستان بەگ- بەگكە: السيد

3 - إذا كانت الكلمة تنتهى بحرف غير حاد، تضاف للكلمة اللواحق غير الحادة، مثلا:

- ئىش، ئىشقا، ئىشتا، ئىشتىن

العمل، إلى العمل، فى العمل، من العمل

حالات الإسم

١ -التعريف والتنكير

يأتى الإسم فى الأويغورية دائما معرفا ، لا توجد أداة خاصة للتعريف. أما إذا أردنا أن نجعل الإسم نكرة نضيف العدد (بىر) الذى يرد فى معنى (واحد)، مثلا:

كىتاب: الكتاب — بىركىتاب: كتاب

ئادەم كەلدى: جاء الشخص — بىر ئادەم كەلدى: جاء شخص واحد

قىزنى كۆردۈم: رأيت الفتاة — بىر قىزنى كۆردۈم: رأيت فتاة

2 - المذكر والمؤنث

لا اعتبار للمذكر والمؤنث فى الأسماء والصفات فى اللغة الأويغورية، لذا لا توجد علامة للتذكير والتأنيث، وأغلب الأسماء يدل على المذكر والمؤنث سواء. ولكن هناك أسماء مذكرة بذاتها وأسماء مؤنثة بذاتها نعرفها من معانيها مثلا:

دادا: الأب — ئانا: الأم

تاغا: العم — هامما: العمة

ئاكا: الأخ الكبير — ئاچا: الأخت الكبيرة

ئۇكا: الأخ الصغير — سىڭىل: الأخت الصغيرة

ئەر: رجل — ئايال: إمرأة

لتمييز بعض الكلمات التى لم يتضح معناها أيقصد به المذكر أوالمؤنث تضاف كلمة (ئەركەك) للمذكر و(قىز-ئايال) للمؤنث، و(چىشى)للمؤنث لغير العاقل،مثلا:

تۆگە: ئەركەك ياكى چىشى تۆگە. - جمل أو ناقة

ئوقۇغۇچى: ئوغۇل ياكى قىز ئوقۇغۇچى - طالب أو طالبة

قېرىنداش: ئەركەك ياكى قىز قېرىنداش - أخ أو أخت

حالات الإسم

باش كېلىش: - - - حالة التجريد: - - -

ئىگىلىك كېلىش: نىڭ حالة الإضافة: نىڭ

چۈشۈم كېلىش: نى حالة المفعول به: نى

بېرش كېلىش: غا، قا، گە، كە حالة المفعول إليه: غا، قا، گە، كە

چىقىش كېلىش: دىن، تىن حالة المفعول منه: دىن، تىن

ئورۇن- پەيت كېلىش: دا، تا، دە، تە حالة المفعول فيه: دا، تا، دە، تە

ويقصد هنا بحالات الإسم: كون الإسم مجردا، وإضافيا، ومفعوليا.

حالات الإسم فى الأويغورية ستة: حالة التجريد، والإضافة، والمفعول به، والمفعول إليه، والمفعول منه، والمفعول فيه.

أنواع الكلمة فى اللغة الأويغورية

الكلمة فى الأويغورية: الإسم، والصفة، والعدد، والمقدار، والضمير، والفعل، والظرف، والكلمة التقليدية (السماعية)، والكلمات المساعدة لآخر الكلمات، والحروف (الأدوات)، واللواحق (المؤكدات).

مۇستەقىل سۆزلەر	ئىسىم	الإسم	تاغ، سۇ
	سۈپەت	الصفة	قىزىل، چوڭ
	سان	العدد	بىر، بەش
	مىقدار	المقدار	يۇتۇم، كىلومېتىر
	ئالماش	الضمير	مەن، سەن
	پېئىل	الفعل	كۆلدى، ئالدۇ
	رەۋىش	الظرف	بۈگۈن، دەرھال

	تەقلىد سۆز	الكلمة التقليدية	ۋاراڭ-چۇرۇڭ
ياردەمچى سۆزلەر	ئىركەلمە	كلمات مساعدات لآخر الكلمات	ئۈچۈن، بىلەن
	باغلىغۇچى	الحروف والأدوات	ۋە، لېكىن
	يۈكلىمە	ملحقات ومؤكدات للجملة	مۇ، لا
	ئىملىق سۆز	علامة تعجب وكلمات اشارة	پاھ، ھەي

الدرس الأول - بىرىنچى دەرس

بۇ كىتاب: هذا كتاب

ئۇ دەپتەر: هو دفتر

ماۋۇ قەلەم: هذا قلم

ئاۋۇ پارتا: تلك مكتب

بۇ گېزىت: هذه جريدة

ئاۋۇ ژۇرنال: تلك مجلة

ماۋۇ لۇغەت: هذا قاموس

بۇ ئورۇندۇق: هذا كرسي

المحادثة - سۆزلىشىش

مۇئەللىم: ئەسسالام ئەلەيكۇم — السلام عليكم

مۇھەممەد: ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام — وعليكم السلام

مۇئەللىم: مۇھەممەد، ياخشىمۇسىز؟ — محمد ، هل أنت بخير؟

مۇھەممەد: ياخشى، سىزچۇ؟ — بخير، وأنت؟

مۇئەللىم: مۇھەممەد، بۇ نېمە؟ — محمد ، ما هذا؟

مۇھەممەد: بۇ كىتاب. — هذا كتاب

مۇئەللىم: ياخشى. زۇلفىيە، ئاۋۇ نېمە؟ — جيد. يا زلفية ، وما تلك؟

زۇلفىيە: ئۇ قەلەم. — ذلك قلم

مۇئەللىم: ياخشى. ئۆمەر، ئاۋۇ نېمە؟ — جيد ، يا عمر، وما تلك؟

ئۆمەر: ئۇ نان. — ذلك خبز.

مۇئەللىم: ياخشى. قاسىم، ماۋۇ نېمە؟ — جيد. يا قاسم، ما هذه؟

قاسىم: بۇ گېزىت. — هذه جريدة.

مۇئەللىم: ياخشى. خەدىچە، ماۋۇ نېمە؟	جيد. يا خديجة ، ما هذا؟
خەدىچە: ئۇ ئورۇندۇق.	هذا كرسي.
مۇئەللىم: مەھمۇد، ئاۋۇ نېمە؟	يا محمود ، وما تلك؟
مەھمۇد: بۇ پارتا.	تلك مكتب
مۇئەللىم: ياخشى. ئەنۋەر، ماۋۇ نېمە؟	جيد. يا أنور. وما هذا؟
ئەنۋەر: بۇ لۇغەت.	هذا قاموس
مۇئەللىم: ياخشى. سالاھىددىن بۇ نېمە؟	جيد. يا صلاح الدين، ما هذا؟
سالاھىددىن: بۇ ژۇرنال.	هذه مجلة.

الكلمات - سۆزلۈكلەر

بىر	واحد
بىرىنچى	الأول
دەرس	الدرس
بۇ	هذا ، هذه
ماۋۇ	هذا ، هذه (للمشار بعينه)
ئۇ	ذلك، ذاك
كىتاب	الكتاب
دەپتەر	الدفتر، الكراسة
ئاۋۇ	تلك
پارتا	المكتب
ئورۇندۇق	الكرسي
قەلەم	القلم
گېزىت	الجريدة

لۇغەت	القاموس
مۇئەللىم	المعلم
نېمە	ماذا؟ ما؟ (من أدوات الاستفهام)
ياخشى	جيد، طيب
نان	الخبز
ژۇرنال	المجلة
بۇلار، ماۋۇلار	هؤلاء
ئۇلار	هم، هن
ئاۋۇلار	أولئك

القاعدة - گرامماتىكا

حالة التجريد - باش كېلىش

حالة التجريد: وفيها يأتى الإسم فى صورته الأصلية دون أن يلحق به أية لاحقة من لواحق المفاعيل أو الإضافة. والأسماء المجردة من لواحق الإضافية أو المفعولية يأتى غالبا مبتدا أو فاعل (أو نائب فاعل)، وأحيانا نعت، أوالخبر.

ئىنسان ھەزارەت ئاچقۇچى. – الإنسان مفتاح الحضارة. (ئىگە = مبتدأ)

قىزلار كەلدى. – جاءت الفتيات (ئىگە = فاعل)

بۇ گۈزەل قىز – هذه فتاة جميلة (ئېنىقلىغۇچى = نعت)

مەن ئوقۇغۇچى – أنا طالب (خەۋەر = الخبر)

مەھمۇد قەشقىرى قەشقەردە تۇغۇلدى

– وُلد محمود الكاشغرى فى كاشغر (نائب الفاعل)

الدرس الثانى - ئىككىنچى دەرس

بۇ يېڭى بىنا   هذا مبنى جديد   ئۇ كونا ئۆي: هو منزل قديم

ماۋۇ يېڭى سائەت: وهذه ساعة جديدة   ئاۋۇ يېڭى ماشىنا: تلك سيارة جديدة

ماۋۇ يېڭى ژۇرنالمۇ؟: هل هذه مجلة جديدة؟   شۇ يېڭى قەلەممۇ؟: هل ذاك قلم جديد؟

ئاۋۇ كونا گېزىتمۇ؟: أتلك جريدة قديمة؟   بۇ مەسجىدمۇ؟: هل هذا مسجد؟

بۇ يېڭى خەرىتە ئەمەس: هذه ليست خريطة جديدة

المحادثة - سۆزلىشىش

ئا: بۇ يېڭى بىنامۇ؟	هل هذا مبنى جديد؟
ئە: ھەئە، بۇ يېڭى بىنا.	نعم، هذا مبنى جديد.
ئا: ئاۋۇ يېڭى ئۆيمۇ؟	هل ذلك منزل جديد؟
ئە: ياق، ئۇ يېڭى ئۆي ئەمەس، كونا ئۆي.	لا ، ليس هو منزل جديد ، إنه منزل قديم
ئا: ئۇ كونا سائەتمۇ؟	هل ذاك ساعة قديمة؟
ئە: ھەئە، ئۇ كونا سائەت.	نعم، ذاك ساعة قديمة.
ئا: بۇ يېڭى تېلېفونمۇ؟	هل هذا تلفون جديد؟

ئە:ياق، بۇ يېڭى تېلېفون ئەمەس.كونا تېلېفون.

لا ، ليس هذا تلفون جديد ، إنه تليفون قديم

ئا: بۇ كونا كارۋاتمۇ؟	هل هذا سرير قديم؟
ئە: ھەئە، بۇ كونا كارۋات.	نعم، هذا سرير قديم.
ئا: بۇ قانداق خەرىتە؟	أي خريطة هذه؟

ئە: بۇ يېڭى خەرىتە. بۇ دۇنيا خەرىتىسى -هذه خريطة جديدة، وهذه خريطة العالم

ئا: بۇ سۈرەتچۇ؟ وهذه الصورة؟

ئە: بۇ يېڭى سۈرەت ئەمەس. كونا سۈرەت -هذه الصورة ليست جديدة، إنها صورة قديمة

سۆزلۈكلەر - الكلمات

ئىككى	اثنين
ئىككىنچى	الثانى
يېڭى	جديد
بىنا	المبنى
كونا	القديم
ئۆي	المنزل
سائەت	الساعة
كارىۋات	السرير
خەرىتە	الخريطة
ئەمەس	ليس
سۈرەت	الصورة
شۇ	ذاك/ تيك (للبعيد المرئى)
هەئە	نعم
ياق	لا
مۇ	هل (أداة الاستفهام)

القاعدة - گرامماتكا

1 - «مۇ» من أدوات الإستفهام بمعنى (هل). إذا جاءت «مۇ» فى آخر الجملة تفيد الاستفهام. إذا أردنا أن نكوّن جملة استفهامية نضيف أداة الاستفهام «مۇ» إلى آخر الإسم والفعل، فيصبح الجملة استفهامية، مثلا:

بۇ كىتابمۇ؟	هل هذا كتاب؟
ئۇ كەلدىمۇ؟	هل حضر هو؟

- وإذا جاءت «مۇ» فى وسط الجملة تأتى بمعنى (أيضا) مثل:

ئۇمۇ قەلەممۇ؟	هل هو أيضا قلم؟
ئاۋۇمۇ ژۇرنالمۇ؟	هل تلك أيضا مجلة؟

2 - «چۇ» من أدوات الاستفهام التأكيدية أو الاستفهام التعقيبى. مثلا:

سىزچۇ؟	وأنت؟
ماۋۇچۇ؟	وما هذا؟

3 - «ئەمەس» من أدوات النفى للإسم فقط بمعنى (ليس)، مثلا:

بۇ ژۇرنال:	هذه مجلة
بۇ ژۇرنال ئەمەس:	هذه ليست مجلة.

إذا أردنا أن نحوّل الجملة المنفية بـ (ليس) إلى استفهامية، نضيف أداة الإستفهام «مۇ» إلى آخر الجملة.

بۇ كىتاب ئەمەسمۇ؟	أليس هذا كتابا؟
بۇ ياخشى ئەمەسمۇ؟	أليس هذا خيرا؟

تمارين وواجبات - مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 -اكتب الكلمات الآتية فى جملة مثبتة ومنفية واستفهامية:

بىنا، ئۆي، كارىۋات، ئورۇندۇق، خەرىتە، رەسىم، كىتاب، دەپتەر، لۇغەت.

2 - كوّن من الكلمات السابقة جملا مفيدة على هيئة حوار فى ضوء ما درست.

الدرس الثالث - ئۈچىنچى دەرس

مەن ئوقۇغۇچى.	أنا طالب
بىز ئىشچى.	نحن عمال
سەن ئوقۇغۇچى.	أنت طالب
سىز دوكتۇر.	أنت دكتور
سىلەر دوختۇر.	أنتم أطباء
ئۇ مۇخبىر.	هو صحفى، مخبر
ئۇلار مۇسۇلمان.	هم مسلمون

المحادثة الأولى - بىرىنچى سۆزلىشىش = دىئالوگ

ئا: ئۇ كىم؟	من هو؟
ئە: ئۇ ئوقۇتقۇچى.	هو معلم أو مدرس
ئا: ئۇلار كىم؟	من هم؟

ئە: ئۇلارمۇ ئوقۇتقۇچى. ئاۋۇ ياسىن، ئاۋۇ ئامىنە مۇئەللىم

- هم أيضا معلمون. تلك ياسين، وتلك آمنة معلمة.

ئا: بۇ كىم؟	من هذا؟
ئە: بۇ دوكتۇر بۇغرا، ئۇ دوختۇر.	هذا دكتور بوغرا ، هو طبيب.
ئا: بۇلارچۇ؟	وهؤلاء؟
ئە: بۇلار ئوقۇغۇچىلار.	هؤلاء طلبة
ئا: ئاۋۇلارچۇ؟	وأولئك؟

ئە: ئاۋۇ ساقچى، ماۋۇ شوپۇر، بۇ مۇخبىر، ئۇ ئىشچى

- ذلك شرطى، وهذا سائق، وهذا صحفى، وهذا عامل.

ئا: بۇ كىشى كىم؟ من هذا الشخص؟

ئە: بۇ كىشى مۇدىر. وهذا الشخص مدير

ئا: ئاۋۇ ئايال كىم؟ ومن تلك المرأة؟

ئە: ئۇ كاتىپ. هي سكرتيرة.

ئا: ئاۋۇ ئەر كىم؟ ومن ذلك الرجل؟

ئە: ئۇ مۇتەپەككۇر. هو مفكر.

المحادثة الثانية - ئىككىنچى سۆزلىشىش

ئا: سىز ئوقۇتقۇچىمۇ؟ هل أنت مدرس؟

ئە: ياق، مەن ئوقۇتقۇچى ئەمەس،مەن ئوقۇغۇچى. لا ،أنا لست مدرسا ، أنا طالب

ئا: ئۇلارمۇ ئوقۇغۇچىمۇ؟ هل هم أيضا طلبة؟

ئە: ھەئە، ئۇلارمۇ ئوقۇغۇچى. نعم، هم أيضا طلبة.

ئا: ئاۋۇ كىشى ئوقۇتقۇچىمۇ؟ هل ذلك الشخص معلم؟

ئە: ھەئە، ئۇ كىشى ئوقۇتقۇچى. ئۇ پروفېسسور. نعم، هو مدرس، بروفسور.

ئا: ئاۋۇ ئايالمۇ پروفېسسورمۇ؟ هل تلك المرأة أستاذة؟

ئە: ياق، ئۇ ئايال پروفېسسور ئەمەس، ئۇ يازغۇچى.

- لا ،ليست تلك المرأة أستاذة، هي كاتبة.

الكلمات - سۆزلۈك

ئۈچ	ثلاثة
ئۈچىنچى	الثالثة
مەن	أنا
بىز	نحن
سەن	أنت
سىز	أنت (نوع للاحترام)
سىلەر	أنتم
ئۇ	هو
ئۇلار	هم
ئوقۇغۇچى	الطالب
ئوقۇتقۇچى	المدرس
دوكتور	الدكتور
دوختۇر	الطبيب
ئىشچى	العامل
مۇخبىر	الصحفى
كىم؟	من؟ (أداة الاستفهام للعاقل)
ئاۋۇلار	أولئك
ماۋۇلار	هؤلاء
سۆزلىشىش- دىئالوگ	المحادثة والحوار
مۇ	أيضا
ساقچى	الشُرطى

شوپۇر	السائق
كىشى	الشخص
يازغۇچى	الكاتب
ئادەم	رجل، آدم
مۇدىر	المدير
ئايال	المرأة
ئەر، ئەر كىشى	الرجل
كاتىپ	سكرتير
پروفېسسور	بروفسور، أستاذ جامعي
سېستىرا	ممرضة

القاعدة - گراماتىكا

1 - القاعدة الأولى: المفرد والجمع للأسماء:

يعبر الإسم فى الأويغورية عن المفرد والجمع من حيث دلالته اللفظية. أما إذا أردنا أن نجعل مثنى نضيف قبل الإسم الرقم (ئىككى) ويعنى اثنان مثل (ئىككى قىز) فتاتان.

لواحق الجمع فى الأويغورية (لار، لەر)

تضاف لاحقة الجمع فى الأويغورية حسب قانون التوافق الصوتى كالآتى:

(1) إذا كان المقطع الأخير للكلمة ينتهى بحروف متحركة ثقيلة تضاف لاحقة الجمع «لار»، مثلا:

كىتاب- كىتابلار: الكتب — باغ- باغلار: الحدائق

تاغ- تاغلار: جبال — ئوقۇغۇچى- ئوقۇغۇچىلار: الطلاب.

دوكتۇر-دوكتۇرلار: الدكاترة — مۇسۇلمان- مۇسۇلمانلار: المسلمون

(2) إذا كان المقطع الأخير للكلمة ينتهى بحروف متحركة خفيفة تضاف لاحقة

الجمع «لەر». مثل:

ئۆي- ئۆيلەر: البيوت	قەلەم- قەلەملەر: الأقلام
سۈرەت- سۈرەتلەر: الصور	شەھەر- شەھەرلەر: المدن
ئەينەك- ئەينەكلەر: المرايا	ئۈزۈم- ئۈزۈملەر: الأعناب

(3) إذا كان فى تركيب الكلمة التى تكونت من حرف متحرك (ئى، ئې) حرفان صامتان (ك، گ)، تضاف لاحقة الخفيف «لەر». وإذا لم يوجد فى تركيب الكلمة حرفان صامتان (ك، گ) تضاف إلى الكلمة لاحقة ثقيلة «لار» مثل:

گېزىت- گېزىتلەر: الجرائد.	كىشى- كىشىلەر: أشخاص
يىگىت- يىگىتلەر: الشباب	ئىشىك- ئىشىكلەر: أبواب
ئىشچى- ئىشچىلار: العمال	سىنىپ- سىنىپلار: الفصول
تىل- تىللار: اللغات	قىز-قىزلار : الفتيات

(4) هناك بعض الأسماء القليلة لا تخضع لهذه القاعدة. مع أنه لا يوجد فى تركيب هذه الكلمات حروف (ك، گ) تأخذ لاحقة خفيفة «لەر» مثل:

بىز- بىزلەر: نحن	سىز- سىزلەر: أنتم
بىر- بىرلەر: آحاد	بىلىم- بىلىملەر: علوم

(5) إذا أردنا أن نعبّر عن شيئين أو المثنى نورد رقم (ئىككى) قبل الإسم مثل:

ئىككى ئوقۇغۇچى: الطالبان	ئىككى كىتاب: الكتابان
ئىككى قىز: الفتاتان	ئىككى ئايال: إمرأتان

2 - **القاعدة الثانية**: لاحقة «چى» تدخل على الإسم، فتجعله يدل على الحرفة:

ئىش + چى= ئىشچى.	العمل، العامل.
مىللەت + چى= مىللەتچى.	قوم، قومّي
ئوقۇ + غۇ + چى= ئوقۇغۇچى.	إقرأ ، الطالب.

التمرينات والواجبات - مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - اجمع الكلمات الآتية بلاحقة مناسبة:

دەرس، ساۋاقداش، دېھقان، ئاشپەز، لۇغەت، رەسىم، سودىگەر، يازغۇچى، ئورۇندۇق، ژۇرنال، كىيىم، ئىشچى، مەملىكەت، ئاۋاي، چىراغ، تېكىست.

2 - كوّن جملا من الكلمات الآتية طبقا للمثال المقدم لكل جملة على حدة:

(1). مەن سېستىرا، ئۇ دوختۇر.

مۇئەللىم	ئوقۇغۇچى
ئىشچى	كاتىپ

(2). بۇ ئادەملەر ئوقۇتقۇچىمۇ؟ ئاۋۇلارچۇ؟

ئۇ	كىشىلەر	ئىشچى	ماۋۇلار
ئاۋۇ	ئايال	سېستىرا	بۇ
بۇ	ئەر كىشى	شوپۇر	ئۇ
ئاۋۇ	ئادەملەر	ساقچى	بۇلار

(3). بىز ئوقۇغۇچى، ئۇلار كىم؟

مەن	مۇئەللىم	سىلەر
سىز	شوپۇر	ئۇ
سىلەر	ساقچى	ئۇلار
ئۇ	دوختۇر	مەن

(4). بۇ پارتا، ئۇ نېمە؟ ماۋۇچۇ؟

بۇ	قەلەم	بۇ	ئۇ
ئۇ	ئىشىك	ئاۋۇ	ئاۋۇ
ئاۋۇ	دەپتەر	ئۇ	ماۋۇ
ماۋۇ	سىنىپ	ماۋۇ	بۇ

(5). سىلەر مۇئەللىم، ئۇ كىشىلەرمۇ مۇئەللىممۇ؟

بىز	مۇخبىر	ئۇ ئادەملەر
مەن	دوكتور	ئۇ ئايال
سەن	شوپۇر	بۇ ئەر كىشى
ئۇ	كاتىپ	سىز
ئۇلار	ئوقۇغۇچى	سىلەر

3 - **أجب على الأسئلة الآتية بالأويغورية، ثم ترجم الجمل إلى العربية:**

بۇ كىم؟ ئۇچۇ؟	ئۇ نېمە؟ ماۋۇچۇ؟
ئاۋۇ سائەتمۇ؟ بۇچۇ؟	سىزمۇ دوختۇرمۇ؟ ئۇچۇ؟
بۇلارمۇ قەلەممۇ؟ ماۋۇلارچۇ؟	ئۇلار ئوقۇغۇچى ئەمەسمۇ؟ سىلەرچۇ؟

الدرس الرابع - تۆتىنچى دەرس

الصورة العائلية - ئائىلىۋى سۈرەت

بۇ بىزنىڭ ئائىلىمىز. بۇ مەن. بۇ دادام. بۇ ئاپام. بۇ بوۋام. بۇ مومام. ماۋۇ ئاكام. ماۋۇ هەدەم. بۇ ئۇكام. ماۋۇ سىڭلىم.

المحادثة الأولى - بىرىنچى سۆزلىشىش

ئا: بۇ سۈرەتتىكى كىم؟ — من فى هذه الصورة؟

ئە: بۇ سۈرەتتىكى مەن. — الذى فى هذه الصورة أنا.

ئا: بۇلار كىم؟ — من هؤلاء؟

ئە: ئۇلار بوۋام بىلەن مومام — هم جدى وجدتى

ئا: بۇ ياش ئادەم كىم؟ — من هذا الشاب؟

ئە: ئۇ ئاپامنىڭ ئىنىسى، كىچىك تاغام. هو أخو أمى، وعمى الصغير.

ئا: ماۋۇ قېرى ئادەمچۇ؟ — من هذا الشيخ (المسن)؟

ئە: ئۇ كىشى دادامنىڭ ئاكىسى، چوڭ تاغام. هو أخو أبى، عمى أو خالى الكبير

ئا: بۇ ئايال كىم؟ — من هذه المرأة؟

ئە: ئۇ مېنىڭ هاممام، دادامنىڭ هەدىسى. هي عمتى أو خالتى،أخت الكبيرة لأبى

ئا: ئاۋۇلار كىم؟ — من أولئك؟

ئە: ئۇلار مېنىڭ ئاكىلىرىم. — أولئك إخوتى الكبار

ئا: بۇلارچۇ؟ — وهؤلاء؟

ئە: بۇلار هاممامنىڭ بالىلىرى. — وهؤلاء أولاد عمتى أو خالتى.

المحادثة الثانية - ئىككىنچى سۆزلىشىش

ئا: سىزنىڭ ئىسمىڭىز نېمە؟ — ما اسمك؟

ئە: مېنىڭ ئىسمىم ئادىلە. — اسمي عادلة

ئا: ئۇ كىم؟ — من هو؟

ئە: ئۇ مېنىڭ دوستۇم. — هو صديقي

ئا: ئۇچۇ؟ — ومن ذاك؟

ئە: ئۇ ئادىلەنىڭ ساۋاقدىشى. — هو زميل عادلة.

ئا: ئاۋۇ قىز كىم؟ — ومن تلك الفتاة؟

ئە: ئۇ نۇرگۈلنىڭ دوستى. — هي صديقة نورگول.

ئا: بۇ ئوغۇل بالا كىم؟ — من هذا الولد؟

ئە: ئۇ رۇقىيەنىڭ ئاكىسى. — هو شقيق رقية الأكبر

الكلمات - سۆزلۈك

تۆت	أربعة	بىلەن	مع
تۆتىنچى	الرابع	ياش	الشاب
ئائىلە	الأسرة	تاغا	العم والخال
دادا = ئاتا	الأب	قېرى	المسن، الشيخ
ئاپا = ئانا	الأم	كىچىك	الصغير
بوۋا	الجد	چوڭ	الكبير
موما	الجدة	هامما	العمة والخالة
ئاكا	الأخ الكبير	بالا	الولد، غلام، طفل
ئۇكا = ئىنى	الأخ الصغير	دوست	الصديق

هەدە	الأخت الكبيرة	ساۋاقداش	الزميل
سىڭىل	الأخت الصغيرة	ئۈستەل	المكتب، المنضدة

فونېتىكا - علم الأصوات

تقلّب بعض الحروف المتحركة

قاعدة تقلّب حرف متحرك (ئا، ئە) إلى حرف (ئې) أو (ئى). وذلك عندما يضاف ضمائر ملكية أو إضافية إلى بعض الأسماء، يحدث تغيير فى الأسماء التى تتكون من حروف متحركة « ئا، ئە»، وتتحول هذه الحروف المتحركة إلى حروف متحركة «ئې، ئى »، ويكتب حسب التغيير. وقاعدتها كالآتى:

1 - عندما تلتحق ضمائر الملكية للأسماء ذات المقطع اللفظى الواحد التى تتركب من حروف متحركة (ئا، ئە) تتحول الحروف المتحرك (ئا، ئە) إلى الحرف المتحرك «ئې» ويكتب على النحو التالي:

ئات + ى= ئېتى - فرسه باش + ى = بېشى - رأسه

باغ + ىم= بېغىم -حديقتى نان+ ىڭ = نېنىڭ -خبزكم

2 - عندما تلتحق ضمائر الملكية بالأسماء ذات المقاطع العديدة التى تتركب من حروف متحركة (ئا، ئە)، تتحول الحروف المتحرك (ئا، ئە) فى آخر مقطع تلك الكلمات إلى حرف متحرك «ئى» ويكتب كذلك:

قەلەم + ى = قەلىمى - قلمه مەكتەپ + ىم = مەكتىپىم - مدرستى

ئاكا+سى=ئاكىسى - أخوه ئانا + سى = ئانىسى - أمه

3 - هناك بعض الكلمات العربية والفارسية لا تخضع لهذه القاعدة. ولو أضيفت ضمائر ملكية إليها تنطق هذه الكلمات بالمد، وتنطق كما كانت فى الأصل ويكتب بها على هذا النحو:

سان + ى = سانى -عدده بىنا + سى = بىناسى - عمارته

قارار + ىم = قارارىم - قرارى نام + ى = نامى - اسمه

القاعدة - گراماتكا

1. حالة الإضافة: ئىگىلىك كېلىش

الإضافة: هي الحالة التى تعرف العلاقة بين المضاف والمضاف إليه فى الجملة. والإضافة تحمل معنى الملكية. والمضاف إليه يأتى قبل المضاف فى اللغة الأويغورية على نقيض اللغة العربية.

لاحقة المضاف إليه: «نىڭ».

ولاحقة المضاف: «ى» إذا انتهى الإسم بحرف ساكن و«سى» اذا كان الإسم ينتهى بحرف متحرك، مثلا:

قىزنىڭ ئىسمى: اسم الفتاة　　　باغنىڭ گۈلى: وردة البستان

ئاللاھنىڭ قۇدرىتى: قدْرة الله　　　ئىسلامنىڭ ئاساسى: أساس الإسلام

الأسماء التى جاءت فى حالة الإضافة تكون مبتدأ أو فاعلا، ونعتا، وأحيانا خبرا مثل:

ئەھمەدنىڭ خېتى چىرايلىق - خط أحمد جميل (ئىگە = مبتدأ)

باغنىڭ مېۋىلىرى پىشتى. - نضج ثمار الحديقة. (ئىگە = فاعل)

بۇ قەلەم ئەھمەدنىڭ - هذا القلم لأحمد. (خەۋەر = الخبر)

گۈزەل قىزنىڭ پۇشايمىنى - ندامة الفتاة الجميلة (ئېنىقلىغۇچى = نعت)

❖❖❖

أحيانا تسقط لاحقة المضاف اليه «نىڭ» فقط، إذا عُرف المعنى واضحا ومعيّنة بذاتها، ويسقط كذلك إذا أريد التخفيف، ومع ذلك يُعتبر مضاف إليه، مثل:

تۈرك تىلى : لغة الترك　　　مىسىر پاختىسى: قطن مصر

دەرس مەزمۇنى: مضمون الدرس　　　ئۇيغۇر خەلقى: شعب الأويغور

2. تصريف ضمائر الشخصية المستقلة فى حالة الإضافة

حالة التجريد	حالة الإضافة
مەن	مېنىڭ
بىز	بىزنىڭ
سەن	سېنىڭ
سىز	سىزنىڭ
سىلەر	سىلەرنىڭ
ئۇ	ئۇنىڭ
ئۇلار	ئۇلارنىڭ

تمرين - مەشىق

أجب على الأسئلة الإضافية مستخدما حالة الإضافة:

- بۇ سىزنىڭ ئۆيىڭىزمۇ؟ ئاۋۇ كىمنىڭ ئۆيى؟
- ماۋۇ كىمنىڭ رەسىمى؟ سىزنىڭ رەسىمىڭىز ئەمەسمۇ؟
- ئاۋۇ بالا كىم؟ ئۇ سىزنىڭ بالىڭىزمۇ؟

الدرس الخامس - بەشىنچى دەرس

المحادثة

ئا: بۇ سومكا كىمنىڭ؟	لمن هذه الحقيبة؟
ئە: بۇ سومكا مېنىڭ.	هذه حقيبتي.
ئا: ئۇ سومكىچۇ؟	وهذه الحقيبة؟
ئە: ئۇ سومكا ئەخمەتنىڭ.	ذلك الحقيبة لأحمد.
ئا: ماۋۇ كىتابلار سىزنىڭمۇ؟	هل هذه الكتب لك؟
ئە: ھەئە، ئۇلار مېنىڭ كىتابلىرىم.	نعم، هؤلاء كتبي
ئا: ئۇلارمۇ سىزنىڭ كىتابلىرىڭىزمۇ؟	وهل هؤلاء كتبك أيضا؟
ئە: ياق، ئۇ كىتابلار مېنىڭ ئەمەس.	لا ، هؤلاء ليسوا كتبي.
ئا: بۇلارچۇ؟	وهؤلاء؟
ئە: بۇلار بىزنىڭ مۇئەللىمىنىڭ كىتابلىرى.	هؤلاء كتب معلمنا.
ئا: سىلەرنىڭ مۇئەللىمىڭلار ئۇيغۇرمۇ؟	هل معلمكم أويغور؟
ئە: ھەئە: بىزنىڭ مۇئەللىمىمىز ئۇيغۇر.	نعم، معلمنا أويغور.
ئا: سىزنىڭ كىتابلىرىڭىز جىقمۇ؟	هل كتبك كثيرة؟
ئە: ياق، مېنىڭ كىتابلىرىم جىق ئەمەس.	لا ، كتبي ليست كثيرة.

الكلمات ـ سۆزلۈك

بەش	خمسة	مۇئەللىم = ئوقۇتقۇچى	المعلم، المدرس
سومكا	حقيبة، شنطة	دوسكا	السبورة
جىق	كثير	دېرىزە	شباك المنزل

القاعدة

الضمائر الملكية المتصلة بالإسم

الضمائر الملكية: هي لواحق أو ضمائر ملكية التى تفيد الملكية.

ضمائر ملكية للمتكلم المفرد: م، ىم، ۇم، ۈم

ضمائر ملكية للمتكلم الجمع: مىز، ىمىز

ضمائر ملكية للمخاطب المفرد (النوع العادى): ڭ، ىڭ، ۇڭ، ۈڭ.

ضمائر ملكية للمخاطب المفرد (نوع الاحترام): ڭىز، ىڭىز.

ضمائر ملكية للمخاطب الجمع: ڭلار، ىڭلار، ۇڭلار، ۈڭلار.

ضمائر ملكية للغائب المفرد والجمع: سى، ى.

تضاف ضمائر الملكية للإسم كالتالى:

اشخاص	نوع	إضافة اللاحقة	لواحق	امثلة
ا شخص المتكلم	المفرد	آخره متحرك	م	ئاپا- ئاپام. دادا-دادام
		آخره ساكن	ىم	سائەت- سائەتىم. ئىش- ئىشىم
		آخره متحرك ثقيل مستدير(ئو، ئۇ)	ۇم	دوختۇر- دوختۇرۇم يول-يولۇم.
		آخره متحرك خفيف مستدير(ئۆ، ئۈ)	ۈم	ئۆي-ئۆيۈم. سۆز- سۆزۈم
	الجمع	آخره متحرك	مىز	ئاپا- ئاپىمىز. دادا- دادىمىز
		آخره ساكن	ىمىز	ئۆي - ئۆيىمىز. سائەتىمىز

2.شەخس المخاطب	المفرد عادى	آخره متحرك	ڭ	ئاپا-ئاپاڭ. دادا- داداڭ
		آخره ساكن	ىڭ	سائەت- سائىتىڭ. ئىش- ئىشىڭ
		آخره ثقيل مستدير	ۇڭ	دوختۇر-دوختۇرۇڭ. يول- يولۇڭ
		آخره خفيف مستدير	ۈڭ	ئۆي- ئۆيۈڭ. سۆز- سۆزۈڭ
	المفرد للاحترام	آخره متحرك	ڭىز	ئاپا- ئاپىڭىز. دادا- دادىڭىز
		آخره ساكن	ىڭىز	ئۆي-ئۆيىڭىز. سائەت-سائىتىڭىز
	الجمع	آخره متحرك	ڭلار	ئاپا-ئاپاڭلار. دادا-داداڭلار
		آخره ساكن	ىڭلار	سائەت-سائىتىڭلار. ئىش-ئىشىڭلار
		آخره ثقيل مستدير	ۇڭلار	دوختۇر-دوختۇرۇڭلار. يول-يولۇڭلار
		آخره خفيف مستدير	ۈڭلار	ئۆي-ئۆيۈڭلار. سۆز-سۆزۈڭلار
3.شەخس الغائب	المفرد	آخره متحرك	سى	ئاپا- ئاپىسى. دادا- دادىسى
	الجمع	آخره ساكن	ى	ئۆي- ئۆيى. سۆز- سۆزى

شرح مفصل لإضافة ضمائر الملكية للإسم

ضمائر الملكية تضاف للإسم كالآتي:

1. ضمائر الملكية للمتكلم:

المفرد: م، ىم، ۇم، ۈم. **الجمع:** مىز، ىمىز.

بىرلىك	المفرد	كۆپلۈك	الجمع
ئانا- ئانام	أمى	ئانىمىز	أمنا
ۋەتەن- ۋەتىنىم	وطنى	ۋەتىنىمىز	وطننا
ئوقۇش -ئوقۇشۇم	دراستى	ئوقۇشىمىز	دراستنا
سۆز- سۆزۈم	كلامى	سۆزىمىز	كلامنا

علما بأن لاحقة الشخصية (م) تضاف للإسم الذى ينتهى بحرف متحرك، ولواحق (ىم، ۇم، ۈم) يضاف للإسم الذى ينتهى بحرف ساكن.

أما لاحقة (ىم) لحرف ساكن مطلقا ، ولاحقة (ۇم) للإسم الذى ينتهى مقطعه الأخير بحرف متحرك ثقيل مستدير (ئو، ئۇ)، ولاحقة (ۈم) تضاف للإسم الذى ينتهى

مقطعه الأخير بحرف متحرك خفيف مستدير (ئۆ، نۆ).

فى حالة الجمع يضاف (مىز) للإسم الذى ينتهى بحرف متحرك، و(ىمىز) لحرف ساكن.

2. لواحق الملكية للمخاطب:

المفرد (نوع عادى): ڭ، ىڭ، ۇڭ، ۈڭ.

الجمع: ڭلار، ۇڭلار، ۈڭلار، ۈڭلار.

ئانا ـ ئاناڭ	أمك	ئاناڭلار	أمكم
دەپتەر ـ دەپتىرىڭ	دفترك	دەپتىرىڭلار	دفاتركم
قول ـ قولۇڭ	يدك	قولۇڭلار	أيديكم
كۆز ـ كۆزۈڭ	عينك	كۆزۈڭلار	أعينكم

علما بأن اللواحق (ڭ) فى المفرد، و(ڭىز) فى نوع الاحترام، و(ڭلار) فى الجمع للإسم الذى ينتهى بحرف متحرك.

نوع الاحترام وتأتى (بمعنى حضرتك): ڭىز، ىڭىز، لىرى.

بىرلىك	كۆپلۈك
ئانا ـ ئانىڭىز	ئانىلىرى
دەپتەر ـ دەپتىرىڭىز	دەپتەرلىرى
قول ـ قولىڭىز	قوللىرى
كۆز ـ كۆزىڭىز.	كۆزلىرى

علما بأن (ڭىز) للكلمات المنتهية بحرف متحرك، و(ىڭىز) للكلمات المنتهية بحرف ساكن، و(لىرى) لحالة الجمع عامة (للاحترام).

3. ضمائر الملكية للغائب:

لواحق المفرد والجمع: ى، سى.

بىرلىك	المفرد	كۆپلۈك	الجمع
ئانا- (ئۇنىڭ) ئانىسى	أمه	(ئۇلارنىڭ) ئانىسى	أمهم
دەپتەر-(ئۇنىڭ)دەپتىرى	دفتره	(ئۇلارنىڭ) دەپتىرى	دفاترهم
قول- (ئۇنىڭ) قولى	يده	(ئۇلارنىڭ) قولى	أيديهم
كۆز- (ئۇنىڭ) كۆزى	عينه	(ئۇلارنىڭ) كۆزى	أعينهم

لاحقة (سى) للأسماء المنتهية بحرف متحرك، و(ى) للأسماء المنتهية بحرف ساكن

تمرين - مەشىق

قەلەم	القلم	كۆز	العين
(مېنىڭ) قەلىمىم	قلمى	كۆزۈم	عينى
(بىزنىڭ) قەلىمىمىز	قلمنا	كۆزىمىز	عيننا
(سېنىڭ) قەلىمىڭ	قلمك	كۆزۈڭ	عينك
(سىزنىڭ) قەلىمىڭىز	قلمك	كۆزىڭىز	عينك
(سىلەرنىڭ) قەلىمىڭلار	قلمكم	كۆزۈڭلار	عينكم
(ئۇنىڭ) قەلىمى	قلمه	كۆزى	عينه
(ئۇلارنىڭ) قەلىمى	قلمهم	كۆزى	عينهم

ملحوظة: الاستثناءات عن هذه القاعدة:

هناك بعض الألفاظ القليلة لا تخضع لهذه القاعدة مباشرة، وإنما تطلب زيادة حرف معين أو حذف حرف معين قبل إضافة الضمائر الملكية:

(1) عندما تضاف الضمائر الملكية للمتكلم والمخاطب للكلمة ذات المقطعين التى تنتهى بحرف متحرك تزاد حرف (ي) قبل لاحقة الملكية، مثل:

ئىملا - ئىملايىم، ئىملايىڭ - إملائى، إملاءك.

ئىمزا - ئىمزايىم، ئىمزايىڭ - توقيعى، توقيعك

پولۇ - پولۇيۇم، پولۇيۇڭ - اسم طعام (رُزٌ بخارى)

- سۇ- سۇيۇم، سۇيىمىز، سۇيۇڭ، سۇيىڭىز، سۇيۇڭلار، سۇيى.

ماء، مائى، ماءنا، ماءك، ماءك، ماءكم، ماءه.

(2) عندما تضاف ضمائر ملكية إلى بعض الكلمات ذات المقطعين التى تنتهى بحرف صامت، تسقط حروف (ئى، ئۇ، ئۇ) فى آخر مقطع تلك الكلمات، مثلا:

ۋاقىت + ىم = ۋاقتىم، ۋاقىت + ىڭ = ۋاقتىڭ، ۋاقىت + ى= ۋاقتى

ئەقىل + ىم = ئەقلىم، ئەقىل + ىڭ = ئەقلىڭ، ئەقىل + ى= ئەقلى

سىڭىل + ىم = سىڭلىم، سىڭىل + ىڭ =سىڭلىڭ، سىڭىل +ى= سىڭلى

ئوغۇل + ۇم = ئوغلۇم، ئوغۇل + ۇڭ = ئوغلۇڭ، ئوغۇل + ى= ئوغلى

ئورۇن + ۇم = ئورنۇم، ئورۇن + ۇڭ = ئورنۇڭ، ئورۇن + ى = ئورنى

كۆڭۈل + ۈم = كۆڭلۈم، كۆڭۈل + ۈڭ = كۆڭلۈڭ، كۆڭۈل+ى = كۆڭلى

(3) عندما يلتحق ضمائر ملكية إلى الضمير المستقل(مەن، سەن) يسقط حرف (ن) فى تركيب تلك الكلمة فى حالة الإضافة والمفعول به، مثلا:

مەن- مېنىڭ، مېنى. - أنا، ملكى، نى (حالة المفعول به)

سەن- سېنىڭ، سېنى - أنت، ملكك، ك (حالة المفعول به)

التمارين والواجبات - مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - أضف ضمائر ملكية للكلمات الآتية:

سىنىپ، ئوقۇتقۇچى، ومسا، قەلەم، سىڭىل، دەرس، دوختۇر، ئۆي.

2 - أضف لاحقة الإضافة للكلمات الآتية:

لۇغەت، كىتاب، دەپتەر، مەن، سەن، ئۇ.

3 - ترجم الجمل الآتية إلى العربية:

مېنىڭ دادام.

سېنىڭ كىتابىڭ

سىلەرنىڭ قەلەمىڭلار

بىزنىڭ ئوقۇتقۇچىمىز

ئۇلارنىڭ سىنىپى

سىزنىڭ تېلېفونىڭىز

مۇدىرنىڭ كاتىپى.

4 - إختر الكلمة المناسبة من كل الجدولين ثم كوّن الجملة فى حالة الإضافة:

مەن، سەن، ئۇ، بىز، سىلەر ئۇلار، ئالىم، مۇئەللىم، سىنىپ	+	دەپتەر، ئۆي، قەلەم، ئىنى، دوسكا، ژۇرنال، سائەت، دېرىزە، رەسىم

مثل: ئەھمەد، ئۆي = ئەھمەدنىڭ ئۆيى.   – منزل أحمد

5 - إقرأ الأساليب التالية ثم لاحظ بنية كل كلمة ثم عين المضاف والمضاف إليه:

ئاكامنىڭ ئايالى

سىنىپىمىزنىڭ ئورۇندۇقلىرى

بالىمىزنىڭ مۇئەللىمى

ئۇكىسىنىڭ سائىتى

سىڭلىڭنىڭ سومكىسى

ھەدەمنىڭ باللىرى

الدرس السادس - ئالتىنچى دەرس

تۇغقانلىرىم

بىز بىر چوڭ ئائىلە. ئائىلىمىزدە يەتتە جان بار. دادام پروفېسسور. ئاپام دوختۇر، مېنىڭ بىر ئىنىم ۋە بىر سىڭلىم بار، لېكىن ئاكام يوق، ھەدەممۇ يوق. بىزنىڭ ئۆيدە يەنە بوۋام بىلەن مومام بار. ئۇلار ئاپامنىڭ ئاتا- ئانىلىرى. دادامنىڭ ئاتا- ئانىلىرى تاغامنىڭ ئۆيىدە. ئۇ دادامنىڭ ئاكىسى. تاغام يازغۇچى. دادامنىڭ يەنە بىر ھەدىسىمۇ بار. ھاممام سەنئەتچى.

نحن أسرة كبيرة. فى أسرتنا سبعة أشخاص. أبى أستاذ ، أمى طبيبة. لى أخ صغير وأخت صغيرة ، ولكن ليس لى أخ كبير وأخت كبيرة. فى أسرتنا أيضا جدى وجدتى. هم والدين لأمى. أما جدى وجدتى فى منزل عمى. وهو شقيق أبى الأكبر. وعمى كاتب. ولأبى أيضا أخت كبيرة ، وعمتى فنانة.

المحادثة

ئا: ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ئە: ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

ئا: مېنىڭ ئىسمىم تۇران.

ئە: مېنىڭ ئىسمىم يۈسۈپ. ياخشىمۇ سىز تۇران ئەپەندى؟

ئا: ياخشى، رەھمەت. سىزچۇ؟

ئە: يامان ئەمەس، رەھمەت. سىز قەشقەرلىكمۇ؟

ئا: ھەئە، مەن قەشقەرلىك. يۈسۈپ ئەپەندى سىز ئۈرۈمچىلىكمۇ؟

ئە: ياق، مەن ئۈرۈمچىلىك ئەمەس، غۇلجىلىقمەن.

ئا: بۇ بالىلار سىزنىڭ دوستلىرىڭىزمۇ؟

ئە: ھەئە، بۇلار مېنىڭ دوستلىرىم. بۇ نۇرۇللاھ بۇ تۇرسۇن، بۇ ئاببـاس.

ئا: ياخشىمۇ سىلەر؟

ئە: ياخشىمۇ سىز؟

ئا: نۇرۇللاھ سىز قەيەرلىك؟

ئە: مەن خوتەنلىك.

ئا: سىزچۇ؟ تۇرسۇن ئەپەندى؟

ئە: مەن تۇرپانلىق.

الكلمات الجديدة - يېڭى سۆزلەر

ئالتە	ستة	جىق	الكثير
ئالتىنچى	السادسة	ئوغۇل	ابن، الولد
تۇغقان	القريب (الأقرباء)	قىز	البنت أو الفتاة
يەتتە	السبعة	ئىسىم	الإسم
ۋە	واو العطف	ياخشىمۇ سىز؟	كيف حالك؟
جان	الروح، الشخص	ئەپەندى	أفندي
بار	موجود	رەھمەت	شكرا
لېكىن	لكن	يامان	سيء، مريض
يوق	غير موجود	قەشقەر، ئۈرۈمچى، خوتەن، غۇلجا، تۇرپان، ئالتاي، قۇمۇل، ئاقسۇ	أسماء المدن: كاشغر، أرومجي، خوتن، غولجا، آلتاي،
يەنە	أيضا	دوست	الصديق
ئاتا- ئانا	الوالدان، الأبوان	قەيەر= نە	أين (أداة الاستفهام)
يازغۇچى	الكاتب	سەنئەتچى= ئارتىس	الفنان

القواعد

1 - القاعدة الأولى: المفعول فيه - ئورۇن- پەيت كېلىش:

المفعول فيه: هو الإسم الذى يدل على مكان ووقت وظروف ووسيلة الفعل والحدث.

وهو الإسم المجرور بعد حرف الجر «فى» كما يعنى (عند، لدى) اذا اتصل بأسماء الأعلام).

لاحقة المفعول فيه: (دا، دە، تا، تە).

لواحق المفعول فيه تضاف إلى الأسماء حسب قانونية التوافق الصوتى.

لاحقة (دا) تضاف إلى الكلمة التى تتكون من حرف متحرك ثقيل، إذا كانت آخر الإسم حرف حادة.

لاحقة (تا) تضاف إلى الكلمة التى تتكون من حرف متحرك ثقيل، إذا كانت آخر الإسم حرف غير حادة.

لاحقة (دە) تضاف إلى الكلمة التى تتكون من حرف متحرك خفيف، إذا كانت آخر الإسم حرف حادة.

لاحقة (تە) تضاف إلى الكلمة التى تتكون من حرف متحرك خفيف، إذا كانت آخر الإسم حرف غير حادة، مثلا:

(دا، تا):

ئورۇن- ئورۇندا: فى المكان سۇ- سۇدا: فى الماء

بۇلاق- بۇلاقتا: فى البئر ئاچقۇچ- ئاچقۇچتا: فى المفتاح

قەشقەرگە ئايروپىلاندا باردىم. -ذهبت إلى كاشغر بالطائرة.

ئەقىل ياشتا ئەمەس، باشتا. -العقل ليس فى السن، ولكنه فى الرأس

(دە، تە):

قەلەم- قەلەمدە: فى القلم ئۆي- ئۆيدە: فى البيت

يۈرەك- يۈرەكتە: فى القلب دەرەخ- دەرەختە: فى الشجرة

قەشقەردە نېمە ئىش قىلىسەن؟ - ماذا تفعل فى كاشغر؟

ئىش ئۈملۈكتە، كۈچ بىرلىكتە. -العمل فى المشاركة، والقوة فى الإتحاد.

2 - القاعدة الثانية: ترتيب إضافة لواحق الإسم:

تضاف اللواحق للإسم حسب ترتيبها، وتضاف صيغة الجمع أولا ثم ضمائر الملكية أو الإضافة ثانية.

الإسم+ علامة الجمع+ لواحق الملكية أو الإضافة، مثلا:

كىتاب+ لار= كىتابلار	الكتب	كىتاب+ لار+ ىم= كىتابلىرىم	كتبى
كىتاب+ ىم= كىتابىم	كتابى	كىتاب+ىم+نىڭ= كىتابىمنىڭ	لكتابى
كىتاب+نىڭ= كىتابنىڭ	للكتاب	كىتاب+لار+نىڭ= كىتابلارنىڭ	للكتب

3 - القاعدة الثالثة: أسلوب استعمال (بار، يوق):

يستعمل (بار، يوق) بمعنى (موجود، غير موجود) للتعبير عن وجود شيء أو عدم وجوده. وهذه الكلمة تأتى دائما فى آخر الجملة، مثلا:

مەندە كىتاب بار. عندى كتاب

مەندە كىتاب يوق. ليس عندى كتاب

مېنىڭ كىتابىم بار. لدى كتابى (أو كتابى موجود)

مېنىڭ كىتابىم يوق. ليس لى كتاب

4. القاعدة الرابعة: قاعدة لواحق النسبة والصفة: «لىك، لىق، لۇق، لۈك»

هذه اللواحق إذا أضيفت إلى أسماء الأماكن تفيد النسبة. وإذا أضيفت إلى غيرها تفيد الصفة، مثلا:

قەشقەر+لىق=قەشقەرلىك: كاشغري

مىسىر+لىق=مىسىرلىق: مصري

خوتەن+لىك= خوتەنلىك: خوتني

ئاسيۇت+لۇك=ئاسيۇتلۇق: أسيوطي

تاش+لىق=تاشلىق: منطقة حجرية.

ياز+لىق= يازلىق: صيفى

قۇم+لۇق= قۇملۇق: منطقة رملية

تۇز+لۇق= تۇزلۇق: مملح

كۈز+لۈك= كۈزلۈك: خريفى

گۈزەل+لىك=گۈزەللىك: الجمال

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. أضف لواحق المفعول فيه المناسبة إلى الكلمات الآتية:

قەشقەر + = ئۈرۈمچى + =

سائەت + = شەرىئەت + =

2. طبّق لواحق النسبة والصفة إلى الكلمات الآتية:

تۇرپان + = ئىستانبول + =

ئامېرىكا + = ئىسكەندەرىيە+ =

3. أكمل المكان الخالى بما يناسبه من لواحق ثم ترجم الجمل إلى العربية:

سىنىپىمىز...... ئۈچ ئوقۇغۇچى بار.

ئەخمەتنىڭ سومكا.... ئاباسىنىڭ ئۆيى....

مۇستاپانىڭ دادا.... ئىستانبول....

ئاكا.... يەتتە كىتاب .... بار.

4. أجب على الأسئلة الآتية بالنفى والإثبات:

سىز مىسىرلىقمۇ؟ دوستىڭىزچۇ؟

مېنىڭ قەلىمىم ياخشى ئەمەس. سىزنىڭ قەلىمىڭىز ياخشىمۇ؟

سىلەرنىڭ سىنىپىڭلاردا بىر تۈركىيىلىك ئوقۇغۇچى بارمۇ؟

بۇ سىزنىڭ كىتابىڭىزمۇ؟

ھەسەننىڭ ئاكىسى دوختۇرمۇ؟ ئۇنىڭ دادىسىمۇ دوختۇرمۇ؟

ئىبراھىمنىڭ ئۆيى ئىسكەندەرىيەدىمۇ؟

تاغىڭىزنىڭ بالىسى ئوغۇلمۇ، قىزمۇ؟

الدرس السابع - يەتتىنچى دەرس

شىرىن خىياللىرىم

قىشلىق تەتىلدە ئۈرۈمچىگە بارىمەن. ئۇ يەردە مېنىڭ تاغام بار. تاغامنىڭ ئائىلىسى شەھەر مەركىزىدە. تاغامنىڭ ئۈچ بالىسى بار. چوڭ ئوغلى تاغامنىڭ شىركىتىدە ئىشلەيدۇ. ئۇنىڭ ئىسمى ئابدۇلقادىر. ئىككىنچى ئوغلى مائارىپ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇيدۇ، ئۇنىڭ ئىسمى زۇبەير. كىچىك قىزى 5- ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇيدۇ، ئۇنىڭ ئىسمى خانقىز.

ئۈرۈمچىدە هامامام بىلەن ئۈرۈمچى خەلقئارا بازىرىغا بارىمەن. بۇ يېڭى بازاردا ئاتا-ئانامغا ياخشى سوۋغات ئالىمەن. ئۆزۈمگە يېڭى كومپيۇتېر ئالىمەن. ئاندىن ئابدۇلقادىر بىلەن تاغامنىڭ شىركىتىگە بارىمەن. زۇبەير بىلەن هايۋانات باغچىسىغا بارىمەن. يازلىق تەتىلدە ئابدۇلقادىر، زۇبەير ۋە خانقىز قەشقەرگە كېلىدۇ.

أُمنية حلوة

فى الإجازة الشتوية أذهب إلى أورومجى. هناك يعيش عمي. وأسرة عمي فى وسط المدينة. لعمي ثلاثة أولاد. وابنه الكبير يعمل فى شركة عمي، واسمه عبدالقادر. وابنه الثانى يدرس فى جامعة المعارف، واسمه الزبير. وبنته الصغيرة تدرس فى المدرسة المتوسطة الخامسة، واسمها خانقز.

أذهب مع عمتى إلى السوق الدولية فى أرومجى. وأشترى هدية جيدة لوالديَّ من هذا السوق الجديد. وأشترى لنفسى كمبيوترا جديدة. ثم أذهب إلى شركة عمى مع عبدالقادر. وأذهب مع الزبير إلى حديقة الحيوانات.

فى الإجازة الصيفية يأتى عبدالقادر والزبير وخانقز إلى مدينة كاشغر.

قەشقەر تاماقخانىسىدا

كۈتكۈچى: خۇش كەپسىلەر مېھمانلار!

مېھمانلار: رەھمەت.

كۈتكۈچى: ئەھۋالىڭلار قانداق؟

مېھمانلار: ياخشى، ئاللاھقا شۈكرى.

1- مېھمان: تىجارىتىڭلار ياخشىمۇ؟

كۈتكۈچى: يامان ئەمەس، رەھمەت. نېمە تاماق يەيسىلەر؟

2- مېھمان: نېمە تاماقلار بار؟

كۈتكۈچى: ئۇيغۇر تاماقلىرىنىڭ ھەممىسى بار.

3- مېھمان: مەن لەغمەن يەيمەن.

كۈتكۈچى: سىزچۇ؟

1- مېھمان: مەن پولۇ يەيمەن.

كۈتكۈچى: سىز نېمە يەيسىز؟

2- مېھمان: مەن مانتا يەيمەن.

كۈتكۈچى: خوپ، ھازىر تەييار بولىدۇ.

الكلمات الجديدة

يەتتە	سبعة	بار	موجود
يەتتىنچى	السابعة	شىركەت	الشركة
شېرىن	حلو، عذبة	كەلمەك	أن يأتي
خىيال	فكرة، أمنية	تاماقخانا- رېستوران	المطعم
قىش	الشتاء	كۈتكۈچى	المضيف

تەتىل	الإجازة، العطلة	خوش كەپسىز	أهلا وسهلا
قىشلىق تەتىل	الإجازة الشتوية	مېهمان	الضيف
ياز	الصيف	تىجارەت	التجارة
يازلىق تەتىل	العطلة الصيفية	تاماق	الطعام
ئىشلە	اعمل	بۇيرۇق	أُأمر
ئۇنىۋېرسىتېت= ئالى مەكتەپ	الجامعة	تۇر	قُم
ئوقۇ	اقرأ	ھەممە	كل
ئوتتۇرا	الوسطى	لەڭمەن	مكرونة يدوية
مەكتەپ	المدرسة	يە- يېمەك	كل - أن يأكل
بىلەن	مع	پولۇ	اسم طعام بالرُز
خەلقئارا	الدولية	مانتا	طعام باللحم والخمير
سوۋغات	الهدية	ھازىر	الآن، حالا
ئالماق	أن يأخذ	تەييار	جاهز
ئۆز	نفس	بولماق	أن يكون
كومپيۇتېر	كمبيوتر	تەييار بول	كن مستعدا
ھايۋانات (ھايۋان)	حيوانات	خوپ	تمام. ok
باغچە (باغ)	حديقة	كۈز	خريف
ئىچ	اشرب	ئەتىياز= باھار	الربيع
كەسىپ	الاختصاص، الفن	ئوتتۇرا مەكتەپ	الثانوية

القواعد - گرامماتكا

١ - القاعدة الأولى:

الفعل المستقبل - كەلگوسى زامان پېئىلى

الفعل المستقبل: وهو الزمن الذى يعبر حدوث فعل أو عدم حدوثها فى المستقبل القريب أو البعيد.

لاحقة الفعل المستقبل (ي ، ى). تضاف لاحقة (ي) للمادة الأصلية التى تنتهى بحرف متحرك، وتضاف لاحقة (ى) للمادة الأصلية التى تنتهى بحرف ساكن.

يتكون الفعل المستقبل: المادة الأصلية للفعل+ لاحقة الفعل المستقبل+ الضمائر الشخصية المتصلة الخبرية.

لاحقة الفعل المستقبل مع ضمائره:

للمتكلم المفرد: يمەن، ىمەن.

للمتكلم الجمع: يىمىز، ىمىز.

للمخاطب المفرد - نوع عادى: يسەن، ىسەن

للمخاطب المفرد - نوع الاحترام: يسىز، ىسىز.

للمخاطب الجمع: يسلەر، ىسلەر.

للغائب المفرد: يدۇ، ىدۇ.

جدول تصريف الزمن المستقبل مع لاحقته

الشخص		اللاحقة	الضمير	أمثلة
1.شەخس المتكلم	المفرد	ي	مەن	نوقۇ-يمەن=نوقۇيمەن؛ يە-يمەن=يەيمەن
		ى		بار-ىمەن=بارىمەن؛ كەل-ىمەن=كېلىمەن
	الجمع	ي	مىز	نوقۇ-يمىز=نوقۇيمىز؛ يە- يمىز=يەيمىز
		ى		بار-ىمىز=بارىمىز؛ كەل-ىمەن=كېلىمىز

2.شەخس المخاطب	نوع عادى	ي	سەن	ئوقۇ-يسەن=ئوقۇيسەن؛ يە-يسەن= يەيسەن
		ى	سەن	بار-سەن=بارسەن؛ كەل-سەن=كېلسەن
	نوع الاحترام	ي	سىز	ئوقۇ-يسىز=ئوقۇيسىز؛ يە-يسىز=يەيسىز
		ى		بار-سىز=بارسىز؛ كەل-سىز=كېلسىز
	الجمع	ي	سىلەر	ئوقۇ-يسىلەر=ئوقۇيسىلەر؛ يەي-سىلەر=يەيسىلەر
		ى		بار-سىلەر=بارسىلەر؛ كەل-سىلەر=كېلسىلەر
3.شەخس الغائب	المفرد	ي	دۇ	ئوقۇ-يدۇ= ئوقۇيدۇ؛ يە-يدۇ= يەيدۇ
	الجمع	ى		بار-دۇ=باردۇ؛ كەل-دۇ=كېلىدۇ

مثال تصريف بعض الأفعال مع الزمن المستقبل

ئوقۇماق	أن يقرأ	بارماق	أن يذهب
مەن ئوقۇيمەن	أنا سأقرأ	مەن بارىمەن	أنا سأذهب
بىز ئوقۇيمىز	نحن سنقرأ	بىز بارىمىز	نحن سنذهب
سەن ئوقۇيسەن	أنت ستقرأ	سەن بارىسەن	أنت ستذهب
سىز ئوقۇيسىز	أنت ستقرأ	سىز بارىسىز	أنت ستذهب
سىلەر ئوقۇيسىلەر	أنتم ستقرأون	سىلەر بارىسىلەر	أنتم ستذهبون
ئۇ ئوقۇيدۇ	هو سيقرأ	ئۇ بارىدۇ	هو سيذهب
ئۇلار ئوقۇيدۇ	هم سيقرأون	ئۇلار بارىدۇ	هم سيذهبون

❖❖❖

كۆر	شاهد، أنظر	باشلا	إبدأ
كۆرىمەن	أنا سأرى	باشلايمەن	أنا سأبدأ
كۆرىمىز	نحن سنرى	باشلايمىز	نحن سنبدأ
كۆرىسەن	أنت سترى	باشلايسەن	أنت ستبدأ
كۆرىسىز	أنت سترى	باشلايسىز	أنت ستبدأ

كۆرىسلەر	أنتم سترون	باشلايسلەر	أنتم سترون
كۆرىدۇ	هو سيرى	باشلايدۇ	هو سيرى
كۆرىدۇ	هم سيرون	باشلايدۇ	هم سيرون

مىساللار:

ئۇ هازىر كىرىدۇ. - هو سيدخل الآن

سەن كۆپ ئىشلەيسەن. - أنت تعمل كثيرا

مەن سىزگە رەھمەت ئېيتىمەن - أنا أشكرك

نفى الفعل المستقبل

يتم نفى الفعل المستقبل بوضع أداة النفى (ما، مە) بين المادة الأصلية للفعل وعلامة المستقبل. إذا كانت المادة الأصلية مكونة من حرف متحرك ثقيلة تنفى بلاحقة (ما)، وإذا كان المادة الأصلية مكونة من حروف متحركة خفيفة تنفى بلاحقة (مە).

مثلا:

الضمير المنفصل	كۆر- كۆرمەك	بار- بارماق
مەن	كۆر+مەي+مەن= كۆرمەيمەن	بار+ماي+مەن= بارمايمەن
بىز	كۆر+مەي+مىز= كۆرمەيمىز	بار+ماي+مىز= بارمايمىز
سەن	كۆر+مەي+سەن= كۆرمەيسەن	بار+ماي+سەن= بارمايسەن
سىز	كۆر+مەي+سىز= كۆرمەيسىز	بار+ماي+سىز= بارمايسىز
سىلەر	كۆر+مەي+سىلەر = كۆرمەيسىلەر	بار+ماي+سىلەر= بارمايسىلەر
ئۇ	كۆر+مەي+دۇ= كۆرمەيدۇ	بار+ماي+دۇ= بارمايدۇ
ئۇلار	كۆر+مەي+دۇ= كۆرمەيدۇ	بار+ماي+دۇ= بارمايدۇ

مىساللار:

ئۇلار هازىر كەلمەيدۇ. - هم لن يأتون حالا.

ۋاقىت ئالدىراڭغۇ، ساقلاپ تۇرمايدۇ. - الوقت سريع، فلن ينتظر

تمرينات وواجبات

1 - أكمل العبارات التالية فى صيغة المستقبل بضمائر المتكلم والمخاطب والغائب:

مەكتەپكە بار---   تەييار بول---   كىتاب ئال---

تاماق بۇيرۇ---   گېزىت ئوقۇ---   سىنىپقا كەل---

2 -إملأ الأماكن الخالية فى الجمل الآتية بصيغة المستقبل، ثم ترجم الجمل:

- جەمىلە چوڭ بىر شىركەتتە----

- ئاينۇرنىڭ ئىنىسى ئوتتۇرا مەكتەپتە----

- مەن دوستۇمغا سوۋغات ----

- بىز ھازىر تەييار----

- سەن قەيەردە----؟

- سىز نېمە تاماق----؟

3 - ترجم الجمل الآتية إلى العربية:

-ئاكامنىڭ قىزى سەئۇدىيەدە ئوقۇيدۇ.

- بازاردا نېمە ئالىسەن؟

- سىلەر يازلىق تەتىلدە قەيەرگە بارىسىلەر؟

- قىشتا ئاپام بىلەن مەككىگە بارىمەن.

4 - ترجم الجمل الآتية إلى الأويغورية:

- أذهب فى الصيف إلى البحر.

- يأتى ضيوف كثيرة إلى منزلنا.

- نحن أكلنا مانتا كثيرة فى مطعم كاشغر.

- ماذا تشرب فى سلطانية؟

الدرس الثامن – سەككىزىنچى دەرس

المحادثة

ئا: ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم

ئە: ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام

ئا: ياخشىمۇ سىز؟

ئە: ياخشىمۇ سىز؟ كىمنى ئىزدەيسىز؟

ئا: ئايگۈلنى ئىزدەيمەن.

ئە: ئايگۈل يوق. سىز كىم بولىسىز؟

ئا: كەچۈرۈڭ ھەدە، مېنىڭ ئىسمىم يۇلتۇز، ئايگۈلنىڭ ساۋاقدىشىمەن. سىز ئايگۈلنىڭ ئاپىسىمۇ؟

ئە: ياق، مەن ئايگۈلنىڭ ھەدىسى.

ئا: ئايگۈل قەيەرگە كەتتى؟

ئە: ئۇ تونۇغۇنلا قەشقەرگە كەتتى، تويىغا كىرىڭ.

ئا: رەھمەت، كېيىن كېلىمەن.

ئە: ماقۇل.

ئا: خوش ئەمسە، ھەدە.

ئە: خوش، سىڭلىم.

الكلمات

ئىزدە (ئىز+دە)	إبحث	تۈنۈگۈن	أمس
ئەتە	غدا	كىرىڭ (كىر)	أدخل
ئايگۈل، يۇلتۇز	أسماء بنات	ماقۇل	نعم، موافق
ساۋاقداش(ساۋاق+داش)	الزميل	خوش	مع السلامة
كەچۈر- كەچۈرۈڭ	معذرة، عفوا	ئەمىسە	إذن
كەت	إذهب(من هنا)	چۈشەندۈر(چۈشەن+دۈر)	فَهِّم

القواعد

1 -القاعدة الأولى: المفعول إليه - بېرىش كېلىش:

المفعول إليه: وهو الإسم المجرور بحرف الجر(إلى أو على) فى العربية. ولواحقه: (غا، قا، گە، كە، قە).

تضاف هذه اللواحق إلى الأسماء حسب قواعده التوافق الصوتى.

(1) اللاحقة (غا) تضاف إلى الكلمة التى تتشكل مقطعها الأخير من الحروف المتحركة الثقيلة ويكون آخرها حاد.

(2) اللاحقة (قا) تضاف إلى الكلمة التى تتشكل مقطعها الأخير من الحروف المتحركة الثقيلة وآخرها غير حاد، مثلا:

هاۋا- هاۋاغا: إلى الجو -زاۋۇت- زوۋاتقا: إلى المصنع

ئوقۇتقۇچى سىنىپقا كىردى - دخل المعلم إلى الفصل

مەن دوختۇرغا بارىمەن. - أنا أذهب الى الطبيب

(3) اللاحقة (گە) تضاف إلى الكلمة التى مقطعها الأخير يحتوى على حروف متحركة خفيفة وآخرها حاد.

(4) اللاحقة (كە) تضاف إلى الكلمة التى مقطعها الأخير يحتوى على حروف متحركة خفيفة وآخرها غير حاد.

(5) اللاحقة (قه) تضاف إلى الكلمة التى مقطعها الأخير يحتوى على حروف متحركة خفيفة وآخرها تنتهى بحرف (ق)، مثلا:

ۋەتەن- ۋەتەنگە: إلى الوطن — مەكتەپ- مەكتەپكە: الى المدرسة

سائەت- سائەتكە: إلى الساعة — شەرق- شەرققە: الى الشرق

بىز ئەتە ئۆيگە قايتىمىز. - نحن نرجع الى البيت غدا.

مەريەم مەكتەپكە كەتتى. - مريم ذهبت إلى المدرسة

ئۇ شەرققە قاچتى. - هو هرب إلى الشرق.

2 -القاعدة الثانية: المفعول به - چۈشۈم كېلىش:

المفعول به: هو الإسم الذى يدل على من وقع فعل الفاعل. وهو يأتى مع الفعل المتعدى، لاحقة المفعول به (نى).

يتكون المفعول به بإضافة لاحقة (نى) إلى آخر الإسم إذا كان ساكنا. واذا كان آخر الإسم متحركا يوضع (سى) للوقاية للغائب فقط قبل لاحقة المفعول به.

الإسم الذى جاء فى شكل المفعول به يكون مكملا للجملة، ويأتى فى محل النصب للمفعولية. وتشبه لاحقة المفعول به (نى) كالفتحة فى العربية، مثلا:

مەن ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگەندىم. - أنا تعلمت الأويغورية.

ئۇ قۇرئاننى چىرايلىق ئوقۇيدۇ. - هو يقرأ القرآن جميلا.

مەن ئۇنىڭ ئاكىسىنى ئۇردۇم - أنا ضربت أخيه

ملاحظة: عندما تتعين علاقة الإسم بالفعل تسقط علامة مفعول به «نى» من الإسم فى الجملة، وتسقط كذلك إذا جاء المفعول به نكرة، مثلا:

مۇھەممەد كىتاب ئوقۇۋاتىدۇ. - محمد الآن يقرأ كتابا.

بۈگۈن بىر قەلەم سېتىۋالدىم. - اشتريت اليوم قلما.

3 - القاعدة الثالثة: المفعول معه فى الأويغورية:

المفعول معه: هو اللفظ الذى يوضح الواسطة التى تم من خلالها إحداث الفعل، وهذه الواسطة (بىلەن) التى بمعنى (ب أو مع). وتسمى هذه الوسيلة فى العربية (المفعول معه).

تصاغ المفعول معه بوضع الأداة (بىلەن) بعد الإسم مباشرة، مثل:

ماشىنا بىلەن بارىمەن. - سأذهب بالسيارة

قەلەم بىلەن يازىمەن - سأكتب بالقلم

4 - **القاعدة الرابعة: من اللواحق التى تصنع الفعل من الإسم «لا، لە»:**

«لا، لە» من اللواحق التى تصنع الفعل من الإسم. مثلا:

باش-لا= باشلا - إبدأ

تەربىيە- لە= تەربىيەلە - ربِّ

تدريبات وواجبات

1 - طبّق قواعد المفعول إليه على الأسماء الآتية:

بازار، تاماق، ئۆي، مەكتەپ، سىنىپ، مېھمان.

2 - أكمل الأماكن الخالية مستخدما علامة المفعول إليه:

-دادام--- ئىشلەيدۇ.

- يازدا دوستلىرىم بىلەن--- بارىمەن.

- هازىر ---تاماق يەيمىز.

- بىزنىڭ --- جىق مېھمان كېلىدۇ.

- ئوقۇغۇچىلار--- دەرس ئوقۇيدۇ.

3 - أكمل الأماكن الخالية بما يناسبها من لواحق المفاعيل، ثم ترجم إلى العربية:

- بۇ سوئال--- كىم چۈشەندۈرىدۇ؟

- ئۆمەر، تاپشۇرۇقلىرىڭىز--- ئىشلىدىڭىزمۇ؟

- بۈگۈن تاماقخانا--- لەغمەن يېدىم.

- مەن ساۋاقداشىم--- ئىزدىدىم.

الدرس التاسع - توققۇزىنچى دەرس

يېڭى دەرس

بۈگۈن ئۇيغۇر تىلى دەرسىدە يېڭى دەرسنى باشلىدۇق. مۇئەللىم بىزگە سۆزلەرنى ۋە گراماتىكىنى چۈشەندۈردى. ھەممىمىز بىرلىكتە تېكىستنى ئوقۇدۇق، مەشىقلەرنى ئىشلىدۇق. مۇئەللىم ئۇيغۇر تىلىدا سوئاللارنى سورىدى. مۇئەللىمنىڭ سوئاللىرىغا بىزمۇ ئۇيغۇر تىلىدا جاۋاب بەردۇق. دەرسنىڭ ئاخىرىدا مۇئەللىم بىزگە تاپشۇرۇق بەردى. بىز بۇ تاپشۇرۇقلارنى ئۆيدە ئىشلەيمىز. ئۇلارنى ئەتە مۇئەللىمگە تاپشۇرىمىز.

الكلمات

توققۇز	تسعة	تىل	اللغة
توققۇزىنچى	التاسعة	ئۇيغۇر تىلى	الأويغورية
بۈگۈن	اليوم	سوئال	السؤال
باشلا (باش+لا)	إبدأ	سورا	اسأل
گراماتىكا	النحو والصرف	جاۋاب	الجواب
چۈشەندۈر (چۈشەن+دۈر)	فَهِّم	بەر-بەرمەك	اعطي، أن يعطي
كېيىن	بعد	جاۋاب بەر	أجب
بىرلىكتە(بىر+لىك+تە)	معا	ئاخىر	آخر
تېكىست	النص	تاپشۇرۇق	الواجب

القاعدة

الفعل الماضى الشهودى - ئاددى ئۆتكەن زامان

الفعل الماضى الشهودى: وهو الزمن الذى يفيد أن الفعل حدث أو لم يحدث.

يتكون الماضى الشهودى بإضافة لاحقة -علامة الماضى -(د، ت)إلى المادة الأصلية ثم نتبعها بالضمائر الفعلية المتصلة. علما بأن لاحقة (د) تضاف إلى المادة الأصلية التى تنتهى بحرف حاد، ولاحقة (ت) إلى المادة التى تنتهى بحرف غير حاد.

ضمائر الشخصية الفاعلية المتصلة للفعل:

المفرد المتكلم: ىم، ۇم، ۈم.

الجمع المتكلم: ۇق. .

المفرد المخاطب - نوع عادى: ىڭ، ۇڭ، ۈڭ

المفرد المخاطب - نوع الاحترام: ىڭىز

الجمع المخاطب: ىڭلار، ۇڭلار، ۈڭلار

المفرد والجمع للغائب: ى

جدول الفعل الماضى مع لواحقه فى حالة الإثبات

الشخص		لاحقة	الضمير المتصل	أمثلة	
١. شخص - المتكلم	المفرد المتكلم	د+	ىم	بار-د-ىم= باردىم؛	قىل-د-ىم= قىلدىم
			ۇم	ئوقۇ-د-ۇم= ئوقۇدۇم؛	تۇر-د-ۇم=تۇردۇم
			ۈم	كۆر-د-ۈم= كۆردۈم؛	ئۈز-د-ۈم= ئۈزدۈم
		ت+	ىم	كەت-ت-ىم= كەتتىم؛	ئىچ-ت-ىم= ئىچتىم
			ۇم	ئۇچ-ت-ۇم= ئۇچتۇم؛	تۇت-ت-ۇم= تۇتتۇم
			ۈم	كۆچ-ت- ۈم= كۆچتۈم؛	كۈت-ت-ۈم= كۈتتۈم
	جمع المتكلمين	د+	ۇق	بار-د-ۇق= باردۇق؛	قىل-د-ۇق= قىلدۇق
				ئوقۇ-د-ۇق= ئوقۇدۇق؛	تۇر-د-ۇق =تۇردۇق
				كۆر-د-ۇق = كۆردۇق؛	ئۈز-د-ۇق = ئۈزدۇق
		ت+		كەت-ت-ۇق= كەتتۇق؛	ئىچ-ت-ۇق=ئىچتۇق

				ئۆچ-ت-ۈق=ئۆچتۈق؛	تۆت-ت-ۈق =تۆتتۈق
				كۆچ-ت-ۈق=كۆچتۈق؛	كۆت-ت-ۈق=كۆتتۈق
2. شخص- المخاطب	المفرد المخاطب	د+	ىڭ	بار-د-ىڭ = بارديڭ؛	قىل-د-ىڭ=قىلدىڭ
			ۇڭ	ئوقۇ-د-ۇڭ = ئوقۇدۇڭ؛	تۇر-د-ۇڭ =تۇردۇڭ
			ۈڭ	كۆر-د-ۈڭ = كۆردۈڭ؛	ئۈز-د-ۈڭ = ئۈزدۈڭ
		ت+	ىڭ	كەت-ت-ىڭ =كەتتىڭ؛	ئىچ-ت-ىڭ=ئىچتىڭ
			ۈڭ	ئۆچ-ت-ۈڭ=ئۆچتۈڭ؛	تۆت-ت-ۈڭ=تۆتتۈڭ
			ۈڭ	كۆچ-ت-ۈڭ=كۆچتۈڭ؛	كۆت-ت-ۈڭ=كۆتتۈڭ
	المفرد المخاطب للاحترام	د+	ىڭىز	بار-د-ىڭىز =بارديڭىز؛	قىل-د-ىڭىز =قىلدىڭىز
				ئوقۇ-د-ىڭىز =ئوقۇدىڭىز؛	تۇر-د-ىڭىز =تۇردىڭىز
				كۆر-د-ىڭىز=كۆردىڭىز؛	ئۈز-د-ىڭىز=ئۈزدىڭىز
		ت+		كەت-ت-ىڭىز=كەتتىڭىز؛	ئىچ-ت-ىڭىز=ئىچتىڭىز
				ئۆچ-ت-ىڭىز =ئۆچتىڭىز؛	تۆت-تىڭىز=تۆتتىڭىز
				كۆچ-ت-ىڭىز=كۆچتىڭىز؛	كۆت-ت-ىڭىز=كۆتتىڭىز
	جمع المخاطبين	د+	ىڭلار	بار-د-ىڭلار=بارديڭلار؛	قىل-د-ىڭلار=قىلدىڭلار
			ۇڭلار	ئوقۇ-د-ۇڭلار=ئوقۇدۇڭلار؛	تۇر-د-ۇڭلار=تۇردۇڭلار
			ۈڭلار	كۆر-د-ۈڭلار=كۆردۈڭلار؛	ئۈز-د-ۈڭلار=ئۈزدۈڭلار
		ت+	ىڭلار	كەت-ت-ىڭلار=كەتتىڭلار؛	ئىچ-ت-ىڭلار=ئىچتىڭلار
			ۈڭلار	ئۆچ-ت-ۈڭلار =ئۆچتۈڭلار؛	تۆت-تۈڭلار=تۆتتۈڭلار
			ۈڭلار	كۆچ-ت-ۈڭلار=كۆچتۈڭلار؛	كۆت-ت-ۈڭلار=كۆتتۈڭلار
3. شخص- الغائب	المفرد والجمع للغائب	د+	ى	بار-د-ى =باردى؛	قىل-د-ى = قىلدى
				ئوقۇ-د-ى =ئوقۇدى؛	تۇر-د-ى = تۇردى
		ت+		كەت-ت-ى =كەتتى؛	ئىچ-ت-ى = ئىچتى
				ئۆچ-ت-ى =ئۆچتى؛	تۆت-ت-ى = تۆتتى

قاعدة إضافة ضمائر الفاعلية المتصلة للماضى إلى الأفعال حسب قواعد التوافق الصوتى:

1 - الضمائر الفعلية المتصلة للمتكلم المفرد والجمع:

- الضمائر الفعلية للمتكلم المفرد: ىم، ۇم، ۈم:

لاحقة (ىم): تضاف إلى كل الأفعال التى لم تتكون من حرف متحرك (ئو، ئۆ).

أما اللاحقتان (ۇم، ۈم): تضاف لاحقة (ۇم) إلى المادة الأصلية التى تتكون من حرف متحرك ثقيل (ئو، ئۇ). ولاحقة(ۈم) الى الفعل التى تتكون من حرف متحرك خفيف (ئۆ، ئۈ).

- لواحق المتكلم الجمع: ۇق:

تضاف هذه اللاحقة إلى كل الأفعال من أي نوع كان.

2 - **الضمائر الفعلية للمخاطب المفرد والجمع:**

- الضمائر الفعلية للمخاطب المفرد العادى: ىڭ، ۇڭ، ۈڭ

لاحقة (ىڭ): تضاف إلى كل المادة الأصلية التى لم تتكون من حرف متحرك (ئو، ئۇ).

أما اللاحقتان (ۇڭ، ۈڭ): تضاف لاحقة (ۇڭ) إلى المادة الأصلية التى تتكون من حرف متحرك ثقيل مستدير (ئو، ئۇ). ولاحقة (ۈڭ) الى الفعل التى تتكون من حرف متحرك خفيف مستدير (ئۆ، ئۈ).

- الضمير الفعلية للمفرد المخاطب للاحترام: ىڭىز

تضاف هذه اللاحقة إلى كل الأفعال من أي نوع كان.

- الضمائر الفعلية لجمع المخاطبين: ىڭلار، ۇڭلار، ۈڭلار

(ىڭلار): تضاف إلى كل المادة الأصلية التى لم تتكون من حرف متحرك (ئو، ئۇ).

أما اللاحقتان (ۇڭلار، ۈڭلار): تضاف لاحقة (ۇڭلار) إلى المادة الأصلية التى تتكون من حرف متحرك ثقيل (ئو، ئۇ). ولاحقة (ۈڭلار) الى الفعل التى تتكون من حرف متحرك خفيف (ئۆ، ئۈ).

3 - **الضمائر الفعلية المتصلة للمفرد والجمع للغائب: (ى)**

الضمير الفعلية للمفرد الغائب والجمع واحد (ى)، يضاف إلى جميع المادة الأصلية.

مثال تصريف بعض الأفعال

يازماق: أن يكتب

مەن يازدىم: كتبتُ — بىز يازدۇق: كتبنا

سەن يازدىڭ: كتبتَ — سىز يازدىڭىز: كتبتَ — سىلەر يازدىڭلار: كتبتم

ئۇ يازدى: كتبَ — ئۇلار يازدى: كتبوا

ئىچمەك: أن يشرب

مەن ئىچتىم: شربتُ		بىز ئىچتۇق: شربنا
سەن ئىچتىڭ: شربتَ	سىز ئىچتىڭىز: شربتَ	سىلەر ئىچتىڭلار: شربتم
ئۇ ئىچتى: شرب		ئۇلار ئىچتى: شربوا

ئوقۇماق: أن يقرأ

مەن ئوقۇدۇم: قرأتُ		بىز ئوقۇدۇق: قرأنا
سەن ئوقۇدۇڭ: قرأتَ	سىز ئوقۇدىڭىز: قرأت	سىلەر ئوقۇدۇڭلار: قرأتم
ئۇ ئوقۇدى: قرأ		ئۇلار ئوقۇدى: قرأوا

كۆرمەك: أن يرى

مەن كۆردۈم: رأيت		بىز كۆردۇق: رأينا
سەن كۆردۈڭ: رأيت	سىز كۆردىڭىز: رأيت	سىلەر كۆردۈڭلار: رأيتم
ئۇ كۆردى: رأى		ئۇلار كۆردى: رأوا

نفى الماضى البسيط (الشهودى)

ينفى الماضى البسيط بإضافة أداة النفى (ما، مە) بين المادة الأصلية للفعل واللاحقة الدالة على الماضى الشهودى. ولاحقة المنفى (ما، مە) يتحول إلى شكل (مى) لتسهيل النطق فى كل الحالات.

يصاغ الماضى المنفى: المادة الأصلية+ لاحقة المنفى+ علامة الماضى (د) فقط فى المنفى + الضمائر الفعلية المتصلة، مثلا:

قىلماق: أن يفعل

مەن قىلمىدىم: مافعلت	بىز قىلمىدۇق: مافعلنا
سەن قىلمىدىڭ: مافعلت	سىز قىلمىدىڭىز: مافعلت
	سىلەر قىلمىدىڭلار: مافعلتم
ئۇ قىلمىدى: مافعل	ئۇلار قىلمىدى: مافعلوا

تۇتماق: أن يمسك

مەن تۇتمىدۇم: ماأمسكت

سەن تۇتمىدۇڭ: ما أمسكت

ئۇ تۇتمىدى: ما أمسك

بىز تۇتمىدۇق: ما أمسكنا

سىز تۇتمىدىڭىز: ما أمسكت

سىلەر تۇتمىدۇڭلار: ما أمسكتم

ئۇلار تۇتمىدى: ما أمسكوا

سۆزلىمەك: أن يتكلم

مەن سۆزلىمىدىم: ماتكلمت

سەن سۆزلىمىدىڭ: ما تكلمت

ئۇ سۆزلىمىدى: هو لم يتكلم

بىز سۆزلىمىدۇق: ماتكلمنا

سىز سۆزلىمىدىڭىز: ما تكلمت

سىلەرسۆزلىمىدىڭلار: ماتكلمتم

ئۇلار سۆزلىمىدى: هم لم يتكلموا

تمرينات وواجبات

1 - صرف الأفعال التالية فى الماضى:

باشلا، چۇشەندۈر، ئىشلە، سورا، بەر، كەل، ئىزدە، كەت، ئوقۇ، كىر، بۇيرۇ، بار.

2 - أكمل الأماكن الخالية فى الجمل الآتية بزمن الماضى، ثم ترجمه الى العربية:

- قىشلىق تەتىلدە تاغامنىڭ قىزى بىزنىڭ ئۆيگە...

- ئۇ تاپشۇرۇقلىرىنى ياخشى...

- ئاينۇر يېڭى كىتاب ...

- بىز مۇئەللىمنىڭ سوئاللىرىغا ئۇيغۇر تىلىدا...

3 -كوِّن جملا صحيحة من العبارات التالبة مع تغيير ما يلزم:

بۇ، سوئال، كىم، سورا-؟

رەيهانگۈل، مېمان، تاماق، بەر-.

سىز، بۇ، سوۋغات، كىم، ئال-؟

الدرس العاشر ـ ئونىنچى دەرس

بىر ھەپتە ـ الأسبوع

بۈگۈن جۈمە، دەرستىن كېيىن ئورغۇن باللار ئۆيلىرىگە كەتتى. ئۇلار بىر ھەپتە ئوقۇشتىن كېيىن ھاردى، دەم ئالىدۇ. مەنمۇ دەم ئالاي دېسەم ۋاقتىم يوق. دۈشەنبە كۈنى ماقالەمنى تاپشۇرمىسام بولمايدۇ. شەنبە، يەكشەنبە كۈنلىرى كۈتۈپخانىدا ماقالەمنى يازىمەن. چارشەنبە كۈنى بىر ئىمتىھانىم بار. دۈشەنبە ۋە سەيشەنبە كۈنلىرى ئىمتىھانغا تەييارلىق قىلىمەن. خۇدا بۇيرۇسا پەيشەنبە كۈنى بۇ ئىشلارمۇ تۈگىسە، ئۇنىڭدىن كېيىن مەنمۇ ياخشى بىر دەم ئالاي.

ايام الأسبوع

شەنبە	يەكشەنبە	دۈشەنبە	سەيشەنبە	چارشەنبە	پەيشەنبە	جۈمە
السبت	الأحد	الإثنين	الثلاثاء	الأربعاء	الخميس	الجمعة

ۋاقت: الوقت

ئا: بۈگۈن كۈنگە نېمە؟

ئە: بۈگۈن چارشەنبە.

ئا: بۈگۈن چېسلاغا نەچچە؟

ئە: بۈگۈن چېسلاغا ئون ئىككى.

ئا: سائەت قانچە بولدى؟

ئە: سەككىزدىن چارەك ئۆتتى. ھازىر دەرسىڭىز بارمۇ؟

ئا: ھەئە، سەككىز يىرىمدا دەرسىم بار. دەرسكە 15 مىنۇت قالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن تېز ماڭاي.

ئە: مەيلى، دەرسىڭىزگە بېرىڭ. دەرسىڭىز سائەت قانچىدە تۈگەيدۇ؟

ئا: دەرسىم 10 كەم 10 دا تۈگەيدۇ.

سۆزلۈك- الكلمات

ئۇرغۇن	كثير، عدد كثير	تېز	سريعا
هارماق	أن يتعب	ماڭ(ماڭماق)	امش
دەم ئال (دەم ئالماق)	استراحة قصيرة	كەم	ناقص
تەييارلىق (تەييار+لىق)	استعداد	ئىشخانا (ئىش+ خانا)	المكتب
تەييارلىق قىل	استعد	سېكۇنت	الثانية
خۇدا بۇيرۇسا	إن شاء الله	پىرسەنت	جزء من المائة
چېسلا	التاريخ	پۈتۈن	كل
يېرىم	النصف	يىل	السنة
ئۆتمەك	أن يمضي	ئاي	الشهر
مىنۇت	الدقيقة	ھەپتە	الأسبوع
شۇنىڭ ئۈچۈن	لذلك	چارەك	الربع

سانلار- الأعداد

العدد المفرد(1-10)	العدد المركب (1-99)	أعداد العقود	الأعداد الترتيبي	المائة والألف
بىر	ئون بىر	ئون	بىرىنچى	ئىككى يۈز
ئىككى	ئون ئىككى	يىگىرمە	ئىككىنچى	تۆت يۈز
ئۈچ	ئون ئۈچ	ئوتتۇز	ئۈچىنچى	ئالتە يۈز
تۆت	ئون تۆت	قىرىق	تۆتىنچى	توققۇز يۈز
بەش	ئون بەش	ئەللىك	بەشىنچى	بىر مىڭ
ئالتە	يىگىرمە بەش	ئاتمىش	ئالتىنچى	ئىككى مىڭ
يەتتە	ئوتتۇز ئالتە	يەتمىش	يەتتىنچى	ئۈچ مىڭ
سەككىز	ئاتمىش بىر	سەكسەن	سەككىزىنچى	بەش مىڭ
توققۇز	سەكسەن ئۈچ	توقسان	توققۇزىنچى	بىر مىليون
ئون	توقسان يەتتە	يۈز	ئونىنچى	مىليارت

أسماء الفصول والشهور - پەسىل ۋە ئايلارنىڭ ناملىرى

يىل						السنة					
قىش- شتاء			ئەتىياز/باھار- ربيع			ياز- صيف			كۈز- خريف		
12- ئاي	1- ئاي	2- ئاي	3- ئاي	4- ئاي	5- ئاي	6- ئاي	7- ئاي	8- ئاي	9- ئاي	10- ئاي	11- ئاي
دېكابىر	يانۋار	فېۋرال	مارت	ئاپرېل	ماي	ئىيۇن	ئىيۇل	ئاۋغۇست	سېنتەبىر	ئۆكتەبىر	نويابىر
ديسمبر	يناير	فبراير	مارس	أبريل	مايو	يونيو	يوليو	أغسطس	سبتمبر	أكتوبر	نوفمبر

القواعد

العدد وأنواعه:

ثمة أنواع كثيرة للعدد منها :العدد الأصلى، والعدد الترتيبى والعدد التجميعي والعدد الكسرى.

1 - <u>العدد الأصلى:</u> هو العدد الذى يدل على عدد الأشياء فقط.

- العدد المفرد من 1-9: ئىككى، ئالتە.

- العدد المركب من 11-99: ئون ئالتە، ئەللىك بىر، يەتمىش سەككىز.

- ألفاظ العقود: يىگىرمە، قىرىق، سەكسەن.

2 - العدد الترتيبى: تلك الأعداد التى تبين درجة أومرتبة المعدود، مثل:

- بىرىنچى، ئۈچىنچى، توققۇزىنچى.

3 - العدد التجميعي: وهو العدد الذى يدل على عدد الأشخاص المكون من العدد المعلوم. لاحقة العدد التجميعي: (ئەيلەن)، مثلا:

بىر- ئەيلەن= بىرەيلەن. شخص ما (شخص واحد)

ئىككى ـيلەن= ئىككەيلەن.   اثنين معا (شخصان)

ئالتە ـ يلەن = ئالتەيلەن.   ستة معا

ئون ـيلەن: ئونەيلەن   عشرة معا

4 - العدد الكسرى: العدد الكسرى يتشكل من بسط ومقام.

$\frac{6}{8}$ = سەككىزدىن ئالتە	$\frac{1}{10}$ = ئوندا بىر
$\frac{2}{4}$ = تۆتتىن ئىككى	$\frac{25}{100}$ = يۈزدىن يىگىرمە بەش

5 -النسبة(%) تعبر كالآتى:

15% ئون بەش پىرسەنت.   78% يەتمىش سەككىز پىرسەنت.

التعبير عن الأيام والتاريخ والساعة

(1) ـ التعبير عن الأيام:

ـ بۈگۈن كۈنگە نىمە؟

ـ بۈگۈن دۈشەنبە.

(2)ـ التعبير عن التاريخ:

ـ بۈگۈن چىسلاغا نەچچە؟

ـ بۈگۈن چىسلاغا توققۇز.

ـ بۈگۈن 3ـ ئاينىڭ 9ـ كۈنى.

(3)ـ التعبير عن الساعة:

ـ سائەت نەچچە بولدى؟

ـ سائەت ئون بولدى.

ـ سائەت ئون ئىككى بولدى.

(4)ـ التعبير عن نصف الساعة:

ـ سائەت نەچچە بولدى؟

- سائەت ئون بىردىن 30 مىنۇت ئۆتتى.

- سائەت ئون بىر يېرىم بولدى.

(5)- التعبير عن ربع الساعة:

- سائەت قانچە بولدى؟

- سەككىزدىن قىرىق بەش مىنۇت ئۆتتى.

- توققۇزغا چارەك قالدى.

(6)- التعبير عن التقويم:

2009- يىلى 10- ئاينىڭ 21- كۈنى.

(ئىككى مىڭ توققۇزىنچى يىل ئونىنچى ئاينىڭ يىگىرمە بىرىنچى كۈنى).

2009- يىل 15 ئۆكتەبىر.

(ئىككى مىڭ توققۇزىنچى يىل ئون بەشىنچى ئۆكتەبىر).

تمرينات وواجبات

1. إقرأ الأرقام التالية بالأويغورية ثم أكتبها بالحروف:

23، 47، 333، 707، 5050، 6440، 9875، 65432

2. إقرأ الأوقات بالأويغورية ثم أكتبها بالحروف:

7:15، 8:30، 9 :45، 3:20 12:00

3 - إقرأ التواريخ بالأويغورية ثم أكتبها بالحروف:

1988، 22 مارس

1995، 7 أكتوبر

4- إقرأ الجمل الآتية ثم ترجمها إلى العربية:

- ئاۋىستىرالىيىدە 6- ئاي قىش ھېسابلىنىدۇ.

- دەرسكە بىر مىنۇت قالدى، لېكىن مۇئەللىم تېخى كەلمىدى.

- بىر مىنۇتنىڭ ئاتمىشتىن بىرى بىر سېكۇنت بولىدۇ.

- ھاردىڭىزمۇ؟ بەش مىنۇت دەم ئالامسىز؟

5 - ترجم الجمل التالية إلى الأويغورية:

- اليوم يوم الإثنين، 21 من مارس.

- أنا أعرف 30% من هذه الكلمات.

- كم الساعة الآن؟

6 - استخرج الأعداد من القطعة التالية، وبيِّن نوع العدد:

شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر

ۋەتەنپەرۋەر شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر 1901- يىلى تۇرپاندا تۇغۇلغان. سەككىز- توققۇز يېشىدىن باشلاپ مەكتەپتە ئوقۇغان، ئالتە خىل تىلنى ئىگىلىگەن. 20 يېشىدىن باشلاپ شېئىر يازغان. ئۇ 32 يىللىق ھاياتىدا 200 پارچىدىن ئارتۇق شېئىر يازغان.1933- يىلى جاللات شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن.

الدرس الحادى عشر- ئون بىرىنچى دەرس

دراسة موجزة فى أجزاء الجملة

الجملة تنقسم إلى أجزاء رئيسية وأجزاء تابعة.

الأجزاء الرئيسية: هي التى تلعب دورا أساسيا فى تركيب الجملة وفى التعبير عن الآراء.

فالأجزاء الرئيسية فى الجملة عبارة عن صاحب الجملة (المبتدأ أوالفاعل) والخبر، مثلا:

ئىنسان ھەزارەت ئاچقۇچى. الإنسان مفتاح الحضارة.

الأجزاء التابعة للجملة: هي الأجزاء التى تأتى تابعا للأجزاء الرئيسية، وتوضح الأجزاء الرئيسية بعضها بعضا.

الأجزاء التابعة للجملة: متممات الجملة (المفاعيل)، النعت، والظروف (الحال).

الأجزاء الرئيسية فى الجملة

(1)

ئىگە – صاحب الجملة (المبتدأ أو الفاعل)

ئىگە: هو المبتدأ أو الفاعل (المسند إليه) فى العربية. لأن الجملة فى الأويغورية لاتنقسم الى جملة اسمية وجملة فعلية. إذا كان فى الجملة فعل، فصاحب الجملة تعرب فاعل، وإذا لم يكن فعل فى الجملة تعرب مبتدأ فى ترجمته العربية، مثلا:

قار ياغدى. – نزل الثلج. (الفاعل)

ئۇنىڭ ئاپىسى زاۋۇتتا ئىشلەيدۇ. – أمه تعمل فى المصنع. (الفاعل)

ئۇ ئىنتايىن زىرەك. – هو ذكى جدا. (المبتدأ)

ئاڭلاش ئاسان، سۆزلەش تەس. – السماع سهل، والتحدث صعب. (المبتدأ)

انواع ئىگە: ئىگە مفرد ومركب:

قاھىرە مىسىرنىڭ پايتەختى. - القاهرة عاصمة مصر. (ئىگە مفرد)

مىسىر خەلقى بەك ياخشى. - شعب مصر طيب جدا. (ئىگە مركب)

(2)

الخبر - خەۋەر

الخبر: وهو ما يأتى لبيان حركة المبتدأ أو الفاعل، أو صفته، أو حالته، أو من هو؟، أو ما هو؟

لا يمكن أن تكون جملة بدون خبر فى اللغة الأويغورية. الأفعال تأتى أساسا فى مخل الخبر فى الأويغورية، وأنواع أخرى من الكلمات غير الأفعال تأتى خبرا أيضا. والخبر ينقسم إلى خبر اسمي وخبر فعلي فى الأويغورية.

الخبر التى تكونت من الفعل:

دەرس باشلاندى. - بُدأ الدرس

سىزگە چوقۇم قايتۇرۇپ بېرىمەن. - أردّ إليك بالتأكيد.

الخبر التى تكونت من الإسم مثل الإسم والصفة والضمير والعدد والظرف، والمصادر والأفعال المساعدة، مثل:

مۇھەممەد ئوقۇتقۇچى. - محمد معلم (الإسم)

ئۈرۈمچى قەشقەردىن چوڭ. - مدينة أرومجى أكبر من كاشغر.(النعت)

ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ئوتتۇز بەش - عدد الطلاب خمسة وثلاثون. (العدد)

سىزنىڭ ئۆگىنىشىڭىز قانداق؟. - كيف حال دراستك؟. (الضمير)

بۇ پويىزنىڭ سۈرئىتى تېز. - سرعة هذا القطار سريعة جدا (الظرف)

بىزنىڭ ئاساسى ۋەزىپىمىز ئوقۇش. - وظيفتنا الأساسية الدراسة. (المصدر)

مەھمۇت قەشقىرى ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر . محمود الكاشغرى مفكرعظيم (الخبر المركب)

الأجزاء التابعة للجملة

(1)

المفاعيل - تولدۇرغۇچى

تولدۇرغۇچى: وهو الجزء التابع الذى يدل على ما عبّر عنه الفعل فى الجملة، وتأتى مرتبطة بالفعل ومشتقات الفعل. وهو يلعب دورا فى الجملة لتكميل معنى الجملة وتوسعته. ومن الجدير بالذكر أن الإسم، والصفة، والعدد، والمقدار، والضمائر يأتى فى محل (المفاعيل). كما أن المفاعيل نوعان: مفعول جاء من فعل متعدى، ومفعول جاء من فعل غير متعدى.

(1) ئۆتۈملۈك تولدۇرغۇچى – مكمل من فعل متعدى

(مكمل من فعل متعد) وهو الذى جاء فى حالة المفعول به.

مكمل بفعل متعد: هو يكون مرتبطا ارتباطا وثيقا مع الأفعال المتعدية، مثلا:

ئۇ دەرسنى تىرىشىپ ئۆگەندى. – هو تعلم الدرس مجتهدا

ماقالىڭىزنى كۆردۈم. – رأيتُ مقالتك.

(2) ئۆتۈمسىز تولدۇرغۇچى - مفعول من فعل غير متعد

وهي الحالات التى تأتى فيها المفاعيل على هيئة المفعول منه والمفعول اليه والمفعول فيه مكملا للجملة.كما ينبغى أن نعلم أن المفعول فيه يقترن كثيرا مع ظرف الزمان والمكان، مثلا:

ئىشچىلار ئىشتىن قايتتى. – العمال رجعوا من العمل.

ياشانغانلاردا تەجربە كۆپ بولىدۇ. – لدى الكبار تكثر التجربة

بۇ سىرنى ھېچكىمگە ئېيتمىدىم. – ما أخبرت هذا السر لأحد.

(2)

النعت - ئېنىقلىغۇچى

(modifier)

النعت: هو الجزء التابع الذى يأتى فى الجملة مستندا على الإسم وما يتبع الإسم، ويبين أو يوضح خصائصه المتنوعة. وهو يوضح ويحدد الإسم الذى جاء بعده.

النعت فى الأويغورية: تشمل التركيب الوصفى، والتركيب الإضافى، والتشبيه والموصولية. وهو شبيه نوعا ما مع النحو والبلاغة العربية. ويأتى النعت قبل المنعوت.

علامة النعت فى الأويغورية: الصفة، والأسماء التى ألحقت بها لواحق: (نىڭ) للإضافة، (دىكى، تىكى) للموصولية، (دەك، تەك) للتشبيه. وكذلك الاسم الفعلي (الصلة والوصف للماضى) ذو اللاحقة (غان، قان، گەن، كەن) إذا جاءت قبل الإسم، مثلا:

قىزىل ئالما: التفاح الأحمر

ناۋاتتەك گەپ: كلام مثل السكر

باغدىكى گۈللەر: الوردة التى فى الحديقة.

مەكتەپنىڭ بېغى: حديقة المدرسة

مەن ئوقۇغان كىتاب. – الكتاب الذى قرأته

النعت ينقسم نظرا لعلاقته مع المنعوت إلى نوعين: التركيب الوصفى والتركيب الإضافى:

(1) التركيب الوصفى، مثلا:

كىچىك بالا: الولد الصغير.　　　　ياخشى ئوقۇغۇچى: الطالب الجيد

أمثلة توضحية:

كۈچلۈك مۆمىن ئاجىز مۆمىندىن ياخشى – المؤمن القوى خير من المؤمن الضعيف

ئېگىز بويلۇق يىگىت كىرىپ كەلدى. – دخل الشاب طويل القامة.(النعت السببى)

(2) التركيب الإضافى: وهو الذى يأتى مع لاحقة الإضافة (نىڭ)، ويدل على المضاف إليه، مثلا:

ئوقۇغاننىڭ پايدىسى. – فائدة الدراسة

نماذج:

ئەمدى ئۇنىڭ ئىشى تۈگىدى – الآن انتهى أمره.

باغنىڭ ھاۋاسى ياخشى – جو الحديقة جيد.

(3) الأسماء التى التحق بها الموصولية تأتى نعتا، والتشبيه كذلك يأتى كنعت، مثلا:

بېغىمىزدىكى گۈللەر ئېچىلدى. – تفتحت الزهور التى فى حديقتنا

تۈنۈگۈنكىدەك ئىشنى ھەرگىز قىلما. – لا تفعل أمرا كالأمس أبدا

ئوقۇغان كىتابلىرىم كۆپ. – الكتب الذى قرأتها كثيرة.

(3)

الحال والظرف ـ ھالەت

الحال: هواللفظ الذى يأتى فى الجملة مستندا إلى الفعل، ويحدد وقت الحدث، وغرض الحدث، ومكان الحدث، وحالته، وسببه.

ويأتى أساسا من الظرف، والظرف الفعلي (صيغ الربط). وغير ذلك من الإسم وما يتبع الإسم من الكلمة التى جاءت فى شكل مفعول إليه، ومفعول فيه، ومفعول منه؛ وكذلك من الصفة، والعدد مع المقدار تأتى حالا كذلك فى الجملة.

ھالەتنىڭ تۈرلىرى - أنواع الحال

ينقسم الحال حسب المعنى إلى خمسة أنواع: حال الصفة والكيفية، وحال الزمانية، وحال المكانية، وحال السببية، وحال الهدفية.

1. حال الوصف والكيفية- سۈپەت- ھەرىكەت ھالىتى

حال الصفة والكيفية: الذى تدل على كيفية حدوث الفعل أو هيئته أو نوعيته.

وتعبّر حال الصفة والكيفية بصيغ عطفية وبظرف حالية، مثل:

ئۆزلىرى ئولتۇرۇپ سۆزلىسىلە. – تحدث حضرتك جالسا.

زۇمرەت ياخشى ئوقۇۋاتىدۇ. – زمرد تدرس جيدا.

ئۇ ئورنىدىن بەك تەستە تۇردى. – قام من مكانه بصعوبة شديدة

2. حال الزمانية -ۋاقىت ھالىتى

حال الزمانية: هي الكلمات التي تحدد زمن حدوث الفعل أو الخبر، ويتم التعبير عن الحالة الزمانية بالطرق الآتية:

1 - إذا ارتبط ظرف الزمان بالخبر الفعلي:

ئۇلار بۈگۈن كەلدى. – هم حضروا اليوم

كېلەر يىلى خوتەننى زىيارەت قىلىمەن. – سوف أزور مدينة ختن العام القادم

2 - إذا ارتبطت الأسماء – التي تفيد الزمان والوقت – في المفعول إليه، والمفعول به، والمفعول فيه بالخبر الفعلي:

بىز يازدا ئىمتىھان بېرىمىز. – نحن نمتحن في الصيف.

كۈن چىققاندا يولغا چىقتۇق. – انطلقنا للسفر عند طلوع الشمس

3 - صيغ الربط التي أضيفت إليها لواحق (غىچە، قىچە، گىچە، كىچە) إلى المادة الأصلية للفعل، تكون حالا إذا ارتبطت بالخبر الفعلي، مثلا:

بىكار ئولتۇرغىچە كىتاب ئوقۇيلى. – لنقرأ الكتاب بدل الجلوس سدى

مەن سىنى تۈنۈگۈن كەچكىچە ساقلىدىم. – انتظرتك أمس حتى المساء

4 - إذا ارتبطت ظرف الزمانية مع الكلمات المساعدة (بېرى، بۇيان، كېيىن).

ئەتىگەندىن بۇيان توختىماي يامغۇر يېغىۋاتىدۇ – ينزل المطر منذ الصباح بدون توقف

سىزنى ئۇزۇندىن بېرى كۆرمىدىم. – مارأيتك منذ زمن طويل.

3. حال المكانية- ئورۇن ھالىتى

الحالة المكانية: هو الظرف الذي يحدد مكان حدوث الفعل أو إتجاهه، ويتم التعبير عن الحالة المكانية بأحد الطرق الآتية:

1 - إذا ارتبطت ظرف المكان بالخبر الفعلي يكون حالا، مثلا:

ئۇلار تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كەتتى. – هم صعدوا فوق الجبل

سۇ تۆۋەنگە ئاقار. – الماء يسيل إلى الأدنى.

2 - إذا ارتبطت الأسماء - التى تفيد المكان - فى حالة المفعول إليه والمفعول منه والمفعول فيه بالخبر الفعلى:

بۇ كىتابنى كۇتۇپخانىدىن ئالدىم. - أخذت هذا الكتاب من المكتبة

ئاكام تۇرپاندا ئىشلەيدۇ. - أخى الكبير يعمل فى ميدنة طرفان

3 - إذا ارتبطت الأسماء التى التحقت بها كلمات مساعدة مثل (تەرەپكە قاراپ، ياققا) أو لواحق مثل الصيغة الانتهائية (غىچە، قىچە، گىچە، كىچە) بالخبر الفعلى، مثلا:

ئۇ ئۆي تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى. - هو جرى متوجها إلى المنزل

بۇ قېتىم ئەنقەرەگىچە بارىمىز. - هذه المرة سنذهب حتى أنقرة

4. حالة السببية (التمييز)-سەۋەب ھالىتى

حال السببية: هو الحال الذى يأتى ليوضح سبب وعلة الفعل. (وحال السببية يساوى التمييز فى العربية). ومن علامات حال السببية: (لىكى، لىقى)، (لىقتىن، لىكتىن)، (لىقى ئۈچۈن، لىكى ئۈچۈن)، مثلا:

ئۇ ئاغرىپ قېلىپ دەرسكە كېلەلمىدى- لكونه مريضا لم يستطيع الحضور للدرس

ئۇ خىجىللىقتىن بېشىنى كۆتۈرەلمىدى-لكونه خجلا لم يستطع أن يرفع رأسه

5- حال الهدف- مەقسەت ھالىتى

حال الهدف: هو الظرف الذى يأتى ليوضح قصد وهدف الحدث فى الجملة. (وحال الهدف كذلك يساوى المفعول لأجله فى العربية).

ومن علامات حال الهدف:(دەپ، ئۈچۈن، مەقسىتىدە)، (غىلى، قىلى، گىلى، كىلى)، مثلا:

مەن ئاتايىن سىزنى كۆرگىلى كەلدىم. - جئت خصيصا رغبة فى رؤيتك

ئويناي دەپ كەلدىم، سىناي دەپ كەلدىم. - جئت لألعب، ولأختبر.

بىز ئوقۇش ئۈچۈن كەلدۇق. - حضرنا لأجل الدراسة.

الدرس الثانى العاشر – ئون ئىككىنچى دەرس

بىر كۈنلۈك ئىشىم

بۈگۈن ئەتىگەن سائەت 6 دە تۇردۇم. بامدات نامازنى ئوقۇدۇم. نامازدىن كېيىن سەھەردە يېرىم سائەت ئۇيغۇر تىلى دەرسىنىڭ يېڭى سۆزلىرىنى يادلىدىم، تېكىستىنى ئوقۇدۇم. سائەت يەتتىدە ياتاق بىناسىنىڭ ئاشخانىسىدا چېيىمنى ئىچتىم. چايدىن كېيىن ئۇنىۋېرسىتېتقا باردىم. چۈشتىن بۇرۇن مەكتەپتە بولدۇم. چۈشتە ئاشخانىدا تاماق يېدىم. تاماقتىن كېيىن پېشىن نامىزىنى ئادا قىلدىم. چۈشتىن كېيىن كۇتۇپخانىدا يېڭى ژۇرناللارنى كۆردۈم ۋە تاپشۇرۇقلىرىمنى ئىشلىدىم. سائەت 5 تە ياتىقىمغا قايتتىم. بۈگۈن كەچتە ئۆزۈم تاماق قىلدىم، پولۇ ئەتتىم. تاماقتىن كېيىن تېلېۋىزور كۆردۈم، كىتاب ئوقۇدۇم. سائەت 10 دا ئۇخلىدىم.

الكلمات

كۈن	اليوم	كۇتۇپخانا	المكتبة
ئىش	العمل	ئادا قىل	أدِّ
ئەتىگەن	صباحا	كۆر -كۆرمەك	شاهد
ناماز	الصلاة	قايت-قايتماق	ارجع
بامدات	صلاة الفجر	كەچ	مساء
سەھەر	الفجر، السَحر	قىل	افعل
يېرىم	نصف	تېلېۋىزور	تلفزيون
يادلا (ياد+لا)	احفظ	ئون	عشرة
ياتاق	الغرفة	ئۇخلا	نم
ئاشخانا (ئاش+خانا)	المطعم	پېشىن	صلاة الظهر
چۈش	الظهر	چاي	الشاى (الفطور)

القواعد

1- المفعول منه أو عنه -چىقىش كېلىش:

المفعول منه: يدل على مخرج الحدث ومكانه ومما صُنع الأشياء. وهو الإسم المجرور بحرف الجر (من أو عن) فى العربية. ولاحقته هي (دىن، تىن).

وتضاف هذه اللاحقة إلى الإسم حسب التوافق الصوتي، طبقا للحرف الأخير فى الكلمة، فإذا كان الإسم منتهيا بحرف حاد يضاف (دىن)، وإذا كان الإسم منتهيا بحرف غير حاد يضاف (تىن)، مثلا:

مەن ئۈرۈمچىدىن كەلدىم - أنا جئت من أرومجى

بۇ قەلەمنى قەيەردىن ئالدىڭىز؟ - من أين اشتريت هذا القلم؟

مەن چوڭ ئىشىكتىن كىردىم. - دخلت من الباب الكبير

پۇلنى كىمدىن ئالدىڭ؟ - ممن أخذت النقود؟

تأتي بعد لاحقة المفعول منه بعض الكلمات المساعدة وهي:

كېيىن: (بعد)

مەن چۈشتىن كېيىن كېلىمەن. - أجيء بعد الظهر.

سەن نامازدىن كېيىن بار. - إذهب أنت بعد الصلاة.

ئىلگىرى:(قبل)

دەرستىن ئىلگىرى نېمە قىلدىڭ؟ - ماذا فعلت قبل الدرس؟

ئۇخلاشتىن ئىلگىرى كۆپ تاماق يېمەڭ. - لا تأكل كثيرا قبل النوم.

بىرى، تارتىپ:(منذ)

ئەتىگەندىن بىرى كۆرمىدىم - مارأيت منذ الصباح.

ئۇنى ئۇزۇندىن تارتىپ تونۇيمەن. - أعرفه منذ زمن طويل.

باشقا: (سوى، أخرى)

سەندىن باشقا ئوقۇغۇچىلار كەلدى. - جاء طلاب آخرون غيرك.

ئۆيدە ئۇنىڭدىن باشقا كىشى يوق - لا يوجد أحد فى البيت غيره.

2- القاعدة الثانية: (خانا) من اللواحق التى تصنع اسم المكان، مثل:

ئىش+ خانا= ئىشخانا - المكتب، دائرة عمل.

دوختۇر+ خانا= دوختۇرخانا - المستشفى.

ئاش+ خانا= ئاشخانا - المطعم.

3 - القاعدة الثالثة: أدوات أو ضمائر الاستفهام - سوئال ئالماشلار

ضمائر الاستفهام: سوئال ئالماشلىرى

كىم؟:	من؟ (للعاقل) وتجرى عليه حالات الإسم.
نېمە؟:	ما؟ ماذا؟
قەيەر= (نە):	أين؟
قانداق؟:	كيف؟
قانچە= (نەچچە):	كم؟
قايسى؟:	أي؟
قاچان؟:	متى؟
نېمە ئۈچۈن= نېمىشقا؟:	لم، لماذا؟
قېنى؟:	أين؟
مۇ:	هل؟
نەچچىنچى؟:	أيهم؟

تمرينات وواجبات ـ مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - صرف الأفعال التالية فى حالة الاثبات والنفى من الزمن الماضى والمستقبل:

ـ كۆر، ئۇخلا، ئوقۇ، باشلا، ئىشلە، يە، بەر، بۇيرۇ.

2 - إقرأ وترجم الجمل الآتية إلى العربية:

ـ ئەنۋەر ئۆيىدىن مەكتەپكە بىر سائەتتە كەلدى.

ـ مەن بۈگۈن مەكتەپتىن كەچ كەلدىم.

ـ سىز بۇ كىتابنى قەيەردىن ئالدىڭىز؟

ـ مەلىكە ئاشخانىغا ھەممىمىزدىن بۇرۇن كىردى.

ـ بىز بۈگۈن چۈشتىن كېيىن ھايۋانات باغچىسىغا باردۇق.

ـ مېنىڭ ئىشىم سېنىڭ ئىشىڭدىن جىق

ـ مەن كۇتۇپخانىدىن ئىككى كىتاب ئالدىم.

3 - أجب على الأسئلة التالية فى حالتى الإثبات والمنفى:

ـ بۈگۈن چۈشتە نېمە تاماق يېدىڭ؟

ـ سەن نېمە تاماق يەيسەن؟

ـ چۈشتىن كېيىن نېمە قىلىسىز؟

ـ مەن تاپشۇرۇقلارنى ئىشلىدىم. سىزچۇ؟

ـ سىز قەيەردىن كەلدىڭىز؟

4 - انقل الجمل الآتية إلى الأويغورية:

- جاء أستاذنا من أرومجى.

- أنا ماطلبتُ الشاي.

- هو جاء إلى المنزل قبل أخيه الكبير

- فصلنا أصغر من فصلكم.

- أنا لا أقرأ هذا الكتاب.

الدرس الثالث عشر - ئون ئۈچىنچى دەرس

ئۈچ ياتاقداش

بىزنىڭ ياتىقىمىزدا ئۈچ ئادەم بار: تۇرغۇن، ئەخمەت ۋە مەن. مېنىڭ ئىسمىم ئابباس.

شەنبە ۋە يەكشەنبە كۈنلىرى تۇرغۇن ئوينايدۇ. ئەخمەت بىلەن ئىككىمىز جىق ئوينىمايمىز. شەنبە ۋە يەكشەنبە كۈنلىرىمۇ كىتاب ئوقۇيمىز، دەرسلىرىمىزنى تەييارلايمىز، تاپشۇرۇقلارنى ئىشلەيمىز. بىز ئۇنىڭدىن ياخشى ئوقۇيمىز، لېكىن ئىمتىھانلاردا تۇرغۇن بىزدىن ياخشى نومۇر ئالىدۇ. بۇنىڭدا نېمە سىر بار بىلمىدىم. سىز بىلەمسىز؟..

ئا: ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەخمەتجان!

ب: ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، تۇرغۇنجان!

ئا: ھەي بالا، مەن ساڭا سائەت ئالتىدە كىنوغا بارىمىز دېمىدىممۇ؟

ب: دېدىڭ. مانا كەلدىمغۇ.

ئا: كەچلىك چېيىڭنى ئىچتىڭمۇ؟

ب: ياق، ئەمدى ئىچىمەن.

ئا: بولدى، چايغا ۋاقىت يوق. كىنودىن كېيىن ئىچىسەن.

ئا: ئابباس، بىز بىلەن بارامسەن؟

ئە: رەھمەت.

ئا: كەتتۇق ئەمسە.

ئە: خوش.

الكلمات .. سۆزلۈك

ياتاقداش(ياتاق+داش)	رفيق الحجرة	كەچلىك (كەچ+لىك)	مسائية
شەنبە	السبت	دە	قل
يەكشەنبە	الأحد	ئەمدى	الآن
ئوينا	إلعب	بولدى	خلاص
نۇمۇر	الدرجة، الرقم	ۋاقىت	الوقت
سىر	السر	باشلاندى-باشلىنىدۇ	ابتدأ -يبتدأ
هەي	يا، يا أيها		

القواعد

1. القاعدة الأولى:

استفهام للزمن الماضي -ئۆتكەن زامانىنىڭ سوراق شەكلى

(1) يصاغ الاستفهام الماضي المثبت بإضافة أداة الاستفهام (مۇ) بعد الفعل الماضي.

(2) يصاغ الاستفهام الماضي المنفي بإضافة أداة الاستفهام(مۇ) بعد الماضي المنفي.

الضمير	استفهام الماضي المثبت		استفهام الماضي المنفي	
مەن	باردىم-مۇ=باردىممۇ؟	هل ذهبت أنا؟	بارمىدىم-مۇ = بارمىدىممۇ؟	ألم أذهب؟= أما ذهبت؟
بىز	باردۇقمۇ؟	هل ذهبنا نحن؟	بارمىدۇقمۇ؟	ألم نذهب؟
سەن	باردىڭمۇ؟	هل ذهبت أنت؟	بارمىدىڭمۇ؟	ألم تذهب؟
سىز	باردىڭىزمۇ؟	هل ذهبت أنت؟	بارمىدىڭىزمۇ؟	ألم تذهب؟
سىلەر	باردىڭلارمۇ؟	هل ذهبتم؟	بارمىدىڭلارمۇ؟	ألم تذهبوا؟
ئۇ	باردىمۇ؟	هل ذهب هو؟	بارمىدىمۇ؟	ألم يذهب؟
ئۇلار	باردىمۇ؟	هل ذهبوا هم؟	بارمىدىمۇ؟	ألم يذهبوا؟

❖❖❖

الضمير	استفهام الماضى المثبت	استفهام الماضى المنفى
مەن	ئىشلە-دىم-مۇ= ئىشلىدىممۇ	ئىشلە-مە-د-ىم-مۇ= ئىشلىمىدىممۇ
بىز	ئىشلە-دۇق-مۇ= ئىشلىدۇقمۇ	ئىشلە-مە-د-ۇق-مۇ= ئىشلىمىدۇقمۇ
سەن	ئىشلە-دىڭ-مۇ= ئىشلىدىڭمۇ	ئىشلە-مە-دىڭ-مۇ= ئىشلىمىدىڭمۇ
سىز	ئىشلە-د-ىڭىز-مۇ= ئىشلىدىڭىزمۇ	ئىشلە-مە-د-ىڭىز-مۇ= ئىشلىمىدىڭىزمۇ
سىلەر	ئىشلە-د-ىڭلار-مۇ= ئىشلىدىڭلارمۇ	ئىشلە-مە-د-ىڭلار-مۇ= ئىشلىمىدىڭلارمۇ
ئۇ	ئىشلە-د-ىمۇ= ئىشلىدىمۇ	ئىشلە-مە-د-ى-مۇ= ئىشلىمىدىمۇ
ئۇلار	ئىشلە-د-ىمۇ= ئىشلىدىمۇ	ئىشلە-مە-د-ى-مۇ= ئىشلىمىدىمۇ

2. القاعدة الثانية:

استفهام الفعل المستقبل - كەلگۈسى زامانىنىڭ سوراق شەكلى

صيغة الاستفهام المثبت لفعل المستقبل

يصاغ الاستفهام عن الفعل المستقبل بإضافة لاحقة (ـام، ـەم، م) بعد المادة الأصلية قبل الضمائر الشخصية المتصلة للفعل فى حالة الإثبات.

فى المتكلم المفرد والجمع يضاف أداة الاستفهام (مۇ) للاستفهام بعد صيغة المستقبل.

فى حالة المخاطب والغائب تضاف لاحقة(ـام، ـەم، م) للاستفهام لصيغة المستقبل.

ملحوظة: تضاف لاحقة (م) للمادة الأصلية التى تنتهى بحرف متحرك. ولاحقة(ـام) للمادة الأصلية الثقيلة، ولاحقة (ـەم) للمادة الأصلية الخفيفة، مثلا:

بارماق - أن يذهب

الضمير	لاحقة	استفهام المستقبل المثبت	استفهام المستقبل المنفى
مەن	مۇ	بار-ىمەن-مۇ = بارىمەنمۇ؟	بار-ما-يمەن-مۇ= بارمايمەنمۇ؟
بىز	مۇ	بار-ىمىز-مۇ = بارىمىزمۇ؟	بار-ما-يمىز-مۇ= بارمايمىزمۇ؟
سەن	ام	بار-ام-سەن = بارامسەن؟	بار-ما-م-سەن = بارمامسەن؟
سىز	ام	بار-ام-سىز = بارامسىز؟	بار-ما-م-سىز= بارمامسىز؟
سىلەر	ام	بار-ام-سىلەر= بارامسىلەر؟	بار-ما-م-سىلەر = بارمامسىلەر؟
ئۇ	ام	بار-ام- = بارامدۇ؟	بار-ما-م-دۇ = بارمامدۇ؟
ئۇلار	ام	بار-ام-مدۇ = بارامدۇ؟	بار-ما-م-دۇ = بارمامدۇ؟

كۆرمەك - أن يرى

الضمير	لاحقة	استفهام المستقبل المثبت	استفهام المستقبل المنفى
مەن	مۇ	كۆر-يمەن-مۇ=كۆريمەنمۇ؟	كۆر-مە-يمەن-مۇ=كۆرمەيمەنمۇ؟
بىز	مۇ	كۆر-يمىز-مۇ=كۆريمىزمۇ؟	كۆر-مە-يمىز-مۇ=كۆرمەيمىزمۇ؟
سەن	ەم	كۆر-ەم-سەن= كۆرمەسەن؟	كۆر-مە-م-سەن = كۆرمەمسەن؟
سىز	ەم	كۆر-ەم-سىز= كۆرمەسىز؟	كۆر-مە-م-سىز = كۆرمەمسىز؟
سىلەر	ەم	كۆر-ەم-سىلەر= كۆرمەسىلەر؟	كۆر-مە-م-سىلەر=كۆرمەمسىلەر؟
ئۇ	ەم	كۆر-ەم-دۇ= كۆرمەدۇ؟	كۆر-مە-م-دۇ = كۆرمەمدۇ؟
ئۇلار	ەم	كۆر-ەم-دۇ= كۆرمەدۇ؟	كۆر-مە-م-دۇ = كۆرمەمدۇ؟

ئوقۇماق- أن يقرأ

الضمير	لاحقة	استفهام المستقبل المثبت	استفهام المستقبل المنفى
مەن	مۇ	ئوقۇ-يمەن-مۇ=ئوقۇيمەنمۇ؟	ئوقۇ-ما-يمەن-مۇ=ئوقۇمايمەنمۇ؟
بىز	مۇ	ئوقۇ-يمىز-مۇ= ئوقۇيمىزمۇ؟	ئوقۇ-ما-يمىز-مۇ=ئوقۇمايمىزمۇ؟
سەن	م	ئوقۇ-م-سەن=ئوقۇمسەن؟	ئوقۇ-ما-م-سەن=ئوقۇمامسەن؟
سىز	م	ئوقۇ-م-سىز=ئوقۇمسىز؟	ئوقۇ-ما-م-سىز=ئوقۇمامسىز؟
سىلەر	م	ئوقۇ-م-سىلەر= ئوقۇمسىلەر؟	ئوقۇ-ما-م-سىلەر=ئوقۇمامسىلەر؟
ئۇ	م	ئوقۇ- م- دۇ= ئوقۇمدۇ؟	ئوقۇ-ما-م-دۇ=ئوقۇمامدۇ؟
ئۇلار	م	ئوقۇ- م- دۇ= ئوقۇمدۇ؟	ئوقۇ-ما-م-دۇ=ئوقۇمامدۇ؟

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1. صرّف الأفعال التالية فى الزمن الماضى والمستقبل فى حالتى الإثبات والنفى:

- بىل، دە، تازىلا، يۇ، ئىچ

2. إقرأ الأساليب الآتية وترجمها إلى العربية:

مەندىن چوڭ، سەندىن كىچىك، بۇنىڭدىن ياخشى، ئۇنىڭدا بار، ئۇنىڭغا بېرىمەن، ئاۋۇنىڭدىن ئالمىدى، ئۇلاردىن سورايمىز، ماڭا تاپشۇرمايسىز.

مېنى ئىزدەمسىز؟ بۇنىڭدىن ئىچەمسىلەر؟ ئۇنىڭغا تېلېفون بەردىڭمۇ؟ بۇلارنى

بىلمەيمىزمۇ؟ بۇنىڭدا ئۇخلىمامسىلەر؟ ساڭا جاۋاب بېرەمدىمەن؟

3 - غيِّر الجمل التالية من حالة الاستفهام إلى حالة المثبت والمنفى ثم ترجمها:

- ئەخمەت كۆتۈپخانىدىن كەلدىمۇ؟
- مەن خاپا بولدۇممۇ؟
- كىيىملىرىڭىزنى يۇمىدىڭىزمۇ؟
- تاپشۇرۇقلىرىڭىزنى ئىشلىدىڭمۇ؟
- ساڭا بۇ ئىشنى دېمىدىممۇ؟
- ئىشىڭ توگىمىدىمۇ؟

4 - اجعل الجمل الآتية الزمن الماضى فى حالتى الاستفهام والنفى:

- ئەخمەت چۈشتە كېلىدۇ.
- كىنو باشلىنىدۇ.
- مەن بۈگۈن ماقالەمنى يازىمەن.
- كىيىملەرنى مەن يۇيىمەنمۇ؟
- ئاكامنىڭ قىزى قاھىرە ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇمدۇ؟

5 - انقل الجمل التالية إلى الأويغورية:

- هل تقرأ أنت هذا الكتاب؟
- ألا تقرأ هذا الكتاب؟
- هل تعطنى هذا الكتاب؟
- ألا تعطينى هذا الكتاب؟

الدرس الرابع عشر - ئون تۆتىنچى دەرس

بىزنىڭ بىر كۈنىمىز

بۈگۈن دۈشەنبە. بىز ئەتىگەن سائەت ئالتىدە ئورنىمىزدىن تۇردۇق. بىر سائەت سۆزلۈكلەرنى يادلىدۇق. سائەت يەتتىدە تاماق يېدۇق، سائەت يەتتە يېرىمدا سىنىپقا چىقتۇق، يېرىم سائەت دەرس تەكرارلىدۇق.

چۈشتە ھەممىمىز ئاشخانىغا كىردۇق. چۈشتە بىر يېرىم سائەت ئۇخلىدۇق. چۈشتىن كېيىن مەن بازارغا باردىم. ئوسمان بىلەن ئايگۈل دوستىنىڭ ئۆيگە كەتتى. باشقىلار سىنىپتا تاپشۇرۇق ئىشلىدى. كەچتە سائەت ئوندا ئۇخلىدۇق.

ئائىلىمىزدە يەتتە جان بار

ئا: قىزىم، سىز نەدىن كەلدىڭىز؟

ئە: مەن خوتەندىن كەلدىم.

ئا: مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇمسىز؟

ئە: شۇنداق، مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇيمەن.

ئا: بۇ يىل كەلدىڭىزمۇ؟

ئە: ھەئە بۇ يىل كەلدىم.

ئا: سىلەرنىڭ ئۆيدە كىملەر بار؟

ئە: دادام، ئاپام، ئاچام، ئاكام، ئىنىم، سىڭلىم ۋە مەن.

ئا: دادىڭىز نېمە ئىش قىلىدۇ؟

ئە: دادام پوچتىخانىدا ئىشلەيدۇ، ئاپام ئوقۇتقۇچى.

ئا: ئاكىڭىزچۇ؟ ئۇ نەچچە ياش.

ئە: ئاكام ئىشچى. بۇ يىل 31 ياشقا كىردى.

ئا: توي قىلدىمۇ؟ نەچچە بالىسى بار؟

ئە: توي قىلدى، بىر ئوغۇل، بىر قىزى بار.

ئا: سىز قايسى يىلى تۇغۇلغان؟

ئە: 1985- يىلى 10-ئايدا. تاغا، سىز نەدىن كەلدىڭىز؟

ئا: مەن غۇلجىدىن كەلدىم.

ئە:بۈگۈن چېسلاغا قانچە؟

ئا: بۈگۈن چېسلاغا ئون بىر.

ئە: ئەتە ئايغا قانچە؟

ئا: ئەتە ئايغا يىگىرمە.

الكلمات - سۆزلۈك

پوچتىخانا	مكتب البريد	توي	الزواج
تۇغۇلغان	الذي وُلد	توي قىلماق	أن يتزوج

القواعد

1 - المراجعات على حالات الإسم

حالات الإسم: وهي الحالة التى تبين علاقة الأسماء فى الجملة، وتحدد وظيفته النحوية من حيث بناء الجملة. ويقصد هنا بحالات الإسم: كون الإسم مجردا، وإضافيا، ومفعوليا.

حالات الإسم فى الأويغورية ستة: حالة التجريد، والإضافة، والمفعول به، والمفعول إليه، والمفعول منه، والمفعول فيه، مثلا:

ۋەتەن بىزنىڭ ئانىمىز - الوطن أمنا

بىز ۋەتەننىڭ كەلگۈسى ئۈمىدلىرى - نحن آمال المستقبل للوطن

ۋەتەننى سۆيۈش ئىماننىڭ جۈملىسىدىن. - حب الوطن من الإيمان

بىز ۋەتەنگە سادىق بولىمىز - نحن نكون مخلصين للوطن

ۋەتەندىن يۈز ئۆرۈش خائىنلىق - الإعراض عن الوطن خيانة

بىز ۋەتەندە ئەركىن ياشاۋاتىمىز - نحن نعيش الآن فى الوطن بحرية

جدول حالات الأسماء بلواحقه

اسمه	اسم الحالة	لواحق الإسم	أمثلة	يأتى جوابا
كېلىش نامى	ئاتىلىشى	قوشۇمچىسى	مىساللار	جاۋاب بولىدۇ
باش كېلىش	الإسم المجرد	-	مەيدان، كىتاب، دەرس	
ئىگىلىك كېلىش	الإضافة	نىڭ	مەيداننىڭ، قادىرنىڭ پىكرى، دەرسنىڭ	لِمَن؟ لِمَا؟
چۈشۈم كېلىش	مفعول به (حالة النصب)	نى	مەيداننى، كىتابنى، دەرسنى، ئۆينى	مَن؟ ماذا؟
يۆنىلىش كېلىش	المفعول إليه (حالة الجر)	غا، قا، گە، كە، قە	مەيدانغا، كىتابقا، دەرسكە، ئۆيگە، خەلققە	لِمَن؟ الى ماذا؟ الى أين؟ أين؟
ئورۇن كېلىش	المفعول فيه (حالة الجر)	دا،دە، تا، تە	مەيداندا، كىتابتا، ئۆيدە، دەرستە	فى أين؟ فى ماذا؟ فى مَن؟
چىقىش كېلىش	المفعول منه (حالة الجر)	دىن، تىن	مەيداندىن، ئۆيدىن	من أين؟ من ماذا؟ ممن؟

شكل حالات الأسماء بلواحقه يشبه الحركات فى العربية مثل حالة الرفع والنصب والجر.

2 -القاعدة الثانية: بناء الأسماء -ئىسىملارنىڭ ياسىلىشى

<u>أهم اللواحق التى تصنع الأسماء من الإسم فى الأويغورية كالتالي:</u>

1. چى: هذه اللاحقة تدل على اسم حرفة:

ئىنقىلاب- ئىنقىلابچى: ثوار. ئىش- ئىشچى: العامل

2. ۋەن: هذه اللاحقة كذلك تدل على الحرفة:

ھۈنەر- ھۈنەرۋەن: الحرفى باغ- باغۋەن: بستاني.

3. گەر، كەر: هذه اللاحقة كذلك تدل على الحرفة:

سودا- سودىگەر: التاجر مىس- مىسكەر: النحّاس

4. داش: هذه اللاحقة تدل على الاشتراك:

زامان- زامانداش: معاصر ساۋاق-ساۋاقداش: زميل فى الدراسة

5. پەرەس: هذه اللاحقة تدل على صيغة مبالغة:

ئۇرۇش-ئۇرۇشپەرەس:مثير الحرب. مەنسەپ-مەنسەپپەرەس:حريص على المنصب

6. خور: هذه اللاحقة تدل على صيغة مبالغة

ئىسراپ- ئىسراپخور: المسرف قان- قانخور: السفاح

7. خانا: هذه اللاحقة تدل على اسم المكان:

دوختۇر- دوختۇرخانا: المستشفى ئىش- ئىشخانا: المكتب

كىتاب- كىتابخانا: المكتبة ئاش- ئاشخانا: المطعم

8. لىق،لۇق،لىك،لۈك: هذه اللاحقة تدل على الصفة وعلى اسم المكان

تاش- تاشلىق: منطقة حجرية. قۇم- قۇملۇق: منطقة رملية

گۈزەل-گۈزەللىك: الجمال ئۈستۈن-ئۈستۈنلۈك: علوية ، فوقان

9. پەرۋەر: هذه اللاحقة تدل على الإيدلوجية.

ۋەتەن- ۋەتەنپەرۋەر: وطني ئىنسان- ئىنسانپەرۋەر: إنساني

3ـ القاعدة الثالثة: تصريف الضمائر الشخصية المستقلة:

(1) تصريف الضمائر الشخصية المنفصلة مع حالات الإسم فى حالة الرفع والنصب والجر

باش كېلىش	ئىگىلىك كېلىش	چۈشۈم كېلىش	يۆنىلىش كېلىش	چىقىش كېلىش	ئورۇن كېلىش
مبتدأ، فاعل	الإضافة	مفعول به	مفعول اليه	مفعول منه	مفعول فيه
مەن	مېنىڭ ـ لى	مېنى ـ نى	ماڭا ـإليّ	مەندىن-مني	مەندە ـعندي
بىز	بىزنىڭ ـ لنا	بىزنى ـ نا	بىزگە. إلينا	بىزدىن ـمنا	بىزدە. عندنا
سەن	سېنىڭ	سېنى	ساڭا	سەندىن	سەندە
سىز	سىزنىڭ	سىزنى	سىزگە	سىزدىن	سىزدە
سىلەر	سىلەرنىڭ	سىلەرنى	سىلەرگە	سىلەردىن	سىلەردە
ئۇ	ئۇنىڭ	ئۇنى	ئۇنىڭغا	ئۇنىڭدىن	ئۇنىڭدا
ئۇلار	ئۇلارنىڭ	ئۇلارنى	ئۇلارغا	ئۇلاردىن	ئۇلاردا

ملاحظة:

1. عندما يتصرف الضمائر الشخصية (مەن، سەن) فى حالة المفعول به، يتحول الحرف المتحرك(ئە) إلى حرف متحرك (ئې)، وتسقط حرف (ن) فى آخره، فيصبح (مېنى، سېنى). وعندما يتصرف فى حالة المفعول إليه يصبح (ماڭا، ساڭا).

2. ضمير (ئۇ) عندما يتصرف فى حالة المفعول إليه والمفعول منه والمفعول فيه، تضاف إليه أولا لاحقة الإضافة (نىڭ) ثم تصرف مع لواحق تلك الحالات.

4 - القاعدة الرابعة: لاحقة « م »:

لاحقة « م » من لواحق المصدرية التى تشتق الاسم من الفعل. وتأتى فى أربعة أشكال (م، ىم، ۇم، ۈم)، مثلا:

سايلا-م= سايلام: - انتخب - الانتخابات

كىي-ىم= كىيىم: - البس - اللباس

بىل-ىم=بىلىم: - أدرك - الإدراك، معرفة

ئۇق-ۇم=ئۇقۇم: - اعرف - مفهوم، فكرة

تۈز-ۈم= تۈزۈم: - أصلح - النظام

الدرس الخامس عشر - ئون بەشىنچى دەرس

شەنبە كۈنى ئەتىگەنلىك چايدا

دادىسى: مەن چايدىن كېيىن بازارغا باراي دەيمەن.

ئاپىسى: بازارغا؟ بۇ ئەتىگەندە بازاردا نېمە قىلىسىز؟ چېيىڭىزنى ئىچمڭا!

دادىسى: يەنە بىر كومپيۇتېر ئالاي دەيمەن.

ئاپىسى: ئۆيدە ئىككى كومپيۇتېر بار تۇرسا، يەنە بىرنى ئېلىپ نېمە قىلىسىز؟

دادىسى: بالىلار چوڭ بولدى. ئۇلارمۇ ئەمدى كومپيۇتېر ئۆگەنسۇن. ئۇ كومپيۇتېرلارنى ئىككى بالىمىز ئىشلەتسۇن. ئۆزۈمگە بىر يېڭى كومپيۇتېر ئالاي دەيمەن.

ئاپىسى: بۇمۇ ياخشى پىكىر. چۈشتىن كېيىن بېرىڭ، مەن بىللە باراي.

ئوغلى: دادا، دادا، مەنمۇ سىلەر بىلەن بارايمۇ؟

قىزى: ئاكام بارسا مەنمۇ بارىمەن.

دادىسى: ھەي- ھەي، جېدەل قىلماڭلار!

ئوغلى: دادا، سىز يېڭى كومپيۇتېرنى ئىشلەتسىڭىز، كونىسىنىڭ بىرىنى ماڭا بېرەمسىلەر؟

ئاپىسى: شۇنداق بالام. ياخشى ئوقۇساڭلار بىرنى ساڭا، بىرنى سىڭلىڭغا بېرىمىز.

قىزى: ماڭىمۇ بىر كومپيۇتېر بېرەمسىلەر؟

ئوغلى: شۇنداق بولسا مېنىڭ كومپيۇتېرىمغا كومپيۇتېر ئويۇنى ئالسام بولامدۇ؟

قىزى: ئاكام كومپيۇتېر ئويۇنى ئالسا مەنمۇ ئالىمەن.

دادىسى: بازارغا بىز بىلەن بىرگە بارساڭلار بېرىڭلار، لېكىن كومپيۇتېر ئويۇنى ئالمايسىلەر. كومپيۇتېرنى ئۆگىنىشكە ئىشلىتىسىلەر، ئويۇنغا ئەمەس. بولمىسا

بازارغا مەن بىلەن ئاپاڭلار بارسۇن، ئىككىڭلار ئۆيدە قېلىڭلار، قانداق؟

قىزى: ماقۇل دېگىنە ئاكا، كومپيۇتېر ئويۇنى ئالمايلى، تۆتىمىز بىللە بازارغا بارايلى- چۇ!

دادىسى: مەيلى، شۇنداق بولسۇن باللىرىم. ھازىر ئىككىڭلار تاپشۇرۇقلىرىڭلارنى ئىشلەڭلار، ئاپاڭلار تاماق قىلسۇن، مەن ئۆينى تازىلاي، چۈشتىن كېيىن ھەممىمىز بازارغا بىللە بارايلى، بولامدۇ؟

الكلمات - سۆزلۈك

ئەتىگەنلىك چاي	الفطور	ئۆگىنىش(ئۆگەن+ىش)	التعلم
ئارتۇق	زيادة، الفائض	بولمىسا (بول-ما-سا)	إذا لم يكن
ئۆگەن-ئۆگەنمەك	تعلمْ	قال-قالماق	ابق
ئىشلەت (ئىشلە+ت)	استعمل	تاماق قىل	اطهى
پىكىر	الفكر	ئەگەر	ولو
بىللە	معا	پۇل	الثمن، النقود
جېدەل	الجدل، النزاع	ئوقۇش	الدراسة
جېدەل قىل	جادل، نازع	بىلىم (بىل+ىم)	العلم
ئۇنداق	إذن	بىلىملىك	علمي، مثقف
ئۇنداق بولسا	إذا كان الأمر كذلك	شۇنداق	طبعا، كذلك، مثل
ئويۇن	اللعبة	شۇنداق بولسۇن	ليكن كذلك

القواعد - گراماتىكا

فعل الأمر - بۇيرۇق پېئىلى

فعل الأمر: هو الفعل الذى يدل على الطلب، أو ما يطلب حدوث شيء بعد زمن التكلم:

ئولتۇر: اجلس   كەل: تعال

كۈل: اضحك   قىل: افعل

صيغة فعل الأمر مع لواحقه

شەخس		قوشۇمچىلار	مىساللار
1.شەخس المتكلم	المفرد	ي، ناي، ەي	ئىشلەي، باراي، كۆرەي
	الجمع	يلى، نايلى، ەيلى	ئىشلەيلى، بارايلى، كۆرەيلى
2.شەخس المخاطب	المفرد المخاطب	=============	بار، تۇت، كەل، ئۆت
		غىن، قىن، گىن، كىن	بارغىن، تۇتقىن، كەلگىن، ئۆتكىن
	المفرد للاحترام	ڭ، ىڭ، ۇڭ، ۈڭ	ئىشلەڭ، قىلىڭ، تۇتۇڭ، كۆرۈڭ
	الجمع	ڭلار، ىڭلار، ۇڭلار، ۈڭلار	ئىشلەڭلار، بېرىڭلار، ئوقۇڭلار، كۆرۈڭلار
3.شەخس الغائب	المفرد/ الجمع	سۇن	ئىشلىسۇن، بارسۇن، كۆرسۇن

تصريف فعل الأمر مع المتكلم والمخاطب والغائب بالتفصيل

2 - المخاطب المفرد العادى:

(1) المادة الأصلية للفعل هي المخاطب المفرد العادى مثل:

ياز، سۆزلە، ئولتۇر، ئىچ.

وهناك بعض اللواحق التى يمكن أن تضاف (للمادة الأصلية للفعل) يعنى للمخاطب المفرد العادى فقط «غىن قىن، گىن، كىن» وتفيد التمنى والرجاء مثل:

قارا- قارىغىن: انظر — قىل- قىلغىن: افعل

سات- ساتقىن: بع — يات- ياتقىن: نم

سۆزلە-سۆزلىگىن: تحدث — كۆر- كۆرگىن: شاهد

كەت- كەتكىن: اذهب — كۈت- كۈتكىن: انتظر

(2) المخاطب المفرد للاحترام:يصاغ بإضافة لواحق"ڭ، ىڭ، ۇڭ، ۈڭ"إلى المادة الأصلية للفعل، مثل:

قارا- قاراڭ — ئوقۇ- ئوقۇڭ

قىل- قىلىڭ — ئىچ- ئىچىڭ

تۇر- تۇرۇڭ — تۇت- تۇتۇڭ

كۆر- كۆرۈڭ — ئۇز- ئۈزۈڭ

(3) المخاطب الجمع يصاغ بإضافة لواحق "ڭلار، ڭلار، ۇڭلار، ۈڭلار" إلى أصل الفعل:

قارا- قاراڭلار	- انظروا	ئوقۇ- ئوقۇڭلار	- إقرأوا
قىل- قىلىڭلار	- افعلوا	ئىچ- ئىچىڭلار	- إشربوا
تۇر- تۇرۇڭلار	- قوموا	تۇت- تۇتۇڭلار	- أمسكوا
كۆر- كۆرۈڭلار	- شاهدوا	ئۈز- ئۈزۈڭلار	- إقطعوا

ملاحظة:

(1) إضافة لواحق المخاطب المفرد فهو شبيه كأسلوب إضافته للمادة الأصلية.

لاحقة مخاطب لنوع عادى "غىن، قىن" تضاف للمادة الأصلية التى مقطعها الأخير يتكوّن من حرف متحرك ثقيل، فإذا كانت المادة الأصلية منتهية بحرف حاد تضاف(غىن)، أما إذا انتهت بحرف غير حاد تضاف (قىن).

وأما لاحقة "گىن، كىن" تضاف للمادة الأصلية التى مقطعها الأخير يتكون من حرف متحرك خفيف. فإذا كان المادة الأصلية منتهية بحرف حاد تضاف لاحقة (گىن)، وإذا انتهت بحرف غير حاد تضاف (كىن).

(2) بالنسبة للواحق لنوع مخاطب مفرد مهذب: لاحقة "ڭ" للمادة الأصلية التى تنتهى بحرف متحرك، (ىڭ) للمادة الأصلية الساكن، و (ۇڭ) للمادة الأصلية التى تتكون مقطعها الأخير من حرف متحرك ثقيل « ئو، ئۇ»، و«ۈڭ» للمادة الأصلية التى تتكون مقطعها الأخير من حرف متحرك خفيف (ئۆ، ئۈ).

3- الغائب: يصاغ الغائب المفرد والجمع على السواء بإضافة لاحقة "سۇن" إلى المادة الأصلية للفعل. وصيغة الغائب لفعل الأمر يفيد الأمر والرجاء، مثلا:

ئۇ/ ئۇلار يازسۇن	- فليكتب هو / فليكتبوا هم
ئۇ/ ئۇلار ئىشلىسۇن	- فليعمل هو / فليعملوا هم
ئۇ/ ئۇلار كۆرسۇن	- فليرى هو / فليرو هم
ئۇ/ ئۇلار كەلسۇن.	- فليأتى هو / فليأتوا هم

1- المتكلم (الصيغة الاختيارية): وهذه الصيغة تفيد الرجاء والرغبة والأمل، والدعوة.

والمتكلم فى فعل الأمر يساوى "لام الأمر" فى العربية.

المتكلم المفرد: يصاغ المتكلم المفرد بإضافة لواحق"ي، ـاي، ـەي"إلى المادة الأصلية

قارا- قاراي: دعني أنظر — ئوقۇ- ئوقۇي: دعني أقرأ

يە- يەي: دعني آكل — ئىچ- ئىچەي: دعني أشرب

كۆر- كۆرەي: دعني أرى — چىق- چىقاي: دعني أخرج

جمع المتكلم: يصاغ جمع المتكلم بإضافة لواحق(يلى، ـايلى، ـەيلى) إلى المادة الأصلية للفعل، مثلا:

قارا- قارايلى: لننظر — ئىشلە-ئىشلەيلى: لنعمل

كۆر- كۆرەيلى: لنرى — ئىچ- ئىچەيلى: لنشرب

چىق- چىقايلى: لنخرج — ياز- يازايلى: لنكتب

صيغة نهي للأمر

تصاغ صيغة النهي لفعل الأمر بإضافة أداة النهي (ما، مە) إلى المادة الأصلية للمخاطب والمتكلم، أما بالنسبة للغائب تضاف لاحقة النهي (ما، مە) بشكل(م) تسهيلا للنطق.

نهي المخاطب المفرد والجمع:

ياز- يازما — سۆزلە- سۆزلىمە

ئىچىڭ- ئىچمەڭ — قىلىڭ- قىلماڭ

نهي الغائب المفرد والجمع:

يازسۇن- يازمىسۇن — سۆزلىسۇن- سۆزلىمىسۇن

كىرسۇن- كىرمىسۇن. — چىقسۇن -چىقمىسۇن

نهي الصيغة الاختيارية للمتكلم:

يازاي- يازماي — سۆزلەي -سۆزلىمەي

كۈلەيلى- كۈلمەيلى — قىلايلى- قىلمايلى

كۆرەيلى- كۆرمەيلى — چىق- چىقمايلى

مثال تصريف فعل الأمر:

الإثبات	المنفي	الإثبات	المنفي
ئوقۇي	ئوقۇماي	كۆرەي	كۆرمەي
ئوقۇيلى	ئوقۇمايلى	كۆرەيلى	كۆرمەيلى
ئوقۇ	ئوقۇما	كۆر	كۆرمە
ئوقۇڭ	ئوقۇماڭ	كۆرۈڭ	كۆرمەڭ
ئوقۇڭلار	ئوقۇماڭلار	كۆرۈڭلار	كۆرمەڭلار
ئوقۇسۇن	ئوقۇمىسۇن	كۆرسۇن	كۆرمىسۇن
ئوقۇسۇن	ئوقۇمىسۇن	كۆرسۇن	كۆرمىسۇن

استفهام صيغة الأمر

يصاغ استفهام صيغة الأمر بإضافة أداة الاستفهام (مۇ) لآخر صيغة الأمر فى حالة الإثبات والنهي. ولكن الاستفهام لا يأتى مع صيغة الأمر المخاطب، بل يأتى الاستفهام م المتكلم والغائب فقط فى صيغة الأمر.

الشخص		مثبت	نهي منفي
1.شەخس المتكلم	المفرد	باراي- بارايمۇ؟ كېلەي- كېلەيمۇ؟	بارماي- بارمايمۇ؟ كەلمەي-كەلمەيمۇ؟
	الجمع	بارايلى- بارايلىمۇ؟ كېلەيلى- كېلەيلىمۇ؟	بارمايلى- بارمايلىمۇ؟ كەلمەيلى- كەلمەيلىمۇ؟
3.شەخس الغائب	المفرد الجمع	بارسۇن- بارسۇنمۇ؟ كەلسۇن- كەلسۇنمۇ؟	بارمىسۇن- بارمىسۇنمۇ؟ كەلمىسۇن-كەلمىسۇنمۇ؟

القاعدة الثانية: استعمال فعل (دە):

فعل(دە) الذى بمعنى (قل) يمكن استخدامه كفعل التزامن فى الصيغة الإلتزامية الإرادية. ويكون معناه فى الجملة بمعنى (أرى، أفكر):

يازدا قەشقەرگە باراي دەيمەن. – أفكر أن أذهب إلى كاشغر فى الصيف.

ئوغلۇم ئەزھەردە ئوقۇسام دەيدۇ. – يقول إبنى لو درستُ فى الأزهر.

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - صرف الأفعال التالية فى الإثبات والمنفى لصيغة الأمر:

ئال، ئوقۇ، كۆر، ئىشلەت، كەل، قىل، قال.

2 - أمثلة على الفعل الأمر:

- ئاۋال ئويلا، ئاندىن سۆزلە.	- فكّر أولا ثم تكلم
- بۈگۈنكى ئىشنى ئەتىگە قويما.	- لا تؤجل عمل اليوم إلى الغد
- ئەھمەت دەرسكە قاتناشسۇن.	- فليشترك أحمد فى الدرس
- بۇ يەردىن كېتەيلى.	- لنذهب من هنا.
- دىققەت قىل. جىم تۇر!	- انتبه، اسكت!
- سىز مەن بىلەن بىللە بېرىڭ، بولامدۇ؟	- اذهب أنت معي، موافق؟

3 - كوّن جملة باستخدام الأفعال التالية فى صيغة الأمر:

قال، كەت، ئال، تازىلا.

الدرس السادس عشر - ئون ئالتىنچى دەرس

قۇتادغۇبىلىكنىڭ مۇقەددىمىسىدىن ئۆزۈندە

پۈتۈن خاسىيەتلىك ئىشلار بىلىمنىڭ ساخاۋىتىدىندۇر. مىسالى، بىلىم بىلەن كۆككە يول ئېلىش مۇمكىن، ھەرقانداق، سۆزنى دېمەكچى بولساڭ بىلىم بىلەن سۆزلىگىن، كىشىلەرنى ھەم بىلىمگە قاراپ ئۇلۇغلا...

ھەي ئوغلۇم، سۆزۈمنى ساڭا سۆزلىدىم، بۇ نەسىھەتلىرىمنى سەن ئۈچۈن قىلدىم. ساڭا مەندىن ھەرقانچە ئالتۇن-كۈمۈش قالسىمۇ، بۇ سۆزلىرىمگە تەڭ كەلمەس. كۈمۈشنى خەجلىسەڭ تۈگەيدۇ. سۆزلىرىمنى يادىڭدا تۇتۇپ ئىشلەتسەڭ كۈمۈش قازىدۇ.

الكلمات - سۆزلۈك

ئۆزۈندە	مقطتفات	ھەرقانچە	مهما
پۈتۈن	كل، جميع	تەڭ كەلمەك	أن يساويه
خاسىيەتلىك	الخاصية، المقدس	خەجلىمەك	أن يصرف
كۆك	السماء، الفلك	يوقالدى	نفد
ئۇلۇغلا	احترم، عظّم	يادى	وعي، ذهن
ئالتۇن-كۈمۈش	الذهب والفضة	قازماق	أن ينقب، أن يحفر

الفعل الشرطى

فعل الشرط: أسلوب يستلزم حدوث فعل آخر.

ترد لواحق الفعل الشرطى فى الإثبات والنفى، ودرجات الفعل، وكذلك يتصرف مع كل الضمائر الشخصية. والفعل الشرطى لا يتصرف مع أزمنة الأفعال.

أداة الشرط فى الأويغورية: «سا، سە». لاحقة «سا» للمادة الأصلية الثقيلة، ولاحقة «سە» للمادة الأصلية الخفيفة.

أداة الشرط تضاف للمتكلم وللمخاطب مع الضمائر الشخصية المتصلة، وأما فى الغائب تضاف أداة الشرط فقط دون الضمائر الشخصية المتصلة.

يصاغ الفعل الشرطى بإضافة لواحق"سا، سه "إلى المادة الأصلية للفعل ثم تلحق بها الضمائر الفعلية المتصلة.

ويتم نفى الشرط بوضع (ما) بين المادة الأصلية ولاحقة الفعل الشرطى. ويتغير علامة المنفى (ما) إلى (مى) لتسهيل النطق.

جدول أداة الشرط مع ضمائره المتصلة كالآتى:

أشخاص		لاحقة ثقيلة	لاحقة خفيفة
1- شەخس المتكلم	المفرد	سام	سەم
	الجمع	ساق	سەك .
٢ -شەخس المخاطب	المفرد - نوع عادى	ساڭ	سەڭ
	المفرد - نوع الاحترام	سىڭىز	
	الجمع	ساڭلار	سەڭلەر
٣ -شەخس الغائب	المفرد والجمع	سا	سە

مثال لاحقة الشرط الثقيلة:

الضمير	لاحقة	متصل	المثبت	المنفى
مەن	سا	م	بار- سا-م=بارسام	بار-ما-سا-م= بارمسام
بىز	سا	ق	بار-سا-ق=بارساق	بار-ما-ساق=بارمساق
سەن	سا	ڭ	بار-سا-ڭ= بارساڭ	بار-ما-سا-ڭ=بارمساڭ
سىز	سا	ڭىز	بار-سا-ڭىز=بارسىڭىز	بار-ما-سا-ڭىز=بارمىسىڭىز
سىلەر	سا	ڭلار	بار-سا-ڭلار=بارساڭلار	بار-ما-سا-ڭلار=بارمساڭلار
ئۇ	سا	-	بار-سا= بارسا	بار-ما-سا= بارمسا
ئۇلار	سا	-	بار-سا= بارسا	بار-ما-سا= بارمسا

مثال لاحقة الشرط الخفيفة:

الضمير	لاحقة	متصل	المثبت	المنفى
مەن	سە	م	كۆر-سە-م= كۆرسەم	كۆر-مە-سە-م= كۆرمەسەم
بىز	سە	ك	كۆر-سە-ك=كۆرسەك	كۆر-مە-سە-ك= كۆرمەسەك
سەن	سە	ڭ	كۆر-سە-ڭ= كۆرسەڭ	كۆر-مە-سە-ڭ=كۆرمەسەڭ
سىز	سە	ڭىز	كۆر-سە-ڭىز=كۆرسىڭىز	كۆر-مە-سە-ڭىز=كۆرمەسىڭىز
سىلەر	سە	ڭلەر	كۆر-سە-ڭلار=كۆرسەڭلەر	كۆر-مە-سە-ڭلار=كۆرمەسەڭلەر
ئۇ	سە	-	كۆر-سە=كۆرسە	كۆر-مە-سە= كۆرمەسە
ئۇلار	سە	-	كۆر-سە=كۆرسە	كۆر-مە-سە= كۆرمەسە

فعل الشرط فى حالة الاستفهام

وشكل الاستفهام لفعل الشرطى يتم بإضافة أداة الاستفهام (مۇ) بعد الضمائر الفعلية، مثلا:

كىرمەك

كىرسەممۇ؟ كىرسەكمۇ؟

كىرسەڭمۇ؟ كىرسىڭىزمۇ؟ كىرسەڭلەرمۇ؟

كىرسىمۇ؟ كىرسىمۇ؟

ويمكن استفهام الصيغة الشرطية باستعمال فعل مساعد بعد فعل الشرط وهو «بولامدۇ» فى الإثبات والمنفى، مثلا:

ئالماق- أن يأخذ	+ بولامدۇ؟	بەرمەك- أن يعطي	+ بولامدۇ؟
مەن ئالسام		مەن بەرسەم	
بىز ئالساق		بىز بەرسەك	
سەن ئالساڭ		سەن بەرسەڭ	
سىلەر ئالساڭلار		سىلەر بەرسەڭلەر	
ئۇ ئالسا		ئۇ بەرسە	
ئۇلار ئالسا		ئۇلار بەرسە	

معانى الفعل الشرطى

1. التمنى والرجاء:

ماڭا رۇخسەت قىلسىڭىز، مەن كۆرۈپ باقسام.- لو أذنت لى، ليتنى أراه.

2. عندما يأتى مع فعل مساعد يحمل معنى الطلب والرغبة:

ئۇ بىر كەلسە ئىدى. - ليته لو جاء مرة.

ھەرەم مەسجىدىنى بىر كۆرسەم ئىدىم. - ليتنى لو رأيت المسجد الحرام مرة

3. يعبر عن معنى الوقت ويأتى فى معنى عندما:

مەن بارسام، سەن ئۆيدە يوق ئىكەنسەن.

-عندما ذهبت أنا، لم تكن موجودا فى البيت

4. عندما يضاف الى الفعل الشرطى لاحقة (چۇ) يعبر عن الأسف.

بالدۇراق كەلسەمچۇ! - ليتنى وصلتُ مبكرا!.

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - صرف الأفعال التالية فى الصيغة الشرطية:

ئىشلە، ئال، قال، تازىلا، كەل، قىل.

2- إقرأ الجمل الآتية واذكر علامة الشرط:

-يازساڭ ياز. - لو أردت أن تكتب أكتب.

-ئۇ قىزنى كۆرسەڭ، خۇشال بولىسەن. - لو رأيت تلك الفتاة تكون مسرورا.

-يامغۇر ياغمىسا سەيلىگە چىقىمىز. - اذا لم ينزل المطر نخرج للنزهة

-سىز كەلمىسىڭىز، مەنمۇ بارمايمەن. -إذا لم تأت أنت، فأنا أيضا لا أذهب.

3 - ترجم الجمل الآتية إلى العربية:

- كىرسەم بولامدۇ؟

- قەشقەرگە بىر بارسام دەيمەن.

- يامغۇر ياغسا، بازارغا بارمايمەن.

- بۇ قەلەمنى مەن ئىشلەتسەم بولامدۇ؟

- ياخشى ئوقۇساڭ ئۆتسەن، ياخشى ئوقۇمىساڭ قالىسەن.

- ئۇ كەتسە، مەن قانداق قىلىمەن؟

- سىز بارمىسىڭىز، مەنمۇ بارمايمەن.

4 - أكمل الأماكن الخالية بصيغة الشرط:

- ئۇ بار--- مەنمۇ بارىمەن.

- ئالدى دەرۋازىدىن كىر---- يېقىن.

- يەنە بىر قېتىم سۆزلە---- ئاندىن چۈشىنىمىز.

- سەن بىلمىسەڭ، باشقىلاردىن سورا---- بولىدۇ.

- پۇلۇڭ يوق بول---- مەن بېرەي.

5 - ترجم الجمل الآتية إلى الأويغورية:

- لو قرأت أنت، الآخرون سيقرأون.

- لو كان عندك وقت، تعال إلى بيتنا.

- لو جاء عثمان، فليتصل بي.

الدرس السابع عشر - ئون يەتتىنچى دەرس

ياش - ئۆسمۈرلەرنىڭ شادلىقى

تۈنۈگۈن شەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن دادام، ئاپام، سىڭلىم ۋە مەن تۆتىمىز بىللە بازارغا باردۇق. ئاتا- ئانام بىلەن بىللە بىر يەرگە بارسام مەن بەك خۇش بولىمەن. سىڭلىممۇ شۇنى ياخشى كۆرىدۇ.

بىز ئالدى بىلەن كومپيۇتېر دۇكىنىدىن دادامغا بىر يۈرۈش يېڭى كومپيۇتېر ئالدۇق. كېيىن چوڭ بازارغا باردۇق. بۇ يەردە ماڭا بىر جۈپ ئاياغ، سىڭلىمغا بىر چىرايلىق كۆڭلەك ۋە ئاپامغا بىر دانە ئېسىل ياغلىق ئالدۇق.

ئۆيدىكى ئىككى كومپيۇتېرنى سىڭلىم ئىككىمىزگە بەردى، دادامنىڭكىنى مەن ئالدىم، ئاپامنىڭكىنى سىڭلىم ئالدى. دادامنىڭ كومپيۇتېرى ئاپامنىڭكىدىن كونىراق. سىڭلىمنىڭ كومپيۇتېرى مېنىڭكىدىن يېڭىراق بولسىمۇ، مەن يەنىلا خۇشال بولدۇم، چۈنكى ئۆزۈمنىڭ كومپيۇتېرىم بولدى- دە!

ئائىلىمىزدىكىلەر

مەن 1989- يىلى تۇغۇلدۇم. سىڭلىم ئەمدى ئون ئۈچ ياشقا كىردى. ئائىلىمىزدىكىلەر ئىچىدە ئۇ ئەڭ كىچىك. دادامنىڭ يېشىنى بىلمەيمەن، ئىشقىلىپ ئائىلىمىزدىكى ئەڭ چوڭ ئادەم شۇ. بويى ئېگىز، بەستى يوغان ئادەم. ئاپامنىڭ يېشىنىمۇ بىلمەيمەن، ئىشقىلىپ دادامدىن ياشراق، بويىمۇ پاكارراق. ئائىلىمىزدىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى شۇ، تۆتلا ئادەم.

الكلمات

ياش (1)	شاب	دانه	حبة ، قطعة واحدة
ياش (2)	عمر	ئېسىل	نفيس، عزيز
ياشقا كىردى	دخل إلى السن	يەنىلا (يەنە+لا)	وأيضا
ئۆسمۈر	المراهق	ناهايىتى	جدا ، للغاية
شادلىق (شاد+ لىق)	ابتهاج	چۈنكى	لأن
يەر	الأرض	تۇغۇل(تۇغ+ۇل)	وُلِدَ
خۇش- خۇشال	سعيد ، مبتهج	ئىچىدە	فى الداخل
ياخشى كۆرمەك	أن يحب	ئىشقىلىپ	على أية حال
دۇكان	الدكان	ئەڭ	صيغة التفضيل العليا
يۇرۇش	طقم	بوي	القامة
جۈپ	زوج	ئېگىز	طويل
ئاياق	حذاء	بەست	جسد ، جسم
چىرايلىق	جميل	يوغان	ضخم
كۆڭلەك	القميص	پاكار	قصير

القواعد

1 -القاعدة الأولى: الصفة -سۈپەت:

الصفة: هى اتصاف شخص أو شيء بكيفية أو حال معين، وتأتى الصفة فى الأويغورية عادة فى الجملة قبل الموصوف على نقيض القواعد فى اللغة العربية ، مثلا:

يېڭى كىتاب - الكتاب الجديد گۈزەل قىز - الفتاة الجميلة

كىچىك ئۆي - المنزل الصغير ئەقىللىق كىشى - الإنسان العاقل

<u>درجات الصفة - سۈپەت دەرجىلىرى</u>

تنقسم الصفة إلى أربعة أنواع: الصفة البسيطة، والصفة التفضيلية، وصفة المبالغة، والصفة التصغيرية.

1- الصفة البسيطة - ئاددى دەرىجە:

الصفة البسيطة: وهي الصفة فى شكلها الأصلى، وهي تصف موصوفا غير مقارن بموصوف آخر، مثلا:

ئاق : أبيض   قىزىل: أحمر   قارا: أسود

ياخشى: الطيب   يامان: السيء   چوڭ: الكبير

كىچىك: الصغير   ئۇزۇن: الطويل   قىسقا: القصير

ئاجىز : الضعيف   كۈچلۈك: القوي   ئاز: القليل

2- الصفة التفضلية:- سېلىشتۇرما دەرىجە:

الصفة التفضيلية: وهو اسم مشتق للدلالة على أن شيئين اشتركا فى صفة وزاد أحدهما عن الآخر فى هذه الصفة. لاحقة الصفة التفضيلية: (راق، رەك)، مثلا:

قىزىل- قىزىلراق: أكثر احمرارا   ئاق- ئاقراق: أكثر بياضا

كەڭ- كەڭرەك: أوسع   كىچىك- كىچىكرەك: أصغر

تصاغ الصفة التفضلية كالآتى:

المفضل+ المفضل عليه+ لاحقة المفعول منه+ الصفة التفضلية:

مەن ئۇنى ئەخمەتتىن ياخشىراق دەپ بىلىمەن.- أنا أراه أحسن من أحمد

ئاي قوياشتىن كىچىكرەك   - القمر أصغر من الشمس

ئۇ باشقىلاردىن هورۇنراق   - هو أكسل من الاخرين

3- ئاشۇرما دەرىجە- الصفة الافراطية والمبالغة:

الصفة المبالغة: هي الصفة التى تعبرعن خصائص الأشياء زيادة عن درجته العادية.

تصاغ الصفة المبالغة بأحد الأساليب التالية:

(1)- تصاغ الصفة المبالغة بتكرار المقطع الأول للصفة -التى تفيد اللون -، مع تغيير ذلك المقطع الأول إلى صيغة (پ)، مثلا:

قىزىل - المقطع الأول من الصفة (قىز) وهو يتغير إلى صيغة (پ) فيصبح (قىپ). وهذا المقطع يكون قبل الصفة الأصلية، فيكون النتيجة: قىپقىزىل: شديد الاحمرار

ئاق: ئاپ- ئاپئاق: ناصع البياض

قارا: قاپ- قاپقارا: أسود حالك

يېڭى- يېپپېڭى: حديث أو جديد خالص.

(2)-تتكون الصفة المبالغة بوضع أحد الكلمات الآتية قبل الصفة: (ئەڭ، بەك، ئىنتايىن، ناهايىتى، تېخىمۇ (أحسن، جدا، جدا جدا، للغاية، حتى). وتسمى هذه الكلمات بالصفة العالية، مثلا:

ئەڭ چىرايلىق قىز.	- أجمل الفتيات
بۇ رەسىم ناهايىتى چىرايلىق.	- هذه الصورة جميلة للغاية.
بۇ ئۆي بەك ئەرزان.	- هذا المنزل رخيص جدا.

(3)- تصاغ الصفة التأكيدية بتكرار الصفة الواحدة:

ئېگىز- ئېگىز: رفيع جدا	كىچىك- كىچىك: صغير جدا
ئۇلۇغ- ئۇلۇغ: عظيم جدا	ئۇزۇن- ئۇزۇن: طويل جدا
ئېگىز- ئېگىز بىنالار شەھەردە كۆپ.	-المبانى العالية كثيرة جدا فى المدينة
باغچىدا ئوماق-ئوماق قىزلارنى كۆردۈم.	-رأيت فتيات لطيفات جدا فى الحديقة.

4- الصفة التصغيرية -ئەركىلەتمە دەرىجە:

لواحق الصفة التصغيرية: (غىنا، قىنا، گىنە، كىنە)، مثلا:

ئازغىنا بىر نەرسە	- شيئ قليل جدا
كىچىككىنە بىر قىز.	- فتاة صغيرة جدا

2 -القاعدة الثانية: الإسم الموصول (الضمير الوصفى)- ئورۇن بەلگە كېلىش:

الإسم الموصول (الضمير الوصفى):هو عبارة عن كلمة (قى، كى) بمعنى (الذى، التى) ويلحق بالأسماء فيحولها إلى صفة. وعادة ما تكون هذه الأسماء فى حالة المفعول فيه، ويحدد المكان المعين، فيكون شكل الاسم الموصول فى هذه الحالة (دىكى، تىكى)، مثلا:

ئىچ-ئىچكى: الداخلي	تاشقى-تاشقى:الخارجى
بۇلتۇر-بۇلتۇرقى: الذى فى العام الماضى	ئاۋۋال-ئاۋۋالقى: الأول
ئۆتكەنكى: الذى فى الماضى	هازىر-هازىرقى: الحالى

باغدىكى گۈل : الوردة التى فى الحديقة.

كۆڭۈلدىكى گەپ :الكلام الذى فى القلب.

1980-يىلدىكى ۋەقە : الحادثة التى فى سنة 1980.

بۇ دادامنىڭكى، بۇ بىزنىڭكى : هذا لأبى، وهذا لنا.

3 - القاعدة الثالثة: لاحقة التوكيد: (دە):

إذا أضيفت لاحقة (دە) لآخر الجملة، تفيد التأكيد للجملة، مثلا:

ئۇ بىر كىچىك بالا، يىغلايدۇ- دە. - هو ولد صغير، يبكى بالتأكيد.

ئۇ مېنى كۆردى-دە، گېپىنى توختاتتى. - هو رآنى، وقد أوقف كلامه.

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - أعطى للكلمات التالية درجات الصفة:

ياش، چىرايلىق، ئېسىل، يوغان، پاكار، كونا، جىق، خاپا، يالغۇز.

مثال: كىچىك، كىچىكرەك، ئەڭ كىچىك، كىچىككىنە.

2 - أكتب الجمل الآتية، وغيِّر لتوضيح درجات الصفة مع تصحيح ما يلزم، ثم ترجمه إلى العربية:

- ئۇنىڭ دۇكىنى كىچىك.

- مەن تۈنۈگۈن پاكار بىر ئادەمنى كۆردۈم.

- مېنىڭ كومپيۇتېرىم ياخشى.

- كۇۋەيت كىچىك بىر يەر، لېكىن باي.

- يېڭى ماشىنا ئالاي دەيمەن، لېكىن پۇلۇم كەم.

3 - إقرأ وترجم الجمل الآتية إلى العربية:

- قەلىمىڭىز يوق بولسا، مېنىڭكىنى ئىشلىتىڭ.

- ماڭا ئازراق چاي بېرەمسىز؟

- ئۇلار كىچىككىنە بىر ئۆيدە تۇرىدۇ.

الدرس الثامن عشر ـ ئون سەككىزىنچى دەرس

تۈلكىنىڭ تەقسىماتى

بىر ئورماندا يولۋاس زومىگەر ئىكەن، بۆرە خۇشامەتچى ئىكەن، تۈلكە يالاقچى ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئۈچى بىللە ئوۋغا چىقىدىكەن. ئۇلار بىر توشقان، بىر قىرغاۋۇل، بىر كېيىكنى تۇتىدىكەن. بۆرە يولۋاسقا:

بۇ ئولجىلارنى مەن تەقسىم قىلاي! توشقان كىچىك جانۋار ئىكەن، ئۇنى تۈلكە يېسۇن. قىرغاۋۇل چوڭراق، ئۇنى مەن يەي. سىز ھەممىدىن چوڭ، شۇنىڭ ئۈچۈن سىز ئەڭ يوغان جانۋار كېيىكنى يەڭ- دەيدىكەن.

يولۋاسنىڭ ئاچچىقى كېلىدىكەن-دە، بۆرىنىڭ بېشىغا بىرنى ئۇرىدىكەن. بۆرىنىڭ بىر كۆزى چاچراپ چىقىپ كېتىدىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن يولۋاس تۈلكىگە: ئەمدى سەن تەقسىم قىلغىن! ـ دەيدىكەن.

خوپ بولىدۇ، دەيدىكەن تۈلكە،- توشقان جانابلىرىنىڭ ناشتىلىق تاماقلىرى بولسۇن، قىرغاۋۇل چۈشلۈك تاماقلىرى بولسۇن، كېيىك كەچلىك تاماقلىرى بولسۇن، جانابلىرىدىن ئاشقاننى بىز يەيلى.

تۈلكىنىڭ تەقسىماتى يولۋاسقا بەك ياقىدىكەن-دە، تۈلكىدىن سورايدىكەن:

مۇنداق ئادىل تەقسىماتنى نەدىن ئۆگەندىڭ؟

تۈلكە دەرھال: بۆرىنىڭ چىقىپ كەتكەن كۆزىدىن ئۆگەندىم جانابلىرى،- دەيدىكەن.

الكلمات - سۆزلۈك

تەقسىمات	تقسيم	جانىۋار	كائن حي
ئورمان	الغابة	يوغان	كبير
يولۋاس	النمر	ئاچچىق	الغضب
بۆرە	الذئب	چاچراپ چىقماق	أن يطلع من مكانه
خۇشامەتچى	متملق، المطري	خوپ	حاضر، نعم
تۈلكە	الثعلب	جانابلىرى	فخامة، جلالة
ياالاقچى	متملق ذليل	ناشتىلىق	الإفطار
ئوۋ	الصيد	چۈشلۈك	الغداء
توشقان	الأرنب	كەچلىك	العشاء
قىرغاۋۇل	طائر الدرجة	ئاشماق	أن يزداد، أن يفضل
كىيىك	الغزال	ياقماق	أن يعجب
ئولجا	الغنيمة	دەرھال	فورا

القواعد

1 -القاعدة الأولى: أدوات التشبيه (دەك، تەك):

حالة التشبيه (أو الإضافة التشبهية)- ئوخشاتما كېلىش

الإضافة التشبهية: يكون المضاف إليه فيها شبيها بالمضاف أو العكس، وهي تدخل فى إطار الإضافة البيانية.

أداة الإضافة التشبيهية: (دەك، تەك).

(١) لاحقة التشبيه تأتى بعد لواحق الجمع ولواحق أخرى للإسم إذا كان لاحقة للإسم:

تۈلكىدەك بالا - ولد كالثعلب تاشتەك يۈرەك - قلب كالحجر

(٢) لاحقة التشبيه تأتى بعد لواحق الضمير الوصفى (كى، قى، دىكى، تىكى) للإسم إذا كان للإسم أدوات الوصل، مثل:

ئاكامنىڭكىدەك ماشىنا - سيارة مثل سيارة أخى.

بۈگۈنكىدەك ئىشنى كۆرمىدىم - ما رأيت أمرا مثل اليوم.

القاعدة الثانية:

فعل الإعانة (الكينونة): (ئىدى، ئىكەن، ئىمىش)

1 -يأتى فعل الإعانة (ئىدى، ئىكەن، ئىمىش) عادة بعد الخبر الإسمية ويأتى لتأكيد الخبر الإسمية فى النهاية.

انظر أولا الجدول التالى فى تصريف فعل الإعانة:

1-شەخس المتكلم	المفرد	ئىدىم	ئىكەنمەن	ئىمىشمەن
	الجمع	ئىدۇق	ئىكەنمىز	ئىمىشمىز
2-شەخس المخاطب .	المفرد المخاطب العادى	ئىدىڭ	ئىكەنسەن	ئىمىشسەن
	المفرد المخاطب للاحترام	ئىدىڭىز	ئىكەنسىز	ئىمىشسىز
	المخاطب للجمع	ئىدىڭلار	ئىكەنسىلەر	ئىمىشسىلەر
3-شەخس الغائب	المفرد	ئىدى	ئىكەن	ئىمىش
	الجمع	ئىدى	ئىكەن	ئىمىش

2- فعل إعانة «ئىدى» تدل على تأكيد المتكلم للبيان فى الماضى ويفيد وضوح الحدث بالنسبة للمتكلم، يعنى الأمر الذى علمه المتكلم مباشرة.

وقارن بين الجمل الآتية:

مەن ئوقۇغۇچى - أنا طالب

مەن ئوقۇغۇچى ئىدىم. - أنا كنت طالبا

ئۇ يازغۇچى - هو كاتب

ئۇ يازغۇچى ئىدى - هو كان كاتبا

3- فعل إعانة «ئىكەن» تدل على الحالة المنجزة غير المباشرة، يعنى الحالة التى عرفه حديثا بعد الحدث أو الحدث الذى عرفه عن طريق الواسطة.

وقارن الجمل التالية:

مەن يازغۇچى. - أنا كاتب

مەن يازغۇچى ئىكەنمەن. - قيل إننى كاتب

بۇ قىز چىرايلىق. - هذه الفتاة جميلة

بۇ قىز چىرايلىق ئىكەن. - (علمت) أن هذه الفتاة كانت جميلة .

4- يصاغ الاستفهام من الفعل المساعد (ئىدى، ئىكەن) بإضافة أداة الاستفهام (مۇ) فى نهاية الكلمة. ومع ذلك عندما تلحق (مۇ) لفعل الإعانة (ئىدى، ئىكەن) يمكن أيضا أن توضع قبل فعل الاعانة، وتندمج وتظهر للعيان بشكل (مىدى، مىكەن)، وتكتب هكذا ملحقة بآخر الكلمة، مثلا:

الإسم+ ئىدى+		الإسم+ ئىكەن+	
+مۇ	+م+	+مۇ	+م+
ئوقۇغۇچى ئىدىممۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدىم؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنمەنمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەن؟
ئوقۇغۇچى ئىدۇقمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدۇق؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنمىزمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەنمىز؟
ئوقۇغۇچى ئىدىڭمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدىڭ؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنسەنمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەنسەن؟
ئوقۇغۇچى ئىدىڭىزمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدىڭىز؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنسىزمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەنسىز؟
ئوقۇغۇچى ئىدىڭلارمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدىڭلار؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنسىلەرمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەنسىلەر؟
ئوقۇغۇچى ئىدىمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىدى؟	ئوقۇغۇچى ئىكەنمۇ؟	ئوقۇغۇچىمىكەن؟

5- فعل الإعانة «ئىدى» يفيد الحكاية إذا جاءت بعد (صيغة الصيلة والوصف) للماضى والمستقبل. علما بأن صيغة الحكاية تفيد معانى الأفعال فى الزمن الماضى عبر الحكاية، ويتم من خلاله حكى المعنى الفعلى عن طريق المشاهدة. مثلا:

بارغان ئىدى : كان ذهب (حكاية الماضى)

بارىدىغان ئىدى : كان سيذهب (حكاية المستقبل)

بېرىۋاتقان ئىدى: كان يذهب (حكاية الحال)

6 -فعل الإعانة «ئىكەن» يفيد الرواية إذا جاءت بعد (صيغة الصيلة والوصف) للماضى والمستقبل. وتدل صيغة الرواية على وقوع الحدث عن طريق الرواية، دونما مشاركة الفاعل فى رؤية الحدث. وهذه الصيغة تستخدم دائما فى رواية الأحداث التاريخية:

بارغان ئىكەن : كان قد ذهب (رواية الماضى)

بارىدىغان ئىكەن : كان سيذهب (رواية المستقبل)

بېرىۋاتقان ئىكەن: كان يذهب (رواية الحال)

7- عندما يدخل فعل الاعانة (ئىكەن) على صيغة المستقبل تتصهر فى شكل (دىكەن)

بين لواحق الزمن المستقبل والضمائر الشخصية المتصلة. ويدل على الحدث بطريقة غير مباشرة. وسوف نلاحظ الفرق بين صيغة المستقبل البسيط (المباشر) وصيغة رواية المستقبل (غير المباشر) فى هذا الجدول الآتى:

صيغة المستقبل البسيط		صيغة رواية المستقبل	
بارىمەن	أذهب	باريدىكەنمەن	كنت سأذهب
بارىمىز	نذهب	باريدىكەنمىز	كنا سنذهب
بارىسەن	تذهب	باريدىكەنسەن	كنت ستذهب
بارىسىز	تذهب	باريدىكەنسىز	كنت ستذهب
بارىسلەر	تذهبون	باريدىكەنسىلەر	كنتم ستذهبون
باريدۇ	يذهب	باريدىكەن	كان سيذهب
باريدۇ	يذهب	باريدىكەن	كان سيذهب

8- عندما تضاف أداة الاستفهام (مۇ) إلى صيغة المستقبل غير المباشر(ئىكەن) يشبه صيغة الاستفهام إلى صيغة المستقبل البسيط الاستفهامى. وتأتى أداة الاستفهام بعد المادة الأصلية للفعل ثم الفعل المساعد(ئىكەن) ثم الضمائر الشخصية المتصلة، مثلا:

باريدىكەنمەن - باريدىكەنمەنمۇ؟ = بارامدىكەنمەن؟

9- فعل الإعانة (ئىمىش) يفيد الموقف الظنى للمتكلم بالنسبة للحدث. يمكن أن تظهر (ئىمىش) بشكل (مىش) وتلحق بأصل الكلمة، مثل:

يازغۇچىمەن - أنا كاتب

يازغۇچى ئىمىشمەن (=يازغۇچىمىشمەن) - إننى كاتب (أشك فى ذلك)

ئۇ چىرايلىق - هو جميل

ئۇ چىرايلىق ئىمىش (= چىرايلىقمىش) - أشك فى جمالها.

القاعدة الثالثة: اللاحقة التى تجعل الاسم فعلا: «لاش، لەش». مثلا:

پاراڭ+ لاش=پاراڭلاش: تحدث داۋام- داۋاملاش: استمر

زەئىپ+لەش=زەئىپلەش: اضعف مەسلىھەت+لەش=مەسلىھەتلەش:استشر

الدرس التاسع عشر - ئون توققۇزىنچى دەرس

ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى ئۆگىنىش ئۈچۈن نېمىلەرنى قىلىش كېرەك؟

ئا: سىز قەشقەرگە نېمە ئۈچۈن كەلدىڭىز؟

ئە: ئۇيغۇر تىلى ئۆگىنىش ئۈچۈن كەلدىم.

ئا: ئامېرىكىدا ئۇيغۇر تىلى كۇرسلىرى يوقمۇ؟

ئە: ئەلۋەتتە بار. بىر نەچچە ئۇنىۋېرسىتېتلاردا بار. مەن ۋاشىنگتون ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىر يىل ئۇيغۇر تىلى ئۆگەندىم.

ئا: سىز ئۇيغۇر تىلىنى يامان ئەمەس سۆزلەيدىكەنسىز.

ئە: رەھمەت. لېكىن بىر مىللەتنىڭ تىلىنى ياخشى چۈشىنىش ئۈچۈن شۇ مىللەتنىڭ مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ-ئادەتلىرى تونۇش لازىم، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئەدەبىياتىنى ياخشى بىلىش كېرەك. شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ئا: توغرا دەيسىز. تىل تۇرمۇشنىڭ ئىنكاسى. بىر تىلنى ياخشى چۈشىنىش ئۈچۈن شۇ مىللەتنىڭ تۇرمۇشىنىمۇ ياخشى بىلىش لازىم.

ئە: مەن ھازىر ئۇيغۇر تىلى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتى قاتارلىق دەرسلەرنى ئالدىم. يەنە نېمىلەرنى قىلىشىم كېرەك؟

ئا: ئۇيغۇرلار بىلەن جىق ئارىلىشىڭ. ھەر خىل ياشتىكى كىشىلەر بىلەن ئارىلىشىڭ. ئۇلار بىلەن دوست بولۇڭ. ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىڭ. ئۇيغۇرلارنىڭ توي-تۆكۈن ۋە نەزىر-چىراغ مۇراسىملىرىغا قاتنىشىڭ. بۇ مۇراسىملاردا ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىنى ۋە يېڭى مەدەنىيىتىنى كۆرىسىز.

ئە: رەھمەت سىزگە.

ئا: ھېچقىسى يوق.

الكلمات

ئىگلە (ئىگە+لە)	التحصيل، التملك	ئىنكاس	انعكاس
ئۈچۈن	لأجل	قاتارلىق	أشياء اضافية
كۇرس	دورة، كورس	دەرس ئال	تعلَّمْ
بىر نەچچە/ بىر قانچە	عديد	ئارىلاش	اختلطْ
سۆزلە (سۆز+لە)	تكلم	خىل	نوع
چۈشەن	افهم	ھەر خىل	متنوع
مەدەنىيەت	الحضارة	توي	الزفاف
ئورپ-ئادەت	التقاليد	نەزىر	مراسم الموت
شۇنداقلا	علاوة على ذلك	مۇراسىم	مراسم
ئەدەبىيات	الأدب	قاتناش	اشترِكْ
توغرا	صحيح	ئەنئەنىۋى	تقليدي
تۇرمۇش	الحياة اليومية	ھېچقىسى يوق	عفوا. لا بأس به

القواعد -گراماتىكا

المصدر(الإسم الفعلى) - ئىسىمداش

المصدر: هو اللفظ الذى يدل على حدث غير مقترن بزمن ولا ينسب الى فاعل. ويشتق منه الفعل، ويعامل معاملة الاسم.

أو وهو ما كانت مادته الأصلية فعلا، ولا يدل على زمن معين ويتصرف مع حالات الإسم المختلفة.

تصاغ الأسماء الفعلية كالآتي:

1-المصدر الصريح: يصاغ المصدر الصريح باضافة لاحقة المصدر «ماق، مەك» الى المادة الأصلية للفعل. وهذا هو المصدر الأصلى في الأويغورية.

لاحقة المصدر(ماق) للمصدر الثقيل و(مەك) للمصدر الخفيف، مثلا:

ياز- ماق = يازماق ئوقۇماق: أن يقرأ

كۆر- مەك= كۆرمەك بەرمەك: أن يعطى

أمثلة:

سۆزلىمەك ئاسان، ئەمەل قىلماق تەس. - الكلام سهل، والعمل صعب

ئىشنى ۋاقتىدا قىلماق كېرەك. - يجب أداء العمل في وقته.

بەرمەك ئاسان، سورىماق تەس. - العطاء سهل، والطلب صعب.

2. المصدر الشيني: يصاغ المصدر الشيني بإضافة لواحق المصدر الشيني «ش، ىش، ۇش، ۈش» على المادة الأصلية. وتضاف حسب قواعد التوافق الصوتي: تضاف لاحقة (ش) إلى الفعل الذي ينتهي بحرف متحرك، ولاحقة (ىش) إلى الفعل الذي ينتهي بحرف ساكن، ولاحقة (ۇش) إلى الفعل الذي مقطعها الأخير من حرف متحرك ثقيل (ئو، ئۇ)، ولاحقة (ۈش) إلى الفعل الذي آخر مقطع فيه حرف متحرك خفيف (ئۆ، ئۈ)، مثلا:

ئىشلە- ش = ئىشلەش: العمل   ياز - ىش = يېزىش: الكتابة

ئۇر- ۇش = ئۇرۇش: الحرب   كۆر- ۈش = كۆرۈش: الرؤية

أمثلة:

سىزنىڭ ئوقۇشۇڭ قاچان تۈگەيدۇ؟ - متى تنتهي دراستك؟

مەن ئۇنىڭ كېلىشىنى بىلەتتىم. - كنت أعلم حضوره

ۋەتەننى سۆيۈش ئىماننىڭ جۈملىسىدىن. - حب الوطن من الإيمان

ملحوظة: هناك بعض الأفعال الشاذة التي لا تخضع لهذه القاعدة، ويضاف إلى هذه الأفعال حرف (ي) قبل لاحقة المصدر الشيني، مثل:

دە: دە-ي-ىش= دېيىش: قول

يۇ: يۇ-ي-ۇش= يۇيۇش: غسل

يە: يە-ي-ىش: يېيىش : أكل

نفي المصدر الصريح والشيني:

ينفى المصدر الصريح والشيني بإضافة علامة النفي(ماسلىق، مەسلىك) إلى المادة الأصلية:

المصدر المنفى	المادة الأصلية
ئوقۇ-ماسلىق= ئوقۇماسلىق	ئوقۇ
كەل-مەسلىك= كەلمەسلىك	كەل
تۇر-ماسلىق= تۇرماسلىق	تۇر
كۈت-مەسلىك= كۈتمەسلىك	كۈت

أمثلة:

تاماكا چەكمەسلىك كېرەك. - يجب عدم التدخين

ناچار ژورناللارنى ئوقۇماسلىق لازىم. - يجب عدم قراءة المجلات السيئة

3 - يصاغ المصدر السماعى (الإسم الفعلى) ذو اللاحقة «غۇ» بإضافة لواحق:«غۇ، قۇ، گۇ، كۇ» إلى المادة الأصلية للفعل.

تضاف هذه اللواحق حسب قواعد التوافق الصوتى:

تضاف (غۇ، قۇ) إلى المادة الأصلية التى تنتهى بحرف متحرك ثقيل. إذا كانت آخر المادة الأصلية حرف حاد تضاف (غۇ)، وإذا كان آخر المادة الأصلية حرف ساكن تضاف (قۇ).

تضاف (گۇ، كۇ) إلى المادة الأصلية التى تنتهى بحرف متحرك خفيف. إذا كان آخر المادة الأصلية حرف حاد تضاف (گۇ)، وإذا كانت آخر المادة الأصلية حرف ساكن تضاف (كۇ).

مثلا:

يازغۇ: كتابة

ساتقۇ: بيع

بەرگۇ: عطاء.

كۈتكۈ: انتظار

والمصدر بهذه اللواحق له استعمالان:

(1) عندما تصاغ المصدر (الإسم الفعلى) بإضافة هذه اللواحق إلى المادة الأصلية، يحتاج المصدر بهذه الصيغة إلى لاحقة (چى) تجعله اسما ، والمصدر الذى التحقت به لاحقة (غۇچى...) تشكل اسم الفاعل، مثلا:

يازغۇچى: الكاتب ساتقۇچى : البائع

ئۇچقۇچى: الطيار كۈتكۈچى: المضيف

(2) عندما تضاف الضمائر الملكية إلى المصدر (الإسم الفعلى) ذو اللاحقة (غۇ) تأتى معبرة عن حكاية المستقبل الرجائى، وتدل عن حدث سوف يحدث فى المستقبل.

وتتصرف المصادر التى صيغت بهذا الشكل مع الضمائر الملكية للإسم، ثم يتطلب أن يأتى بعدها إحدى هذه الكلمات "بار"، "يوق"، "كەل" مثلا:

بار- غۇ-م= بارغۇم. - رغبتى فى الذهاب = لدي رغبة فى الذهاب

بار- غۇ-ڭ = بارغۇڭ - رغبتك فى الذهاب = لديك رغبة فى الذهاب

بار-غۇ- سى= بارغۇسى. - رغبته فى الذهاب = لديه رغبة فى الذهاب

بارغۇم بار، بارغۇڭ بار، - أريد أن أذهب، تريد أن تذهب

ئوقۇغۇم بار، ئوقۇغۇڭ بار، ئوقۇغۇسى بار.

4 - المصدر المؤكد: يصاغ المصدر المؤكد بإضافة لاحقة (لىك،لىق) إلى صيغة الصلة والوصف (غان، قان، گەن، كەن) التى تدل على الزمن الماضى، مثلا:

يازماق-لىق=يازماقلىق: الكتابة كۆرمەك-لىك=كۆرمەكلىك: الرؤية

ماقالە يازغانلىق ياخشى ئىش - كتابة المقالة شيء طيب.

خەۋەر كۆرگەنلىك ئەيىپ ئەمەس - مشاهدة الأخبار ليس عيبا.

2 - القاعدة الثانية: « لازىم، كېرەك»

وهاتان الكلمتان يستعمل فى عدة معانى:

(1) إذا جاءت هاتان الكلمتان بعد الإسم يأتى بمعنى (محتاج، أو أحتاج) مثل:

ماڭا پۇل لازىم/ كېرەك - أنا محتاج إلى المال

ماڭا ھېچنىمە كېرەك/ لازىم ئەمەس - لستُ محتاجا إلى أي شيء.

(2) الفعل الوجوبى: هاتان الكلمتان إذا وردتا بعد المصدر وعلى وجه الخصوص بعد المصدر الشيني تدل على معنى الفعل الوجوبى، وتأتى بمعنى (يجب)، مثلا:

سەن ياخشى ئوقۇشۇڭ كېرەك/ لازىم. - يجب عليك أن تدرس جيدا

دەرس ۋاقتىدا ئويناماسلىق كېرەك/لازىم. - يجب عدم اللعب أثناء الدرس

(3) إذا جاءت كلمة «كېرەك» بعد الفعل الشرطى تفيد الاحتمال مثل:

ئۇ ئوقۇغۇچى بولسا كېرەك. - من الاحتمال أن يكون طالبا

ئۇ بۈگۈن كەلسە كېرەك. - من الممكن أن يأتى اليوم

3 -القاعدة الثالثة:«ئۈچۈن» بمعنى (لـ، من أجل لام التعليل، لكى) من الكلمات المساعدة لآخر الكلمات مثل:

مەن بۇ كومپيۇتېرنى قىزىم ئۈچۈن ئالدىم -اشتريت هذا الكمبيوتر من أجل بنتى

سىز نېمە ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلدىڭىز؟ - لماذا جئت أنت هنا؟

4 - القاعدة الرابعة: « ۋى، ىي» من الأدوات التى تجعل الإسم صفة وتفيد النسبة والخصوصية مع الحدث، مثلا:

ئەنئەنە: ئەنئەنىۋى: تقليدي، محافظي ئىلىم- ئىلمىي: علمي

ئىقتىساد - ئىقتىسادىي: اقتصاديى قانۇن- قانۇنىي: قانوني

تدريبات- مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - حوّل المادة الأصلية التالية إلى المصادر:

سۆزلە، چۈشەن، ئاربلاش، ھۆرمەت قىل، ماڭ، قوي، يۇر، چىق، قورق، بار، يۇ.

2 - انشأ الأسماء من الأفعال التالية مستخدما لاحقة «چى» الذى تصنع الإسم:

ئوقۇ، ياز، قاتناش، كۈت، چۈشەندۈر، تازىلا، ئاڭلا.

3 - أجب على الجمل الآتية بالأويغورية فى ضوء النص السابق:

- ئابېركىلىق نېمە ئۈچۈن قەشقەرگە كەلدى؟

- ئۇ ئۇيغۇر تىلىنى قەيەردە ئۆگىنىشنى باشلىغان؟

- ئۇ ئۇيغۇر تىلىنى قانداقراق سۆزلەيدۇ؟

- ئۇ قەيەرگە باردى؟ نېمە ئۈچۈن؟

4 - ترجم الجمل الآتية إلى العربية:

- ئۇ تېلېۋىزور كۆرۈشنى ياخشى كۆرىدۇ.

- تاماقنى جىق يېمەسلىكىڭىز كېرەك.
- يەكشەنبە كۈنى نېمە قىلغۇڭىز بار؟
- بۇ مېنىڭ ئەمەس، يۈسۈپنىڭ بولسا كېرەك.
- دەرسكە كېرەك كىتابلارنىلا ئالدىم.
- بۇنداق گەپلەر ھېچكىمگە كېرەك ئەمەس.
- دوستىڭىزنىڭكىگە بۈگۈن بېرىشىڭىز كېرەكمۇ؟

5 - ترجم الجمل الآتية إلى الأويغورية:

- هل تريد أن تذهب معي إلى مدينة ختن؟
- هل تأتي لرؤيتي؟
- عليه أن يكتب هذا الكتاب.

الدرس العشرون - يىگىرمىنچى دەرس

ئۆيگە قايتقاندا...

كەچتە ئۆيگە قايتقاندىمۇ ئىشىم بەك جىق.

ئالدى بىلەن دوستلىرىمدىن كەلگەن تېلېفون خاتىرلىرىنى ئاڭلايمەن ۋە ئۇلارغا بىر- بىردىن تېلېفون قايتۇرىمەن. تۈنۈگۈن بىر كونا دوستۇم تېلېفون بەرگەنىكەن، ئىككىمىز ئۇزۇن يىللار كۆرۈشمىگەن ئىدۇق. ئۇ باشقا بىر شەھەرگە كەتكەنىدى. ئۇنىڭغا تېلېفون بەردىم، ئۇزاق سۆزلەشتۇق. ئۇ ھازىر ئىسكەندەرىيەدە تۇرىدىكەن.

ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆزۈم ئۈچۈن تاماق قىلىمەن. تاماق يېگەندە بۈگۈنكى گېزىتنىڭ ئەتىگەن ئوقۇمىغان يەرلىرىنى ئانچە- مۇنچە ئوقۇيمەن. تاماقتىن كېيىن قاچىلارنى يۇيىمەن...

بۇ ئىشلار تۈگىگەندىن كېيىن ئىشلىمىگەن تاپشۇرۇقلىرىمنى ئىشلەيمەن. تاپشۇرۇقلىرىم تۈگىگەندە يېرىم كېچە بولىدۇ.

نېمىدىگەن قىيىن تۇرمۇش بۇ- ھە!

سۆزلۈك- الكلمات

خاتىرە	تسجيلات	ئانچە- مۇنچە	قليلا ، بعض الشيء
قايتۇر(قايت- تۇر)	رُدّ	كېچە	الليلة
ئۇزۇن	طويل	يېرىم كېچە	نصف الليلة
شەھەر	مدينة	نېمىدىگەن	صيغة تعجب (ما...)
ئۇزاق	مطوّل	قىيىن	صعب
سۆزلەش	تحدثْ	ئاستا- ئاستا	رويدا - رويدا

القاعدة

سۆپەتداش- الصفة الفعلية (صيغة الصلة والوصف)

الصفة الفعلية: وهى الصفة الفعلية التى لها خاصية الفعلية وخاصية الصفة.

صيغة الصلة والوصف فى الماضى:

تصاغ صيغة الصلة والوصف من الماضى بإضافة ملحقات «غان، قان، گەن، كەن» إلى المادة الأصلية، وهذه اللاحقة تشكل اسم الفاعل واسم المفعول.

لواحق صيغة الصلة والوصف من الماضى يمكن إضافته لآخر الفعل المثبت والمنفى:

المثبت	المنفى
ئال- غان = ئالغان	ئال-ما-غان= ئالمغان
تۆت- قان= تۆتقان	تۆت-ما-غان= تۆتمغان
كەل- گەن= كەلگەن	كەل-مە-گەن= كەلمگەن
يە-گەن= يېگەن	يە-مە-گەن= يېمگەن
كۈت-كەن= كۈتكەن	كۈت-مە-گەن= كۈتمگەن

<u>ملحوظة</u>: تضاف لاحقة (غان، قان) إلى المادة الأصلية التى ينتهى مقطعها الأخير بحرف متحرك ثقيل، فإن كان آخرها حرف حاد تضاف(غان)، وإذا كان آخرها حرف ساكن تضاف (قان). كما تضاف لاحقة (گەن، كەن) إلى المادة الأصلية التى تنتهى بحرف متحرك خفيف، فإن كان آخرها حرف حاد تضاف(گەن)، وإذا كان آخرها حر ف غير حاد (كەن).

<u>ملحوظة ثانية</u>: إذا أضيفت لواحق المفعول إليه (دا، دە) إلى صيغة الصلة والوصف من الماضى ذو لاحقة (غان)، تتكون الصيغة التوقيتية التى تترجم بـ (عندما أو لمّا) مثل:

ئوقۇغاندا: عندما يقرأ — ساتقاندا: عندما يبيع

كەلگەندە: عندما يأتى — كۈتكەندە: عندما ينتظر

<u>أمثلة على صيغة الصلة والوصف:</u>

كەچ بولغاندا ئۇخلايمىز — عندما يأتى المساء ننام.

ئاڭلانغان سۆز توغرا — الكلام المسموع صحيح.

بۇ كىتابنى ئالىدىغانلار بارمۇ؟ - هل مِن أحد يأخذ هذا الكتاب؟

بۇ مىسىردا ئىشلەنگەن فىلىم. - هذا الفيلم الذى أُنتج فى مصر.

ئىش مەن دېگەندەك بولسۇن - فليكن الأمر كما قلته

ئۇ قىز مەن كۈتكەندەك چىقمىدى -لم تكن تلك الفتاة كما توقعتها

استعمال صيغة الصلة والوصف من الماضى:

1 - إذا جاءت صيغة الصلة والوصف فى حالة مجردة تأتى بمعنى (الذى):

مەن ئوقۇغان كىتاب بەك ياخشى — الكتاب الذى قرأته جيد جدا

2 - وإذا جاءت فى حالة المفعول به تكون بمعنى (أن):

مەن ئۇنىڭ بارغانلىقىنى كۆرمىدىم. — مارأيت أنا أنه هو الذى ذهب

3 - وإذا جاءت فى حالة المفعول فيه تأتى بمعنى (عندما):

قەشقەرگە بارغاندا دەپ بېرىمەن. - أخبرك عندما أذهب إلى كاشغر.

4 - وإذا جاءت فى حالة المفعول منه تفيد معنى (بسبب):

ناچار سۈرەتلەرنى كۆرگەنلىكتىن بۇزۇلدى. -انحرف بسبب مشاهدة الصور السيئة.

5 - وإذا جاءت فى حالة المفعول إليه تفيد معنى (إلى):

ئۈرۈمچىگە بارىدىغانغا تېخى ۋاقىت بار.- مازال هناك وقت للذهاب إلى أرومجى

6 - وإذا جاءت فى حالة المفعول لأجله أو ظرف السببية تفيد معنى (لأجل):

كېسەل بولۇپ قالغانلىقتىن مەكتەپكە كېلەلمىدىم.

- لم أستطيع الحضور إلى المدرسة بسبب أننى كنت مريضا.

7 - عندما تضاف فعل الإعانة (ئىدى، ئىكەن، ئىمىش) إلى صيغة الصلة والوصف للماضى، يمكن أن تلحق فعل الإعانة بصيغة الصلة والوصف للماضى، مثلا:

ئۇ كەلدى. - هو جاء

ئۇ كەلگەن. - هو قد جاء (هو الذى جاء).

ئۇ كەلگەن ئىدى= ئۇ كەلگەنىدى. - هو كان قد جاء.

ئۇ كەلگەن ئىكەن= ئۇ كەلگەنىكەن. - يقال أنه قد حضر

ئۆكەلگەن ئىمىش= ئۆكەلگەنمىش. - أشك فى أنه قد حضر.

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - اقرأ العبارات التالية وترجمها الى العربية:

- سەن كۆرگەن شەھەرلەر
- ئۇ ئوقۇغان كىتاب
- مەن كۆتكەن ئادەم
- بىزنىڭ ئۆيىمىزگە كەلگەن مېھمان
- ئوقۇغۇچىلار چۈشەنمىگەن سوئال
- مەن قاتناشمىغان دەرس
- تۈگىمىگەن گەپ

2 - اقرأ الجمل الاستفهامية وترجمها الى العربية، ثم أجب على الأسئلة بالأويغورية:

- مەن ئۆزۈمگە قۇيغان چاينى كىم ئىچتى؟
- بۇ كىتابنى يازغان ئادەمنى تونۇمسىز؟
- سىلەر ئىككىڭلار بۇرۇن كۆرۈشكەنمۇ؟
- سىز ئۇيغۇر تىلىنى قەيەردە ئۆگەنگەن؟
- مەن دېگەن گەپنى چۈشەندىڭىزمۇ؟
- بۈگۈن سىز سىنىپقا كەلگەندە سىنىپتا كىم بار ئىكەن؟

3 - ترجم الجمل التالية الى الأويغورية:

- الكتاب الذى قرأته كتاب جيد.
- الشخص الذى كتب إليّ الرسالة صديق قديم.
- هل كنت ذاهبا إلى خوتن؟
- يقال أن هذا الشاب قد وصل من كاشغر.

الدرس الواحد والعشرون- يىگىرمە بىرىنچى دەرس

ئۈرۈمچىدە

بېيجىڭدە بىر قانچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن، ئۈرۈمچىگە بارىدىغان ئايروپىلاننىڭ ئۇچۇش ۋاقتىنى سورۇشتۇردۇم. بېيجىڭدىن ئۈرۈمچىگە ھەر كۈنى بىر قانچە ئايروپىلان ئۇچىدىكەن. ئەتىگەندە ئۇچىدىغان ئايروپىلاننىڭ بېلىتىنى ئالدىم. ئەتىسى سەھەردە يولغا چىقتىم. مەن ئولتۇرغان ئايروپىلان يېپيېڭى ئىكەن. تۆت سائەتتە ئۈرۈمچى خەلقئارا ئايرودرومىغا كەلدۇق. ئايرودرومدىن شەھەر ئىچىگە كىرىدىغان يول ناھايىتى ياخشى ئىكەن، يىگىرمە مىنۇتتا شەھەر مەركىزىدىكى بىر مېھمانخانىغا كەلدۇق.

مېھمانخانىدا مۇسۇلمانلار تاماق يەيدىغان ئايرىم رېستوران بار ئىكەن. چۈشتە شۇ رېستورانغا كىردىم. رېستوران ئۇيغۇر پاسونىدا چىرايلىق بېزەلگەن ئىكەن. مېھمان كۈتىدىغانلار ئۇيغۇر قىز- يىگىتلىرى ئىكەن.

چۈشتىن كېيىن تېلېفون ئارقىلىق ساياھەت قىلىدىغان جايلارنى سورۇشتۇردۇم، كۆرىدىغان جايلار جىق ئىكەن. ئالدى بىلەن بوغدا كۆلىگە بارىدىغان بولدۇم.

ئۈرۈمچىدە ئۈچ كۈن تۇردۇم. ئۇرغۇن ساياھەت ئورۇنلىرىغا باردىم. تۆتىنچى كۈنى غۇلجىغا بارىدىغان ئاپتوبۇستا سايرام كۆلى تەرەپكە يولغا چىقتىم.

ساياھەت مەسلىھەتى

ئا: يازدا نېمە قىلاي دەيسەن؟

ئە: قىلىدىغان ئىشىم جىق، ۋاقىت ئاز، نېمە قىلارىمنى بىلمەيمەن.

ئا: بىللە خوتەنگە بارايلىمۇ؟

ئە: خوتەندە قىلىدىغان نېمە ئىشىڭ بار؟

ئا: خوتەندە قىلىدىغان ئالاھىدە ئىشىم يوق. مەن خوتەننى كۆرمىگەن. بىللە بارامسەن؟

ئە: خوتەنگە مەنمۇ بارمىغان، مېنىڭمۇ شۇنداق بارغۇم بار، لېكىن مەن خوتەنگە كەتسەم بۇ ئىشلىرىمنى كىم قىلىدۇ؟

ئا: مۇنداق قىلايلى، مەن قىلىدىغان ئىش بولسا ماڭا دە، قالغىنىنى ئۆزۈڭ قىل.

ئە: سەن يادەم قىلىدىغان بولساڭ بۇ ئىشلىرىم 5-4 كۈندىلا تۈگەيدۇ-دە، سەن بىلەن خوتەنگە بارىمەن.

ئا: بولدى، ئۇنداق بولسا كېلەر ھەپتە ماڭايلىمۇ؟

ئە: شۇنداق قىلايلى.

الكلمات

بېيجىڭ	بكين	ساياھەت	السياحة
ئايروپىلان	الطائرة	كۆل	بحيرة
سۈرۈشتۈرمەك	أن يسأل، أن يستفسر	بوغدا كۆلى	بحيرة بوغدا
ئولتۇر	اجلس	ئاپتوبۇس	الحافلة، الأتوبيس
ئايرودروم	المطار	سايرام كۆلى	بحيرة سايرام
مەركەز	المركز	مەسلىھەت	الاستشارة
ئايرىم	خاص، منفرد	ئالاھىدە	على حدة، استثنائي
پاسون	نمط، شكل، زي	مۇنداق (بۇنداق)	هكذا
بېزەل (بېزە-ل)	تزخرف، تزين	ياردەم	المساعدة
يىگىت	الشاب	ياردەم قىل	ساعد
ئارقىلىق	عن طريق		

القاعدة

صيغة الصلة والوصف للمستقبل

تصاغ الصفة الفعلية للمستقبل بعدة طرق:

1 - تصاغ صيغة الصلة والوصف للمستقبل بإضافة لواحق: «يدىغان، ىدىغان» إلى المادة الأصلية للفعل، ويمكن أن تضاف هذه اللواحق إلى الإثبات والمنفى، مثلا:

المثبت		المنفى	
ئوقۇ-يدىغان= ئوقۇيدىغان	الذى سيقرأ	ئوقۇ-ما-يدىغان= ئوقۇمايدىغان	الذى لا يقرأ
بار-ىدىغان=بارىدىغان	الذى سيذهب	بار-ما- يدىغان =بارمايدىغان	الذى لا يذهب
كۆر-ىدىغان=كۆرىدىغان	الذى سيشاهد	كۆر-مە-يدىغان= كۆرمەيدىغان	الذى لا يشاهد
بىل-ىدىغان= بىلىدىغان	الذى سيعلم	بىل-مە-يدىغان=بىلمەيدىغان	الذى لا يعلم

أمثلة توضحية:

بۇ مەن ئوقۇيدىغان مەكتەپ. - هذه هي المدرسة التى سأدرس بها.

ئوقۇمايدىغان كىتابلىرىڭىزنى بېرەمسىز؟ - هل ستُعط كتبك التى لا تقرأها

ئۇ سەن ئوينايدىغان ئويان. - هذا هو اللعب الذى ستلعبه

بۇ ئىشنى قىلىدىغان ئادەم بارمۇ؟ - هل من أحد سيقوم بهذا العمل؟

2- تصاغ صيغة الصلة والوصف للمستقبل بإضافة لواحق:«ر، ئار، ئەر» إلى المادة الأصلية للفعل فى الإثبات، وبإضافة «ماس، مەس» للمادة الأصلية فى حالة النفى، مثلا:

باشلا-ر=باشلار	الذى يبدأ ، المبتدى	باشلا-ماس= باشلىماس	الذى لا يبدأ
ئاق- ار= ئاقار	الجارى، الذى يجرى	ئاق-ماس= ئاقماس	غير الجارى
كۆر-ەر= كۆرەر	الناظر، الذى ينظر	كۆر-مەس= كۆرمەس	غير الناظر

أمثلة:

ئاقار سۇ: الماء الجارى - ئاقماس سۇ :الماء الراكد

كۆرەر كۆز: العين الناظر - كۆرمەس كۆز : العين الأعمى

سېنى كۆرەر كۆزۈم يوق.	- ليس لدي عين تراك.
ئۇنتۇل-ماس= ئۇنتۇلماس خاتىرە	- المذكرة غير المنسية
ئۆل-مەس= ئۆلمەس كىتاب	- الكتاب الخالد

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - إقرأ وترجم الجمل التالية إلى العربية:

- ئۇچرىشىدىغان دوستلار	ئۇچراشمايدىغان دوستلار
- ئوقۇيدىغان كىتاب	ئوقۇمايدىغان كىتاب
- كېلەر مېھمان	كەلمەس مېھمان
- سۆزىدە تۇرىدىغان يىگىت	سۆزىدە تۇرماس يىگىت

2- إقرأ وترجم الجمل التالية إلى العربية ثم أجب على الأسئلة بالأويغورية:

- مەن ئوقۇيدىغان مەكتەپ ئۈيىمىزگە يېقىن.
- سىز كېلىدىغان كۈنى ماڭا تېلېفون قىلىڭ.
- دوستۇم بۈگۈن كېلەرمۇ؟
- يازلىق تەتىلدە ئۆيگە قايتىدىغان بولدىڭىزمۇ؟
- مۇئەللىم ئەتە يېڭى سۆزلەردىن ئىمتىھان ئالارمۇ؟
- ئۇ يەنە تۈگىمەس ھېكايىسىنى باشلىدى.
- ئۇنداق قىلىسىڭىز ياخشى بولماس.

الدرس الثاني والعشرون- يىگىرمە ئىككىنچى دەرس

يامغۇرلۇق كېچە

بۈگۈن جۈمە. تالادا يامغۇر قاتتىق يېغىۋاتىدۇ، بوران چىقىۋاتىدۇ، كوچىغا چىقىش مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا قىلىدىغان ئىش يوق، ئادەتتە تېلېۋىزور كۆرمەيدىغان ئاپام ئەنە تېلېۋىزور كۆرۈۋاتىدۇ. دادام بولسا ئادەتتىكىدەك كۇتۇپخانىسىدا كىتاب ئوقۇۋاتىدۇ. ھەدەم تېخى ئىشخانىسىدا ئىكەن. بايا مەن ئۇنىڭغا تېلېفون قىلغان ئىدىم، «بوران بەك قاتتىق چىقىۋاتىدۇ، كېچىككىنە پەسەيسە بارىمەن» دەيدۇ.

ئۇكام ئۆزىنىڭ ياتىقىدا. ئۇ ھەر جۈمە كۈنى كەچتە قىلىدىغان ئىشنى قىلىۋاتىدۇ، تېلېفوندا دوستلىرى بىلەن قىزلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلىۋاتىدۇ. مەنچۇ؟ مەۋسۇم ئاخىرلىشىۋاتىدۇ، ئىمتىھانلار يېقىنلىشىۋاتىدۇ، ئىمتىھانلارغا تەييارلىق قىلىشىم كېرەك.

لېكىن ھازىر دەرس تەييارلىماي ياتىقىمدا! بىر قىز دوستۇمغا خەت يېزىۋاتىمەن. ھەي، بۇنى ھېچكىمگە دېمەڭ، جۇمۇ!

كىم نېمە قىلىۋاتىدۇ؟

ئا: ئوغلۇم، نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن؟

ئە: تېلېۋىزور كۆرۈۋاتىمەن، دادا.

ئا: تاپشۇرۇقلىرىڭنى ئىشلىدىڭمۇ؟

ئە: بۈگۈن مەكتەپكە بارمىدىم.

ئا: نېمە ئۈچۈن؟

ئە: بېشىم ئاغرىۋاتىدۇ.

ئا: بېشىڭ ئاغرىۋاتقان بولسا، يەنە تېلېۋىزور كۆرۈۋاتسەنغۇ!

ئە: بابا ئاپام دورا بەرگەن ئىدى. ھازىر ئانچە ئاغرىمىدى.

ئا: ئاپاڭ قېنى؟

ئە: ئاشخانىدا تاماق قىلىۋاتىدۇ.

ئا: ئۇكاڭ مەكتەپتىن كەلدىمۇ؟

ئە: ھەئە، ئۆز ئۆيىدە ياتىقىدا تاپشۇرۇقلىرىنى ئىشلەۋاتىدۇ.

ئا: ھەدەڭچۇ؟

ئە: ئاشخانىدا ئاپامغا ياردەملىشىۋاتىدۇ.

سۆزلۈك- الكلمات

يامغۇر	المطر	پەسەيمەك	أن يهدأ
يامغۇرلۇق كېچە	ليلة المطر	ھەر	كل
تالا	الخارج	غەيۋەت	الغيبة
قاتتىق	شديد	غەيۋەت قىلماق	أن يغتاب
يامغۇر ياغماق	أن ينزل المطر	مەۋسۇم	موسم
بوران	عاصفة	ئاخىرلاش (ئاخىر+لاش)	انتهِ
بوران چىقماق	أن يهُبّ العاصفة	يېقىنلاش(يېقىن+لاش)	اقتربْ
كوچا	الشارع	جۇمۇ؟	قطعا؟ حتما؟
مۇمكىن	الممكن، الاحتمال	باش	الرأس
ئادەت	العادة	ئاغرىماق	أن يتألم
ئادەتتە	في العادة	دورا	الدواء
ئادەتتىكىدەك	كالعادة	ئانچە	قليل
بايا	قبل قليل، آنفا	قېنى؟	أين
پەس	منخفض، منحدر	ياردەملەش(ياردەم+لەش)	ساعدْ

القاعدة

زمن الحال=المضارع المستمر - هازىرقى زامان پېئىلى

1 - وهو الزمن الذى يدل على حدوث فعل أو عدم حدوثه فى نفس الوقت.

ولاحقة زمن الحال: (ۋات، ىۋات، ۇۋات، ۈۋات)

يصاغ زمن الحال: المادة الأصلية للفعل+علامة الزمن الحالي+ ى (الوقاية) + الضمائر الشخصية المتصلة (الخبرية).

وتضاف لواحق زمن الحال الى الأفعال كالآتي:

- تضاف لاحقة (ۋات) إلى المادة الأصلية الذى تنتهى بحرف متحرك مطلقا.

- تضاف لاحقة (ىۋات) إلى المادة الأصلية الذى تنتهى بحرف ساكن مطلقا.

تضاف لاحقة (ۇۋات) إلى المادة الأصلية التى تتكوّن من حرف متحرك ثقيل(ئو، ئۇ).

تضاف لاحقة(ۈۋات)إلى المادة الأصلية التى تتكوّن من حرف متحرك خفيف(ئۆ، ئۈ)

ئوقۇماق: أن يقرأ

مەن ئوقۇۋاتىمەن: أقرأ الآن — بىز ئوقۇۋاتىمىز: نقرأ الآن

سەن ئوقۇۋاتىسەن: أنت تقرأ الآن — سىز ئوقۇۋاتىسىز: أنت تقرأ الآن

سىلەر ئوقۇۋاتىسىلەر: أنتم تقرأون الآن.

ئۇ ئوقۇۋاتىدۇ: هو يقرأ الآن — ئۇلار ئوقۇۋاتىدۇ: هو يقرأ الآن

كىرمەك: أن يدخل

مەن كىرىۋاتىمەن: أنا أدخل الآن — بىز كىرىۋاتىمىز: نحن ندخل الآن

سەن كىرىۋاتىسەن: أنت تدخل الآن — سىز كىرىۋاتىسىز: أنت تدخل الآن

سىلەر كىرىۋاتىسىلەر: أنتم تدخلون الآن

ئۇ كىرىۋاتىدۇ: هو يدخل الآن — ئۇلار كىرىۋاتىدۇ: هم يدخلون الآن

كۈلمەك: أن يضحك

مەن كۈلۈۋاتىمەن: أنا أضحك الآن — بىز كۈلۈۋاتىمىز: نحن نضحك الآن

سەن كۈلۈۋاتىسەن: أنت تضحك الآن — سىز كۈلۈۋاتىسىز: أنت تضحك الآن

سىلەر كۈلۈۋاتىسىلەر: انتم تضحكون الآن

ئۇ كۈلۈۋاتىدۇ: هو يضحك ئۇلار كۈلۈۋاتىدۇ: هم يضحكون

تصريف زمن الحال مع لواحقه فى حالة الإثبات

القاعدة هى:المادة الأصلية للفعل+لاحقة زمن الحال+ى(الوقاية)+الضمائر الشخصية المتصلة

نالماش	ئوينا-ۋات-ى-	قىل-ىۋات-ى-	تۇر-ۇۋات-ى-	كۆر-ۈۋات-ى
مەن	ئويناۋاتىمەن	قىلىۋاتىمەن	تۇرۇۋاتىمەن	كۆرۈۋاتىمەن
بىز	ئويناۋاتىمىز	قىلىۋاتىمىز	تۇرۇۋاتىمىز	كۆرۈۋاتىمىز
سەن	ئويناۋاتىسەن	قىلىۋاتىسەن	تۇرۇۋاتىسەن	كۆرۈۋاتىسەن
سىز	ئويناۋاتىسىز	قىلىۋاتىسىز	تۇرۇۋاتىسىز	كۆرۈۋاتىسىز
سىلەر	ئويناۋاتىسىلەر	قىلىۋاتىسىلەر	تۇرۇۋاتىسىلەر	كۆرۈۋاتىسىلەر
ئۇ/ ئۇلار	ئويناۋاتىدۇ	قىلىۋاتىدۇ	تۇرۇۋاتىدۇ	كۆرۈۋاتىدۇ

ملاحظة: إذا كان فى المادة الأصلية فيها حرف متحرك (ئا، ئە) وصعب على اللسان النطق بلواحق الزمن الحالي، يتغير حرف (ئا، ئە) إلى حرف (ئي، ئى) فى المادة الأصلية ثم يضاف لواحق الفعل الحاضر، مثلا:

ياز:يېز- ىۋاتىمەن = يېزىۋاتىمەن بار: بېر-ىۋاتىمەن=بېرىۋاتىمەن

كەل:كېل-ىۋاتىمەن=كېلىۋاتىمەن. كەس:كېس-ىۋاتىمەن=كېسىۋاتىمەن

2- نفى الزمن الحالى -هازىرقى زامان پېئىلىنىڭ ئىنكار شەكلى

يتم نفى زمن الحال بإضافة لاحقة النفى (ماي، مەي) إلى المادة الأصلية قبل لاحقة زمن الحال ثم الضمائر الشخصية المتصلة.

تأتى لاحقة واحدة فقط لزمن الحال وهي (ۋات) فى كل أشكال المنفى، مثلا:

بارماق

بار- ماي- ۋاتىمەن = مەن بارمايۋاتىمەن - أنا لا أذهب الآن

بار-ماي- ۋاتىمىز = بىز بارمايۋاتىمىز - نحن لا نذهب الآن

بار-ماي-ۋاتىسەن = سەن بارمايۋاتىسەن - أنت لا تذهب الآن

بار-ماي-ۋاتىسىز = سىز بارمايۋاتىسىز - أنت لا تذهب الآن

بار-ماي-ۋاتىسىلەر=سىلەر بارمايۋاتىسىلەر - أنتم لا تذهبون الآن

بار-ماي-ۋاتىدۇ = ئۇ بارمايۋاتىدۇ - هو لا يذهب الآن

بار-ماي- ۋاتىدۇ = ئۇلار بارمايۋاتىدۇ. - هم لا يذهبون الآن

يۈگۈرمەك: أن يجرى

يۈگۈر-مەي- ۋاتىمەن = مەن يۈگۈرمەيۋاتىمەن - أنا لا أجرى الآن

يۈگۈر-مەي- ۋاتىمىز = بىز يۈگۈرمەيۋاتىمىز - نحن لا نجرى الآن

يۈگۈر-مەي- ۋاتىسەن = سەن يۈگۈرمەيۋاتىسەن - أنت لا تجرى الآن

يۈگۈر-مەي- ۋاتىسىز = سىز يۈگۈرمەيۋاتىسىز - أنت لا تجرى الآن

يۈگۈر-مەي-ۋاتىسىلەر =سىلەر يۈگۈرمەيۋاتىسىلەر - أنتم لا تجرون الآن

يۈگۈر- مەي- ۋاتىدۇ = ئۇ يۈگۈرمەيۋاتىدۇ - هو لا يجرى الآن

يۈگۈر-مەي- ۋاتىدۇ. = ئۇلار يۈگۈرمەيۋاتىدۇ. - هم لا يجرون الآن

جدول تصريف زمن الحال مع لواحقه فى حالة النفي

ئالماش	ئوينا- ماي-ۋات-ى	تۇر-ماي-ۋات-ى	كۆر-مەي-ۋات-ى
مەن	ئوينىمايۋاتىمەن	تۇرمايۋاتىمەن	كۆرمەيۋاتىمەن
بىز	ئوينىمايۋاتىمىز	تۇرمايۋاتىمىز	كۆرمەيۋاتىمىز
سەن	ئوينىمايۋاتىسەن	تۇرمايۋاتىسەن	كۆرمەيۋاتىسەن
سىز	ئوينىمايۋاتىسىز	تۇرمايۋاتىسىز	كۆرمەيۋاتىسىز
سىلەر	ئوينىمايۋاتىسىلەر	تۇرمايۋاتىسىلەر	كۆرمەيۋاتىسىلەر
ئۇ	ئوينىمايۋاتىدۇ	تۇرمايۋاتىدۇ	كۆرمەيۋاتىدۇ
ئۇلار	ئوينىمايۋاتىدۇ	تۇرمايۋاتىدۇ	كۆرمەيۋاتىدۇ

بعض اللواحق التى تضاف الى الزمن الحالى:

1- تصاغ صيغة الصلة والوصف من زمن الحال بإضافة لواحق «غان، قان، گەن، كەن» إلى زمن الحال، مثلا:

-سىز ئوقۇۋاتقان كىتابنى كىم يازغان؟ - من كاتبُ الكتاب الذى تقرأه أنت؟

2 - تضاف علامة الفعل الشرطى «سا، سە» إلى زمن الحال فى حالة الإثبات والنفى، مثل:

كۆزۈم ھېچنىمىنى كۆرمەيۋاتسا، قانداق قىلىمەن- ماذا أفعل، وعينى لا ترى شيئا

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - صرف الأفعال التالية فى زمن الحال المثبت والمنفى:

ئىچ، چاقىر، ئىشلە، كۆت، قوغلا، ياز.

2 - إقرأ وترجم الجمل التالية إلى العربية:

- بىر سائەت بولدى، ئاپتوبۇس كەلمەيۋاتىدۇ.

- سىلەر هازىر نېمە ئىش قىلىۋاتىسىلەر؟

- مەن سىڭلىمغا ئۇيغۇرچە ئۆگىتىۋاتىمەن.

- مۇهەممەد گېزىت ئوقۇۋاتىدۇ.

- ئاسىيە كىتابنى ئوقۇمايۋاتىدۇ.

3- ترجم الجمل الآتية إلى الأويغورية:

-محمد يقرأ الآن الجريدة.

- هي تتحدث الأويغورية الآن.

- أنا لا أتحدث الأويغورية الآن.

- نحن ذاهبون الآن إلى كاشغر.

4 - أكتب الجمل التالية فى زمن الحال:

- مەن تاپشۇرۇقنى ئىشلەيمەن، تېكىستنى يادلايمەن.

- ئۇ خەتنى چىرايلىق يازىدۇ.

- سەن تاماق يەيسەن.

5 - أكتب قصة قصيرة مستفيدا مما درست فى هذا الدرس من قواعد زمن الحال.

الدرس الثالث العشرون ـ يىگىرمە ئۈچىنچى دەرس

1 ـ المحادثة ـ سۆزلىشىش

ئا: سىز نېمە ئىش قىلىۋاتىسىز؟

ئە: مەن گېزىت كۆرۈۋاتىمەن.

ئا: ئادىل نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟

ئە: ئۇ دوكلات يېزىۋاتىدۇ.

ئا: ئۇلار نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟

ئە: ئۇلار ئارام ئېلىۋاتىدۇ.

ئا: ئائىشە ئۇيغۇرچە ئۆگىنىۋاتامدۇ؟

ئە: ياق، ئائىشە ناخشا ئاڭلاۋاتىدۇ.

ئا: مەريەم قايسى بىنادا تۇرۇۋاتىدۇ؟

ئە: يېڭى بىنادا تۇرۇۋاتىدۇ.

2ـ المحادثة - سۆزلىشىش

ئا: سەن ھەر كۈنى گېزىت ئوقۇۋاتامسەن؟

ئە: ياق، گېزىت ئوقۇيدىغان ۋاقتىم يوق.

ئا: يېڭى خەۋەرلەرنى قەيەردىن ئېلىۋاتىسەن؟

ئە: ساڭا دېسەم، ئوقۇيدىغان كىتابلىرىم جىق، ئۇزاق بولدى گېزىت ئوقۇمايۋاتىمەن.

ئا: ئۇنداق بولسا تېلېۋىزور كۆرۈۋاتسەنغۇ؟

ئە: مەن خەۋەرلەرنى كۆرۈۋاتمايمەن. تېلېۋىزوردا مەن ئوقۇۋاتقان بىر كىتابنىڭ ئاپتورىنى تونۇشتۇرۇۋاتىدۇ، شۇنى كۆرۈۋاتىمەن.

ئا: خەۋەر كۆرمەيلىچۇ؟

ئە: گېپىمنى چۈشەنمەيۋاتىسەن- هە؟ نېمە قىلساڭ قىل!

سۆزلۈك- الكلمات

دوكلات	التقرير	خەۋەر	الخبر
ئارام	الراحة	ئاپتور	المؤلف
ناخشا	أغنية، قصيدة	تونۇشتۇرماق	.أن يعرِّف

القواعد

1 - القاعدة الأولى:

صيغة استفهام الزمن الحالي - هازىرقى زامانىنىڭ سوراق شەكلى

تتكون صيغة الاستفهام من الزمن الحال في الإثبات بإضافة لاحقة « ام » عقب لاحقة زمن الحال ثم الضمائر الشخصية المتصلة الخبرية.

تصاغ:المادة الأصلية +لاحقة زمن الحال +علامة الاستفهام +الضمائر الشخصية المتصلة.

وصيغة المتكلم المفرد ينتهي بـ (دىمەن) والمتكلم الجمع بـ(دىمىز) فقط.

وصيغة المتكلم الاستفهامية فقط كذلك يصاغ بإضافة (مۇ) الى آخر الفعل الحاضر.

شەخس	ئوينا-ۋات-ام-	ئىچ-ۋات- ام-	تور-ۋات-ام-	كۆر- ۋات- ام-
مەن	ئويناۋاتامدىمەن (ئويناۋاتىمەنمۇ)	ئىچىۋاتامدىمەن (ئىچىۋاتىمەنمۇ)	تۇرۇۋاتامدىمەن (تۇرۇۋاتىمەنمۇ)	كۆرۈۋاتامدىمەن (كۆرۈۋاتىمەنمۇ)
بىز	ئويناۋاتامدىمىز (ئويناۋاتىمىزمۇ)	ئىچىۋاتامدىمىز (ئىچىۋاتىمىزمۇ)	تۇرۇۋاتامدىمىز (تۇرۇۋاتىمىزمۇ)	كۆرۈۋاتامدىمىز (كۆرۈۋاتىمىزمۇ)

سەن	ئويناۋاتامسەن	ئىچىۋاتامسەن	تۇرۇۋاتامسەن	كۆرۈۋاتامسەن
سىز	ئويناۋاتامسىز	ئىچىۋاتامسىز	تۇرۇۋاتامسىز	كۆرۈۋاتامسىز
سىلەر	ئويناۋاتامسىلەر	ئىچىۋاتامسىلەر	تۇرۇۋاتامسىلەر	كۆرۈۋاتامسىلەر
ئۇ	ئويناۋاتامدۇ	ئىچىۋاتامدۇ	تۇرۇۋاتامدۇ	كۆرۈۋاتامدۇ
ئۇلار	ئويناۋاتامدۇ	ئىچىۋاتامدۇ	تۇرۇۋاتامدۇ	كۆرۈۋاتامدۇ

صيغة استفهام زمن الحال فى حالة المنفى

يتم نفى زمن الحال بإضافة علامة المنفى(ماي، مەي) إلى المادة الأصلية للفعل قبل لاحقة زمن الحال.

المادة الأصلية + لاحقة النفى + لاحقة زمن الحال (ۋات) فقط + علامة الاستفهام + الضمائر الشخصية.

ئالماش	ئوينا-ماي-ۋات-ام-	ئىچ-مەي-ۋات-ام-	تۇر- ماي-ۋات-ام-	كۆر-مەي-ۋات- ام-
مەن	ئوينىمايۋاتامدىمەن (ئوينىمايۋاتىمەنمۇ)	ئىچمەيۋاتامدىمەن (ئىچمەيۋاتىمەنمۇ)	تۇرمايۋاتامدىمەن (تۇرمايۋاتىمەنمۇ)	كۆرمەيۋاتامدىمەن (كۆرمەيۋاتىمەنمۇ)
بىز	ئوينىمايۋاتامدىمىز (ئوينىمايۋاتىمىزمۇ)	ئىچمەيۋاتامدىمىز (ئىچمەيۋاتىمىزمۇ)	تۇرمايۋاتامدىمىز (تۇرمايۋاتىمىزمۇ)	كۆرمەيۋاتامدىمىز (كۆرمەيۋاتىمىزمۇ)
سەن	ئوينىمايۋاتامسەن	ئىچمەيۋاتامسەن	تۇرمايۋاتامسەن	كۆرمەيۋاتامسەن
سىز	ئوينىمايۋاتامسىز	ئىچمەيۋاتامسىز	تۇرمايۋاتامسىز	كۆرمەيۋاتامسىز
سىلەر	ئوينىمايۋاتامسىلەر	ئىچمەيۋاتامسىلەر	تۇرمايۋاتامسىلەر	كۆرمەيۋاتامسىلەر
ئۇ	ئوينىمايۋاتامدۇ	ئىچمەيۋاتامدۇ	تۇرمايۋاتامدۇ	كۆرمەيۋاتامدۇ
ئۇلار	ئوينىمايۋاتامدۇ	ئىچمەيۋاتامدۇ	تۇرمايۋاتامدۇ	كۆرمەيۋاتامدۇ

2 - **القاعدة الثانية:** « سىز» لاحقة صفة منفية ، مثل:

سۇ+ سىز= سۇسىز: بلا ماء (جاف) بىلىم- سىز =بىلىمسىز: جاهل

ئىش+سىز= ئىشسىز: عاطل ئەقىل+سىز=ئەقىلسىز: بلا عقل

3 - **القاعدة الثالثة:** «دەپ» أداة مساعدة لآخر الكلمات وتأتى بمعنى (لكي، من أجل):

سىنى دەپ كەلدىم. - جئت من أجلك.

ئۇراي دەپ ماڭدىم. - مشيت لكي أضربه.

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - صرف الأفعال فى صيغة الاستفهام فى زمن الحال:

قارا، چىق، تونۇشتۇر، باشلا، ئۆت.

مثال: قارا: قاراۋاتامدىمەن (قاراۋاتىمەنمۇ)، قاراۋاتامدىمىز (قاراۋاتىمىزمۇ)، قاراۋاتامسەن، قاراۋاتامسىز، قاراۋاتامسىلەر، قاراۋاتامدۇ.

2 - إقرأ وترجم الجمل الآتية إلى العربية:

(1). سىلەر شاھمات ئويناۋاتامسىلەر؟

- ياق، بىز شاھمات ئوينىماۋاتىمىز، پاراڭلىشىۋاتىمىز.

- سەن بۇرۇنقىدەك شاھمات ئويناۋاتامسەن؟

- ياق، ھازىر شاھمات ئوينايدىغان ۋاقتىم يوق، ئوينىماۋاتىمەن.

(2). تالادا قار يېغىۋاتامدۇ؟

- ھەئە، تالادا قار يېغىۋاتىدۇ، يامغۇر يېغىۋاتىدۇ.

- قاھىرەدە يامغۇر ياغماۋاتامدۇ؟

- ھەئە، بىر ئاي بولدى، يامغۇر ياغماۋاتىدۇ.

3 - حوّل الجمل الآتية إلى جملة استفهامية فى الزمن الحالى، وغيّر ما يلزم:

- سەن ناخشا ئاڭلاۋاتىسەن.

- ئۈرۈمچىگە بارامسەن؟

- ئۇ غۇلجىدا تۇرىدۇ.

الدرس الرابع والعشرون - يىگىرمە تۆتىنچى دەرس

سادىقەت

مەن ھەر كۈنى ناماز شامدا ئۆيىمىزنىڭ يېنىدىكى باغچىغا سەيلە قىلىشقا چىقاتتىم. ھەر كۈنى باغچىغا كىرىۋاتقىنىمدا ئاپتوبۇس بېكىتىدە بىر ياشانغان ئايالنى كۆرەتتىم. بېشىغا چىرايلىق گۈللۈك ياغلىق چىگكەن بۇ ئايال بىر قانچە يىلدىن بېرى ھەر كۈنى مۇشۇ ۋاقىتتا، مۇشۇ يەردە كىمنىدۇر بىرىنى كۈتەتتى.

بىر كۈنى باغچىدىن قايتىۋاتقىنىمدا ئۇ يەنە شۇ يەردە تۇراتتى. ئاپتوبۇس كەلگەن ئىكەن. ئاپتوبۇستىن كىشىلەر چۈشۈۋاتاتتى. بىردەمدىن كېيىن ھېلىقى ئايال ئاپتوبۇس تەرەپكە ماڭدى. ئاپتوبۇستىن چاچلىرى ئاپئاق ئاقارغان بولسىمۇ يەنىلا چاققان، تېتىك بىر ئادەم چۈشتى. «قېرى ئاشىق- مەشۇقلار ئىكەن- دە!» دېدىم ئىچىمدە، مەن ئۆيگە كەتتىم.

كېيىن ئۇرۇش باشلاندى. ئۇرۇش تۈگىگەندىن كېيىن مەنمۇ ھەربىي سەپتىن ئۆيگە قايتتىم. ئۆيگە كەلگەندە ھېلىقى ئايال ئېسىمگە كەلدى-دە، ناماز شام ۋاقتىدا كوچىغا چىقتىم. ئۇ ئايال يەنە شۇ يەردە، بېكەتنىڭ يېنىدا تۇراتتى. لېكىن ئۇ كۈنى بېشىغا گۈللۈك ياغلىق ئەمەس، قارا ياغلىق چىگكەن ئىدى. ئاپتوبۇس كەلدى، ئۇنىڭدىن بىر نەچچە ئادەم چۈشتى. لېكىن بۇ ئايال كۈتۈۋاتقان ھېلىقى ئاق چاچلىق ئادەم كۆرۈنمىدى. ئاپتوبۇس كەتتى، لېكىن ئۇ ئايال يەنىلا شۇ يەردە تۇراتتى. مەنمۇ تۇردۇم. قاراڭغۇ چۈشتى. كوچىدا بىزدىن باشقا ئادەم قالمىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن بېكەتنىڭ يېنىدا ئۇ ئايالنى ھەر كۈنى كۆرەتتىم. لېكىن ھەر كۈنى ئۇ كۈتكەن ھېلىقى ئاق چاچلىق ئادەم كۆرۈنمەيتتى. ئۇ ئايال يەنىلا شۇ بۇرۇنقى جايىدا سۆيگەن ئادىمىنى كۈتەتتى، ئۇزاق تۇراتتى. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىنلا يالغۇز ئۆيى تەرەپكە كېتەتتى.

سورۇشتۇرسام، ئۇنىڭ ئېرى بىر يىل بۇرۇن ئۇرۇشتا قۇربان بولغان ئىكەن.

الكلمات

ساداقەت	ولاء، إخلاص	تېتىك	نشيط
ناماز شام	صلاة المغرب	ئاشىق	العاشق
يان	جهة، جانب	ئاشىق- مەشۇق	العاشق والمعشوق
سەيلە	التنزه	ئۇرۇش(ئۇر-ۇش)	الحرب
سەيلە قىلماق	أن يتنزه	ھەربىي	عسكري
ياشانغان	المُسِنّ	سەپ	الصف
گۈللۈك (گۈل+لۈك)	لون زهري	بولسىمۇ(بول-سا-مۇ)	ولو كان
چىگ (ياغلىق چىگ)	ارتدى الحجاب	چاققان	سريع الخاطر، ذكي
-- دىن بېرى	منذ، بعد ذلك	ھەربىي سەپ	الخدمة العسكرية
كىمدۇر	شخص ما	ئەس	الذاكرة
چۈشمەك	أن ينزل	ئېسىگە كەلمەك	أن يتذكر
بىردەم	برهة	كۆرۈن (كۆر- ۈن)	اظهر
ھېلىقى	ذلك الرجل	قاراڭغۇ	ظلام
ئىتتىك	سريع	قاراڭغۇ چۈشمەك	أن يحتل الظلام
چاچ	الشَعر	بۇرۇنقى(بۇرۇن-قى)	السابق، المتقدم
ئاق	البياض	سۆيمەك	أن يحب
ئاقارماق	أن يبيض	سۆيگەن ئادىمى	محبوب

القواعد

1 - القاعدة الأولى:

حكاية الفعل الماضى المعتاد - ئۆتكەن زامان تەكرار خەۋەر شەكلى

الفعل الماضى المعتاد: وهو الفعل الذى يدل على أن الفعل حدث أو لم يحدث مكررا قبل زمن التكلم.

يصاغ حكاية الفعل الماضى المعتاد (التكرارى) بإضافة لاحقة (يت، ات، ئەت) إلى

المادة الأصلية ثم الضمائر الشخصية المتصلة للماضى الذا بدأت بـ (تم).

تضاف لاحقة (يت) للمادة الأصلية التى تنتهى بحرف متحرك، ولاحقة(ات) للمادة الثقيلة، ولاحقة (ئەت) للمادة الخفيفة.

إذا جاءت اثنين من حرف (ت، ت) متتالية مع الماضى، يدل هذا على الفعل المعتاد.

وحكاية الفعل الماضى المعتاد المنفى يتم بإضافة علامة المنفى(ما، مه) إلى المادة الأصلية قبل لاحقة الفعل الماضى المعتاد (يت) فقط، مثل:

الضمير	حالة الإثبات			حالة المنفى		
	كۆر-ەت-	بار-ات-	ئشله-يت-	كۆر-مه-يت	بار-ما-يت	ئشله-مه-يت
مەن	كۆرەتتم	باراتتم	ئشلەيتتم	كۆرمەيتتم	بارمايتتم	ئشلمەيتتم
بز	كۆرەتتوق	باراتتوق	ئشلەيتتوق	كۆرمەيتتوق	بارمايتتوق	ئشلمەيتتوق
سەن	كۆرەتتڭ	باراتتڭ	ئشلەيتتڭ	كۆرمەيتتڭ	بارمايتتڭ	ئشلمەيتتڭ
سز	كۆرەتتڭز	باراتتڭز	ئشلەيتتڭز	كۆرمەيتتڭز	بارمايتتڭز	ئشلمەيتتڭز
سلەر	كۆرەتتڭلار	باراتتڭلار	ئشلەيتتڭلار	كۆرمەيتتڭلار	بارمايتتڭلار	ئشلمەيتتڭلار
ئو	كۆرەتتی	باراتتی	ئشلەيتتی	كۆرمەيتتی	بارمايتتی	ئشلمەيتتی
ئولار	كۆرەتتی	باراتتی	ئشلەيتتی	كۆرمەيتتی	بارمايتتم	ئشلمەيتتی

أمثلة:

-هەر كونى ئو ئايالنى شۆ بيكەتنڭ يينىدا كۆرەتتم.- كنت أشاهد دائما تلك المرأة بجوار المحطة.

-ئو تاپشورۆقلارنى مەندن كۆچۆرەتتى.- هو كان دائما ينسخ الواجبات عنى.

- ئو ئمتىهاندن ئەلا ئۆتەتتى.- هو كان ينجح دائما من الامتحان بدرجة امتياز.

2 - القاعدة الثانية:

حكاية الحال الماضى-ئۆتكەن زامان شۆ پەيت خەۋەر شەكلى

حكاية الحال الماضى: وهو الفعل الحالى الماضى الذى يدل على استمرار الفعل قبل زمن التكلم. لاحقة الفعل الماضى المستمر: (ات)

يصاغ حكاية الحال الماضى بإضافة لاحقة (ات) إلى المادة الأصلية بعد لاحقة الزمن الحالى ثم الضمائر الشخصية المتصلة للماضى.

أو يصاغ بشكل آخر: المادة الأصلية للفعل + (ۋاتات) + الضمائر الشخصية المتصلة، مثل:

حالة الإثبات				
ئالماش	ئوقۇۋات-ات-	كۆرۈۋات-ات-	يېزىۋات-ات-	كىرىۋات-ات-
مەن	ئوقۇۋاتاتتىم	كۆرۈۋاتاتتىم	يېزىۋاتاتتىم	كىرىۋاتاتتىم
بىز	ئوقۇۋاتاتتۇق	كۆرۈۋاتاتتۇق	يېزىۋاتاتتۇق	كىرىۋاتتۇق
سەن	ئوقۇۋاتاتتىڭ	كۆرۈۋاتاتتىڭ	يېزىۋاتاتتىڭ	كىرىۋاتاتتىڭ
سىز	ئوقۇۋاتاتتىڭىز	كۆرۈۋاتاتتىڭىز	يېزىۋاتاتتىڭىز	كىرىۋاتاتتىڭىز
سىلەر	ئوقۇۋاتاتتىڭلار	كۆرۈۋاتاتتىڭلار	يېزىۋاتاتتىڭلار	كىرىۋاتاتتىڭلار
ئۇ	ئوقۇۋاتاتتى	كۆرۈۋاتاتتى	يېزىۋاتاتتى	كىرىۋاتاتتى
ئۇلار	ئوقۇۋاتاتتى	كۆرۈۋاتاتتى	يېزىۋاتاتتى	كىرىۋاتاتتى
حالة المنفي				
ئالماش	ئوقۇمايۋات-ات	كۆرمەيۋات-ات-	يازمايۋات-ات-	كىرمەيۋات-ات-
مەن	ئوقۇمايۋاتاتتىم	كۆرمەيۋاتاتتىم	يازمايۋاتاتتىم	كىرمەيۋاتاتتىم
بىز	ئوقۇمايۋاتاتتۇق	كۆرمەيۋاتاتتۇق	يازمايۋاتاتتۇق	كىرمەيۋاتتۇق
سەن	ئوقۇمايۋاتاتتىڭ	كۆرمەيۋاتاتتىڭ	يازمايۋاتاتتىڭ	كىرمەيۋاتاتتىڭ
سىز	ئوقۇمايۋاتاتتىڭىز	كۆرمەيۋاتاتتىڭىز	يازمايۋاتاتتىڭىز	كىرمەيۋاتاتتىڭىز
سىلەر	ئوقۇمايۋاتاتتىڭلار	كۆرمەيۋاتاتتىڭلار	يازمايۋاتاتتىڭلار	كىرمەيۋاتاتتىڭلار
ئۇ	ئوقۇمايۋاتاتتى	كۆرمەيۋاتاتتى	يازمايۋاتاتتى	كىرمەيۋاتاتتى
ئۇلار	ئوقۇمايۋاتاتتى	كۆرمەيۋاتاتتى	يازمايۋاتاتتى	كىرمەيۋاتاتتى

أمثلة:

ئوقۇۋاتاتتىم: كنت أقرأ — كۆرمەيۋاتاتتىم: ماكنت أشاهد

يېزىۋاتاتتى: كان يكتب — يازمايۋاتاتتى: ما كان يكتب

ئۇ كەلگەندە مەن خەت يېزىۋاتاتتىم. -عندما جاء هو كنت أكتب الرسالة

3 - القاعدة الثالثة:

استفهام الماضي المعتاد والحالي

يصاغ استفهام الفعل الماضي المعتاد والحالي بإضافة علامة الاستفهام (مۇ) إلى آخر الفعل الماضي المعتاد وحكاية الحال الماضي، مثل:

ئالماش	حكاية الماضي المعتاد		حكاية الحال الماضي	
	الإثبات	المنفي	الإثبات	المنفي
	كۆر ـەت ـ	كۆر ـمە ـيت	كۆرۈۋات ـ ات ـ	كۆرمەيۋات ـ ات ـ
مەن	كۆرەتتىممۇ	كۆرمەيتتىممۇ	كۆرۈۋاتاتتىممۇ	كۆرمەيۋاتاتتىممۇ
بىز	كۆرەتتۇقمۇ	كۆرمەيتتۇقمۇ	كۆرۈۋاتاتتۇقمۇ	كۆرمەيۋاتاتتۇقمۇ
سەن	كۆرەتتىڭمۇ	كۆرمەيتتىڭمۇ	كۆرۈۋاتاتتىڭمۇ	كۆرمەيۋاتاتتىڭمۇ
سىز	كۆرەتتىڭىزمۇ	كۆرمەيتتىڭىزمۇ	كۆرۈۋاتاتتىڭىزمۇ	كۆرمەيۋاتاتتىڭىزمۇ
سىلەر	كۆرەتتىڭلارمۇ	كۆرمەيتتىڭلارمۇ	كۆرۈۋاتاتتىڭلارمۇ	كۆرمەيۋاتاتتىڭلارمۇ
ئۇ	كۆرەتتىمۇ	كۆرمەيتتىمۇ	كۆرۈۋاتاتتىمۇ	كۆرمەيۋاتاتتىمۇ
ئۇلار	كۆرەتتىمۇ	كۆرمەيتتىمۇ	كۆرۈۋاتاتتىمۇ	كۆرمەيۋاتاتتىمۇ

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - صرف الأفعال التالية في حكاية الماضي المعتاد في حالات الاثبات والنفي والاستفهام:

ـچىگ، چۈش، قارا، تونۇشتۇر

مثلا: باق:

باقاتتىم، باقاتتۇق، باقاتتىڭ، باقاتتىڭىز، باقاتتىڭلار، باقاتتى؛

باقاتتىممۇ، باقاتتۇقمۇ، باقاتتىڭمۇ، باقاتتىڭىزمۇ، باقاتتىڭلارمۇ، باقاتتىمۇ؛

باقمايتتىم، باقمايتتۇق، باقمايتتىڭ، باقمايتتىڭىز، باقمايتتىڭلار، باقمايتتى.

باقمايتتىممۇ، باقمايتتۇقمۇ، باقمايتتىڭمۇ، باقمايتتىڭىزمۇ، باقمايتتىڭلارمۇ، باقمايتتىمۇ.

2- صرف الأفعال التالية فى حكاية الحال الماضى فى حالات الاثبات والنفى والاستفهام:

چىگ، چۈش، قارا، تونۇشتۇر.

مثلا: باق:

المثبت: بېقىۋاتاتتىم، بېقىۋاتاتتۇق، بېقىۋاتاتتىڭ، بېقىۋاتاتتىڭىز، بېقىۋاتاتتىڭلار، بېقىۋاتاتتى.

المثبت الاستفهامى: بېقىۋاتاتتىممۇ، بېقىۋاتاتتۇقمۇ، بېقىۋاتاتتىڭمۇ، بېقىۋاتاتتىڭىزمۇ، بېقىۋاتاتتىڭلارمۇ، بېقىۋاتاتتىمۇ.

المنفى: باقمايۋاتاتتىم، باقمايۋاتاتتۇق، باقمايۋاتاتتىڭ، باقمايۋاتاتتىڭىز، باقمايۋاتاتتىڭلار، باقمايۋاتاتتى.

المنفى الاستفهامى: باقمايۋاتاتتىممۇ، باقمايۋاتاتتۇقمۇ، باقمايۋاتاتتىڭمۇ، باقمايۋاتاتتىڭىزمۇ، باقمايۋاتاتتىڭلارمۇ، باقمايۋاتاتتىمۇ.

3 - إقرأ الحوار التالى ثم ترجمه إلى العربية:

1)- ھەر كۈنى ناماز شام ۋاقتىدا ئۇ ئايال باغچىدا سەيلە قىلىۋاتاتتىمۇ؟

- ياق، ئۇ سەيلە قىلمايۋاتاتتى، ئېرىنى كۈتۈۋاتاتتى.

2)- سىز بۇرۇن قەھۋە ئىچەتتىڭىزمۇ؟

-ھەئە، ئىچەتتىم. لېكىن جىق ئىچمەيتتىم. چۈنكى قەھۋەنى ياخشى كۆرمەيتتىم.

4)- سىلەر ھەر كۈنى كۆرۈشەتتىڭلارمۇ؟

-ياق، بىز ھەر كۈنى كۆرۈشمەيتتۇق، ھەپتىدە بىر قېتىم كۆرۈشەتتۇق.

4 - ترجم الجمل الآتية الى الأويغورية:

1)-لو طلبت منك سيارتك أمس، هل كنت ستعطينى إياها؟

- كنت أعطيها لك. ولكنى ما كنت لأعطيك السيارة الجديدة.

2) - أين كنت تعمل صباحا؟

- ما كنت عاملا هذا الصباح.

الدرس الخامس والعشرون - يىگىرمە بەشىنچى دەرس

ئۈرۈمچىگە سەپەر

مەن ھەر يىلى جۇڭگوغا باراتتىم، لېكىن ئۈرۈمچىگە بارمىغان ئىدىم. بۇلتۇر ئاۋغۇستتا ئۈرۈمچىگە باردىم. بېيجىڭدىن ئۈرۈمچىگە ئايروپىلان ئۈچ يېرىم سائەتتە بارىدىكەن، پويىز 48 سائەتتە بارىدىكەن.

بىز ئەتىگەن سائەت سەككىزنىڭ ئايروپىلانى بىلەن يولغا چىقتۇق. چۈشكىچە ئۈرۈمچىگە كەلدۇق. بېيجىڭدە ناشتا قىلمىغان ئىدىم، شۇڭا، چۈشتە مېھمانخانىنىڭ رېستورانىدا ئۇيغۇرچە تاماقلارنى تويغۇچە يېدىم.

ئۈرۈمچىدە ئۈچ كۈن تۇردۇق. تۆتىنچى كۈنى باشقا شەھەرلەرنى ئايلىنىش ئۈچۈن يولغا چىقتۇق. ئۈرۈمچىدىن تۇرپانغىچە ماشىنا بىلەن باردۇق. تۇرپاندىن قەشقەرگىچە پويىزدا ماڭدۇق. يولدا قاراشەھەر، ئاقسۇ قاتارلىق شەھەرلەرنى كۆردۇق. قەشقەر، ئاتۇش، يەكەن قاتارلىق شەھەرلەرنى ساياھەت قىلغاندىن كېيىن، خوتەنگىچە ئاپتوبۇستا باردۇق.

يازنىچە تارىم ئەتراپىدا جىق جايلارنى ئايلاندۇق. كۆز كىرىۋاتاتتى. قار ياققۇچە غۇلجا، چۆچەك ۋە ئالتايلارنى كۆرەيلى دەپ، خوتەندىن ئايروپىلاندا باردۇق. ئالتايدىن چۆچەك ۋە غۇلجىغىچە تاكسى كىرا قىلدۇق. غۇلجىدىن سايرام كۆلى بويىغا كەلدۇق. سايرام كۆلىدەك چىرايلىق كۆلنى كۆرمىگەن ئىكەنمەن. ئۇ يەردە ئىككى كۈن تۇردۇق. بارغان يەردە بىزنى قىزغىن كۈتتى.

الكلمات

سەپەر	السفر	تاكسى	التاكسى
جۇڭگو	الصين	كىرا	أجرة

ناشتا	الإفطار	كىرا قىلماق	أن يستأجر
ناشتا قىلماق	أن يُفطر	قىزغىن	دافىء، متحمس
ئايلانماق	أن يتجول، أن يتنزه	قارا شەھەر، يەكەن، تارىم، ئالتاي، چۆچەك	أسماء المدن

القاعدة

1 - لاحقة (چە) ووظائفها:

(1) - هذه اللاحقة إذا أضيفت بأسماء الأمم تدل على لغاتها، مثلا:

ئۇيغۇر+چە= ئۇيغۇرچە - اللغة الأويغورية

ئەرەب+چە= ئەرەبچە - اللغة العربية

ئىنگلىز+چە= ئىنگلىزچە - اللغة الإنجليزية

(2)- إذا ألحقت بأسماء الإشارة توضح معنى موقف الشخص الذى تأتى معه، فمثلا (مېنىڭچە) بمعنى" فى رأيى، بالنسبة إلى".

أمثلة:

مەن(+نىڭ)+چە= مېنىڭچە - فى رأيى، حسب رأيى

سەن(+نىڭ)+چە= سېنىڭچە - فى رأيك، حسب رأيك

ئۇ (نىڭ)+چە= ئۇنىڭچە - فى رأيه، حسب رأيه

(3) - إذا أضيف أداة (چە) إلى أواخر الأسماء تفيد التمييز، مثلا:

ۋاقىت (ىن)+چە= ۋاقتىنچە - مؤقتا

ئوغۇرلۇق+چە= ئوغۇرلۇقچە - سرقة

ياز(ى)+چە= يازىچە - صيفا

أمثلة:

ئۇ يەرگە ۋاقتىنچە بارمىدىم. - ماذهبت إلى هناك مؤقتا.

ئۇ مەكتەپ بويىچە ئەڭ ياخشى ئوقۇغۇچى..هو أحسن طالب على مستوى المدرسة

2 - لاحقة (چە) تفيد حد أو نهاية الشيء.

(1) - لاحقة (چە) تفيد حد أو نهاية الشيء، وذلك إذا أضيفت إلى المصدر الشينى وصيغة الصلة والوصف ذو اللاحقة (غان)، مثل:

بىلىش+ىم+چە= بىلىشىمچە - حسب علمى

بىلگەن(+ىم)+چە= بىلگىنىمچە - على حد علمى.

(2) - لاحقة (چە) إذا أضيفت إلى لواحق المفعول إليه (غا، قا،گە،كە) تتشكل لاحقة مركب مثل(غىچە، قىچە، گىچە، كىچە) وتدل على الصيغة الانتهائية.

يعنى لواحق الصيغة الانتهائية (غىچە، قىچە، گىچە، كىچە)، مثل:

تۇرپان+غا+چە = تۇرپانغىچە - حتى الطرفان

يۈز+گە+چە = يۈزگىچە - حتى المائة

بەش+كە+چە = بەشكىچە - حتى الخامسة

٣ -القاعدة الثالثة: لاحقة (چە) للمقدار:

إذا دخلت لاحقة (چە) على الضمائر والإسم مع لاحقة الصفة (لىك) تدل على المقدار والتشبيه، ويتغير شكلها إلى (چىلىك)، مثل:

مەن ئۇيغۇر تىلىنى سەنچە (سەنچىلىك) بىلمەيمەن- أنا لا أعرف الأويغورية مثلك.

سەنمۇ ئۇنىڭچىلىك ئال. - وأنت أيضا خذ مثله.

تمرينات وواجبات

1 - إقرأ وترجم الجمل التالية إلى العربية:

- بۇ گەپلەرنى هازىرچە ئۇنىڭغا دىمەڭ.

- بىز سىنىپتا مۇئەللىمنىڭ سوئاللىرىغا ئۇيغۇرچە جاۋاب بېرىمىز.

- ئۇ ئايال ئېرى كەلمىگىچە كەتمەيتتى.

- قىشچە بىر كۈنمۇ ئارام ئالدىم.

- ئايروپىلان قاھىرەدىن مەككىگىچە قانچە سائەت ئۇچىدۇ؟

- دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ شەھەر قەيەردە؟
- سىنىڭچە بۈگۈن يامغۇر ياغارمۇ؟
- مەيلى، سىنىڭ دېگىنىڭچە قىلايلى.
- بۇ ئىسسىقتا سۇدانغا بارغىچە ئىسكەندەرىيەگە بارساڭ ياخشى ئەمەسمۇ؟

2 - ترجم الجمل التالية إلى الأويغورية:

- كنت أعمل حتى الظهر، أما الآن أعمل حتى الساعة الرابعة عصرا.
- أنت لا تعرفه كمثلي.
- هي تجيد الحديث بالأويغورية جيد جدا.
- هو كان يجرى ثلاثة أيام حتى أمس.

الدرس السادس والعشرون - يىگىرمە ئالتىنچى دەرس

كىمنى سايلىماقچى؟

ئامېرىكىدا سايلام بولۇۋاتقاندا بىر موماي يەنە بىر مومايدىن سورايدىكەن:

- سىز كىمنى سايلىماقچى؟
- ھېچكىمنى سايلىماقچى ئەمەسمەن.
- نېمە ئۈچۈن؟
- نامزاتلارنىڭ ئىچىدە بىرمۇ ئايال كىشى يوق ئىكەن.
- سىز ئايال كىشىنى سايلىماقچىمۇ؟
- ھەئە، بىر ئايال كىشىنى سايلىماقچىمەن.
- بۇ مۇمكىن ئەمەس.
- نېمە ئۈچۈن؟
- بۇنىڭ سەۋەبى ناھايىتى ئاددى، ئەگەر سىز سايلىماقچى بولغان ئايال بەك سەت بولسا ئۇنى ئەرلەر سايلىمايدۇ. ئەگەر سىز سايلىماقچى بولغان ئايال بەك چىرايلىق بولسا ئۇنى ئاياللار سايلىمايدۇ. شۇڭا ئۇ بەربىر سايلانمايدۇ.

الكلمات

نامزات	المرشح	شېرىك	الشريك
سەۋەب	السبب	سايلا	انتخب، اقترع
ئاددى	عادي، بسيط	سايلام(سايلا-م)	الانتخابات، التصويت
سەت	قبيح	سايلان(سايلا-ن)	انتُخب
بەربىر	على أية حال	شېرىك	الشريك

القواعد

الفعل الالتزامى ـ كەلگۈسى زامان مەقسەت خەۋەر شەكلى

الفعل الالتزامى: صيغة تدل على ما يتمنى وقوعه من الفعل فى المستقبل. أو وهي صيغة تدل على فعل يلزم وقوعه فى المستقبل.

وتصاغ هذه الصيغة بإضافة (ماقچى، مەكچى) إلى المادة الأصلية. وتفيد الفعل الالتزامى للزمن المستقبل، أما إذا جاء فعل الإعانة (ئىدى) بعد الفعل الالتزامى فتفيد هذه الصيغة حكاية الفعل الالتزامى، مثلا:

بىر ئايال كىشىنى سايلىماقچىمەن. - أريد أن أنتخب إمرأة.

ئەخمەت سىلەرنىڭكىگە بارماقچى. - أحمد يريد أن يذهب إليكم

بۇ رومانىنى بىر ئوقۇپ چىقماقچى ئىدىم. - كان يلزم أن أقرأ هذا القصة مرة

ئوقۇماق		يازماق	
مەن ئوقۇماقچى ئىدىم	كان يلزم أن أقرأ	مەن يازماقچى ئىدىم	كان يلزم أن أكتب
بىز ئوقۇماقچى ئىدۇق		بىز يازماقچى ئىدۇق	
سەن ئوقۇماقچى ئىدىڭ		سەن يازماقچى ئىدىڭ	
سىز ئوقۇماقچى ئىدىڭىز		سىز يازماقچى ئىدىڭىز	
سىلەر ئوقۇماقچى ئىدىڭلار		سىلەر يازماقچى ئىدىڭلار	
ئۇ ئوقۇماقچى ئىدى		ئۇ يازماقچى ئىدى	
ئۇلار ئوقۇماقچى ئىدى		ئۇلار يازماقچى ئىدى	

نفى الفعل الالتزامى:

ينفى الفعل الالتزامى بوضع لاحقة (ئەمەس) بعد الفعل الالتزامى ثم فعل الاعانة. (يمكن كذلك أن يوضع ضمائر شخصية خبرية بدل فعل الاعانة)، مثلا:

مەن ئەۋەتمەكچى ئەمەس ئىدىم - ما كنت أود أن أرسل

مەن بارماقچى ئەمەس ئىدىم - ما كنت أود أن أذهب

بارماق	ئەۋەتمەك
مەن بارماقچى ئەمەس ئىدىم	مەن ئەۋەتمەكچى ئەمەس ئىدىم
بىز بارماقچى ئەمەس ئىدۇق	بىز ئەۋەتمەكچى ئەمەس ئىدۇق
سەن بارماقچى ئەمەس ئىدىڭ	سەن ئەۋەتمەكچى ئەمەس ئىدىڭ
سىز بارماقچى ئەمەس ئىدىڭىز	سىز ئەۋەتمەكچى ئەمەس ئىدىڭىز
سىلەر بارماقچى ئەمەس ئىدىڭلار	سىلەر ئەۋەتمەكچى ئەمەس ئىدىڭلار
ئۇ بارماقچى ئەمەس ئىدى	ئۇ ئەۋەتمەكچى ئەمەس ئىدى
ئۇلار بارماقچى ئەمەس ئىدى	ئۇلار ئەۋەتمەكچى ئەمەس ئىدى

الالتزامى فى حالة الاستفهام:

يتكون استفهام الفعل الالتزامى بإلحاق أداة الاستفهام (مۇ) فى نهاية صيغة تصريف الفعل الالتزامي، مثلا:

استفهام حكاية الفعل الإلتزامى	استفهام الفعل الإلتزامى
مەن بارماقچى ئىدىممۇ؟	مەن بارماقچىمۇ؟
بىز بارماقچى ئىدۇقمۇ؟	بىز بارماقچىمۇ؟
سەن بارماقچى ئىدىڭمۇ؟	سەن بارماقچىمۇ؟
سىز بارماقچى ئىدىڭىزمۇ؟	سىز بارماقچىمۇ؟
سىلەر بارماقچى ئىدىڭلارمۇ؟	سىلەر بارماقچىمۇ؟
ئۇ بارماقچى ئىدىمۇ؟	ئۇ بارماقچىمۇ؟
ئۇلار بارماقچى ئىدىمۇ؟	ئۇلار بارماقچىمۇ؟

نفى الاستفهام للفعل الالتزامى

أما نفى الاستفهام للفعل الالتزامى تتم بوضع كلمة (ئەمەس) بعد الفعل الالتزامى وقبل أداة الاستفهام، مثلا:

مەن بارماقچى ئەمەسمۇ؟ = ئەمەسمەنمۇ؟ - أليس أريد أن أذهب؟

مەن بارماقچى ئەمەس ئىدىممۇ؟ =ئەمەسمىدىم - أما كنت أريد أن أذهب؟

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - صرّف الأفعال التالية فى صيغة الفعل الالتزامى فى حالة الاثبات والنفى:

سايلا، قوي، كۆت، ياردەملەش، ماڭ، ئۆزگەر.

2 - ترجم الجمل الآتية إلى العربية:

- ئەتە نېمە قىلماقچىسەن؟

- مەن كەسپىمنى ئۆزگەرتمەكچى ئەمەس.

- قەيەرگە بارماقچى بولسىڭىز شۇ يەرگە بېرىڭ.

- سىز تېلېفون بەرمەكچىمىدىڭىز؟

- ئۇلار ئۈرۈمچىگە قاچان ماڭماقچى؟

- سەن قەشقەرگە بارماقچى ئەمەسمىدىڭ؟

3 - ترجم الجمل التالية إلى الأويغورية:

- إذا أردت أن تشترى سيارة قديمة، فاشترى سيارتى.

- هل تريد أن تهددنى؟

- ماذا تريد أن تبحث عن تاريم؟

الدرس السابع والعشرون - يىگىرمە يەتتىنچى دەرس

كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس

ئادەم ياش ۋاقتىدا ئاجايىپ خىياللارنى قىلىدىكەن. قېرىغاندا ئويلانساڭ، بۇ خىياللار قىزىق تۇيۇلىدىكەن.

مەن يېڭى ئۆيلەنگەن كۈنلەردە شۇنداق خىياللارنى قىلاتتىم:

بىر ئوغلۇم بولسا، ئوغلۇم ئۈچۈن چىرايلىق بىر بۆشۈك ياساتسام، ئوغلۇمنىڭ تىلى چىقسا، مەن ھەر قېتىم ئىشتىن كىرگەندە « دادا! دادا!» دەپ ئالدىمغا يۈگۈرسە، مەن ئۇنى ئەركىلەتسەم، ئويناتسام، كۈلدۈرسەم...

ئوغلۇمغا ئېسىل ئويۇنچۇقلارنى ئالدۇرسام، بالام مەكتەپ يېشىغا يەتكەندە ئۇنى شەھەر بويىچە ئەڭ ياخشى مەكتەپتە ئوقۇتسام، كېيىن ئۇنى مەملىكەت بويىچە ئەڭ ئالىي ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ھەتتا چەتئەللەردە ئوقۇتسام. ئوغلۇم كاتتا ئالىم بولسا، بىزگە چەكسىز شادلىقلار كەلتۈرسە. كېيىن ئوغلۇمنى ئۆيلىسەم، چوڭ توي قىلسام...

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئارزۇلۇق ئوغلۇممۇ تۇغۇلدى. ئايلار، يىللار ئۆتتى. ئىككىنچى بالام- قىزىممۇ تۇغۇلدى. ئۇنىڭغىمۇ مەخسۇس بۆشۈك ياساتقۇزدۇم.

ئىككى بالامنى ياخشى يەسلىلەردە باقتۇردۇم، ياخشى مەكتەپلەردە ئوقۇتتۇم.

يىللار ئۇچقاندەك تېز ئۆتتى. بالىلار چوڭ بولدى. ئون يىل ئىلگىرى ئوغلۇمنى ئۆيلىدىم. بەش يىل بۇرۇن قىزىمنىڭمۇ تويىنى قىلدىم. بىرنىڭ كەينىدىن بىرى- نەۋرىلىرىم تۇغۇلدى. بۇ چۈجە- خورازلار « بوۋا... بوۋا..» غىمۇ تويدۇردى.

ئاپام دائىم: « كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس » دەيتتى. راست ئىكەن. ھايات ماڭا ھەممە «تاغ»لارنى كۆرسەتتى.

مانا ئەمدى ئۆزۈمنىڭ يېشىمۇ بىر يەرگە يەتتى. تەقدىر ماڭا ئەمدى قايسى «تاغ» لارنى كۆرسىتىدۇ؟ ئۇنى ئاللاھ ئۆزى بىلىدۇ.

الكلمات - سۆزلۈك

تاغ	الجبل	مەملىكەت	المملكة
يىراق	بعيد	يەسلى	الحضانة، الروضة
ئاجايىپ	عجيب	باقتۇرماق- (باق-تۇر)	أن يربيه، أن يرعاه
قېرى	عجوز	ئىلگىرى= بۇرۇن	قبل
ئويلان (ئويلا-ن)	فكِّر، تأمل	كەينى	خلف، وراء
ئويلاندۇر(ئويلا-ن-دۇر)	فكِّره، أمِّله	نەۋرە	الحفيد
تۇيۇلماق (تۇي- ۇل)	أن يُشعر	چۈجە- خوراز	طفلة -طفل
ئارزۇلۇق (ئارزۇ- لۇق)	محبوب	تويدۇر (توي- دۇر)	أشبعْ، أخنقْ
بۆشۈك	مهد الأطفال	دائىم	دائما
ياسات (ياسا-ت)	أصنعْ	هايات	الحياة
ياساتقۇز (ياسا-ت-قۇز)	صنِّع	كۆرسەت (كۆر-سەت)	أظهرْ
تىلى چىقماق	أن يبدأ الكلام	تەقدىر	القدر
قېتىم	مرة	قايسى	أي
يۈگۈرمەك	أن يجري	ئالىي	العالي
ئەركىلەت (ئەركىلەت)	دلِّع	ھەتتا	حتى
ئوينا- (ئوينا-ت)	ألعِب	چەتئەل	الخارج
كۈلدۈر (كۈل-دۈر)	أضحِك	چەكسىز (چەك-سىز)	بلا حد
ئويۇنچۇق (ئويۇن-چۇق)	لعبة، دمية	كەلتۈر (كەل-تۈر)	أحضِر
ئالدۇر (ئال-غۇر)	اجعله يأخذ	توي	الزفاف
يەتمەك	أن يبلغ	توي قىلماق	أن يتزوج
ئوقۇت (ئوقۇ-ت)	أقرأْ، درِّس		

القواعد ـ گراماتكا

صيغ الأفعال (أوزان الفعل) - پيئـل دەرىجىلىرى

(1)

الوزن الأصلى (المبنى للمعلوم) - ئەسلى دەرىجە

يعرف الوزن الأصلى فى اللغة العربية بـ (الفعل المعلوم)، وما تم اسناده إلى فاعله الحقيقى، ولا تكون له لاحقة خاصة به، مثلا:

كۈن چىقتى: طلعت الشمس ـ باھار كەلدى: جاء الربيع

مەن خەت يازدىم: أنا كتبت رسالة ـ بىز كىنو كۆردۇق:نحن شاهدنا السينما

سەن كىتاب ئوقۇدۇڭ: أنت قرأت الكتاب.

- الوزن الأصلى أو الفعل المبنى للمعلوم أساس أوزان الأفعال.

(2)

المبنى للمجهول - مەجھۇل دەرىجە

الفعل المبني للمجهول: هو الفعل الذى يدل على أن الحدث لم يُنفّذ من قبل صاحب الحدث، بل نُفّذ من قبل شخص آخر، أو ما حذف فاعله وحل محله المفعول به. أما الفعل المتعدى يصير فعلا لازما بعد إضافة لواحق الفعل المجهول. ويصاغ الفعل المبنى للمجهول بأحد الطرق الآتية:

1ـ بإضافة لواحق «ن، ىن» إلى الأفعال التى تنتهى مقطعها الأخير بحرف (ل)، مثل:

سايلا ـ سايلاندى(اختير) ـ ئۇ سايلاندى، سايلىنىدۇ، سايلىنىۋاتىدۇ.

ئال ـ ئېلىندى (أُخذ) ـ قەرز ئېلىندى، ئېلىنىدۇ، ئېلىنىۋاتىدۇ.

2. بإضافة لواحق (ل، ىل، ۇل، ۈل) إلى كل الأفعال الأخرى، مثل:

ئوقۇ ـ ئوقۇلدى (قُرأ). ـ خىتاب ئوقۇلدى، ئوقۇلىدۇ، ئوقۇلىۋاتىدۇ.

ياز ـ يېزىلدى (كُتب) ـ بۇ ماقالە يېزىلدى، يېزىلىدۇ، يېزىلىۋاتىدۇ.

قۇر ـ قۇرۇلدى (أُسّس) ـ شىركەت قۇرۇلدى، قۇرۇلىدۇ، قۇرۇلىۋاتىدۇ.

كۆر ـ كۆرۈلدى (رُئي، شُوهد) ـ يېڭى ئاي كۆرۈلدى، كۆرۈلىدۇ، كۆرۈلىۋاتىدۇ.

هناك بعض الأفعال التى تشذ عن هذه القاعدة، عندما تضاف لواحق الفعل المبنى للمجهول إليها يلزم أن تضاف (ي) أولا قبل لاحقة الفعل المبنى للمجهول، مثلا:

دە-ي- دپیلدی - قيل

یه- ي- یپیلدی - أُكل

یو-ي- یویولدی - غُسل

(3)

افعال المطاوعة - ئوزلوك دەرىجە

وهو الفعل الذى يدل على أن الفعل قامٍ به صاحب الحدث، أو هو كل فعل يدل على قبول الفاعل للكيفية أو الهيئة التى يؤدي الفعل لها، ويدل على وقوع العمل المقصود من الفعل على المفعول به، وقيام المفعول به مقام الفاعل اختيارا أو جبرا.

يصاغ أفعال المطاوعة بإضافة لواحق (ن، ىن، ۆن، ۈن) أو (ل، ىل، ۆل، ۈل) الى المادة الأصلية، مثلا:

(ن، ىن، ۆن، ۈن):

ياسا-ن= ياسان: تزين   كي-ىن= كيىن: التبس(ملابس)

ئور-ۆن= ئورۆن: حاولْ   كۆر-ۈن= كۆرۈن: اظهر

وكذا على سبيل المثال: (ل، ىل، ۆل، ۈل):

ياسا-ل=ياسال: اصطنع   ياز-ىل= يېزىل: اكتتب

ئور-ۆل= ئورۆل: انضرب   كۆر-ۈل= كۆرۈل: اظهر

ملاحظة:

1- هناك بعض الأفعال لا تتصرف فى شكل فعل مطاوعة، مثل:ماڭ، ياز، ئىشلە، ئوقۇ.

2- لكون الأفعال المطاوعة متشابهة بلواحقها مع الفعل المبنى للمجهول أحيانا، يمكن التمييز بينهما بأحد الطريقين:

(1) لو أضيفت إلى فعل معين لاحقة (ل) يكون هذا الفعل فعلا مجهولا، ولو أضيفت إلى هذا الفعل لاحقة (ن) يكون فعلا مطاوعا.

كۆرۈلدى: رُئي (مجهول)   كۆرۈندى: رُئي (مطاوعة)

(2) يميز بينهما عن طريق المعنى إذا لم يمكننا التفريق بينهما بواسطة اللواحق، مثل:

گۈللەر ئېچىلدى - تفتحت الزهور (مطاوعة)

ئىشىك ئېچىلدى. - فُتح الباب. (المجهول)

(4)

افعال مشاركة - ئۆملۈك دەرىجە

أفعال المشاركة: هو الفعل الذى يدل على اشتراك أكثر من شخص فى أداء الفعل فى الوقت عينه.

تتكون أفعال المشاركة بإضافة لواحق "ش، ىش، ۇش، ۈش" إلى المادة الأصلية للفعل، مثلا:

ئوينا- ئويناش: ئويناشتى، ئوينىشىدۇ، ئوينىشىۋاتىدۇ. - تلاعب

ياز- يېزىش: يېزىشتى، يېزىشىدۇ، يېزىشىۋاتىدۇ. - تكاتب

كىر- كىرىشتى: كىرىشىدۇ، كىرىشىۋاتىدۇ. - تداخل

كۆر- كۆرۈش: كۆرۈشتى، كۆرۈشىدۇ، كۆرۈشىۋاتىدۇ. - تَقابل

أمثلة:

ئۇلار قىزغىن كۆرۈشتى. - هم تصافحوا بحرارة

مەن ئابلىز بىلەن يۈگۈرۈشتۇم. - أنا تجاريت مع عبد العزيز

(5)

تعدية الفعل - مەجبۇرى دەرىجە

وهو الفعل الذى يحتاج إلى مفعول أو أكثر. ويمكن تعدية الفعل اللازم لكى يصبح متعديا، كما يمكن أيضا تكرار التعدية فى الأفعال التى هي متعدية أصلا، وذلك بإضافة أدوات التعدية على المادة الأصلية طبقا لقواعد تعدية الفعل، مثلا:

مەن بوۋامغا ھېكايە ئېيتقۇزدۇم. - أنا جعلت جدى يحكى لى قصة

ئۇلار مېنى كىرگۈزمىدى. - هم لم يدخلوني

أدوات الفعل المتعدى:

(1)- دۇر، تۇر، دۇر، تۇر؛

(2)- ت:

(3)- غۇز، قۇز، گۈز، كۈز؛

(4)- ـار، ۇر، ۈر.

<u>يصاغ الفعل المتعدى بأحد الطرق التالية:</u>

1- يصاغ الفعل المتعدى بإضافة حرف (ت) الى الأفعال التى تنتهى بحروف متحركة، ويصاغ كذلك بإضافة حرف (ت) الى الفعل الذى كان آخره: (ئار، ئەر، ئاي، ئەي):

ئوينا - ت = ئوينات. - ألعب أو اجعله يلعب

سۆزلە- ت= سۆزلەت. - أنطق أو إجعله ينطق

ئاقار- ت = ئاقارت. - بَيِّض

كۆكەر- ت = كۆكەرت - خضِّر

ئازاي- ت = ئازايت - قلّل

پەسەي- ت = پەسەيت - هدّأ

2. يصاغ بإضافة لواحق:"دۇر، دۈر" إلى الأفعال التى انتهت بحروف حاد (ل، م، ن، ز، گ، غ، ڭ، ي)، مثلا:

ئال- دۇر= ئالدۇر. - أخُذ، أو اجعله يأخذ

ياز- دۇر= يازدۇر - كتّب

ماڭ- دۇر= ماڭدۇر. - مشّيه، اجعله يمشى

سۇن -دۇر = سۇندۇر - كسرّه

ئۆيلەن-دۈر- ئۆيلەندۈر. - اجعله يتزوج

3. يصاغ بإضافة لواحق: "تۇر، تۈر" إلى الأفعال التى انتهت بحروف غير حاد "س، ش، ق، ك، پ"، مثلا:

باس- تۇر = باستۇر. -اجعله يطبع

ئالماش- تۇر = ئالماشتۇر. - بدّله

باق- تۇر = باقتۇر. - اجعله يرعى

ياپ- تۇر= ياپتۇر. - اجعله يستر

چەك - تۇر = چەكتۇر. - اجعله ينقش

وتشذ عن هذه القاعدة بعض الأفعال الشاذة هى: قوپ- قوپۇر، چىق- چىقار، پۇش- پۇشۇر، قورق-قورقۇت، ئاش- ئاشۇر، چۈش- چۈشۈر.

4. يصاغ بإضافة لواحق (ئۇر، ئۇر) إلى الأفعال التى انتهت بحرف (چ)، مثلا:

قاچ- قاچۇر - هرّب كۆچ- كۆچۈر - رحّل

5. يصاغ بإضافة لواحق"غۇز، قۇز، گۈز، كۈز"إلى المادة الأصلية التى تنتهى بحرف (ت، ر)، وكذلك إلى الأفعال المتعدية التى تنتهى بـ (ت، دۇر، تۇر، دۈر، تۈر) ليتعدى إلى مفعولين، مثلا:

يات- قۇز= ياتقۇز. - اجعله يضطجع

تۇر- غۇز = تۇرغۇز. - اجعله يقوم

كۆر- گۈز= كۆرگۈز. - اجعله يرى

ئىشلەت-كۈز= ئىشلەتكۈز. - اجعله يعمل

جدول أوزان الفعل ولواحقهم

تۈرى	قوشۇمچىسى	مىساللار
ئەسلى دەرىجە	يوق	ياسا، ياز، تۇت، كۆر، باشلا، قىل
مەجهۇل دەرىجە	ن، ىن ل، ىل، ۇل، ۈل	باشلاندى، قىلىندى ياسالدى، يېزىلدى، تۇتۇلدى، كۆرۈلدى،
ئۆزلۈك دەرىجە	ن، ىن، ۇن، ۈن ل، ىل، ۇل، ۈل	ياسان، ئىلىندى، كۆرۈن، ئۇرۇن ئېچىل، قوزغال، ئۈزۈل، قوشۇل
ئۆملۈك دەرىجە	ش، ىش، ۇش، ۈش	سۆزلەشتى، يېزىشتى، تۇتۇشتى، كۆرۈشتى
مەجبۇرى دەرىجە	دۇر، تۇر، دۈر، تۈر، ت غۇز، قۇز، گۈز، كۈز، ار، ۇر، ۈر	قىلدۇر، باستۇر، كەيدۈر، كەلتۈر ئازايت، ئوقۇت بارغۇز، تۇتقۇز، ئەمگۈز، كۆتكۈز، ئۇچار= ئۇچۇر، كۆچۈر.

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - ابن الأفعال التالية للمجهول، ثم اجعلها أفعالا مشاركة ومطاوعة:

كۆر، ئال، قىل، سۆي، سورا، بىل

2 - صرف الأفعال التالية في المتعدي:

بەر، كىر، چاقىر، سۆي، ياز، ئىچ، تۇت.

3 - لاحظ بنية الأفعال التالية:

ئىشلەتكۈز، كۆرسىتىلدى، چۈشەندۈرۈلدى، ئۇچراشتۇرۇلدى، سايلاتقۇز.

4 - إقرأ الجمل الآتية ثم ترجم إلى العربية:

- سىزگە تاپشۇرۇلغان ئىشنى قىلدىڭىزمۇ؟
- قەشقەرلىك دوستىڭىزغا ئۇيغۇرچە خەت يازدۇردىڭىزمۇ؟
- ئۇ ساڭا نېمىنى كۆرسەتتى.
- بۇ خەۋەر تېلېۋىزوردا ئاڭلىتىلدىمۇ؟
- مېھمانلار ۋاقتىدا كېلىشتىمۇ؟ تاماقلار ياخشى يېيىلدىمۇ؟
- سەن ئۇنى ماڭدۇرمىدىڭمۇ؟
- سىلەرنىڭ مەكتىپىڭلاردا ئۇيغۇر تىلى ئوقۇتۇلۇۋاتامدۇ؟

5 - ترجم الجمل الآتية إلى الأويغورية:

- أنا أريته الساعة.
- أمس مشيته إلى العمل.
- كيف تُكتب الأويغورية؟
- نحن أضحكناه.
- أنا كتَّبت إلى أخي رسالة.

الدرس الثامن والعشرون - يىگىرمە سەككىزىنچى دەرس

مۇنەۋۋەر كادىر ۋە كاۋاپ

تۈنۈگۈن بىر ئىشنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇم. كەچتە ئىشتىن چۈشۈپ ئۆيگە ماڭغىلىۋاتاتتىم. ئىشىك ئالدىدا ئىككى خىزمەتدىشىم ئۇچراپ ماڭا سالام بەردى. مەنمۇ ئۇلارغا سالام بېرىپ ئەھۋال سورىدىم. ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ قولتۇقىدا شەرەپ گۇۋاھنامىسى بار ئىدى. ئۇ «مۇنەۋۋەر كادىر تەقدىرنامىسى» ئىكەن. مەن بۇ خىزمەتدىشىمنى چىن كۆڭلۈمدىن تەبرىكلىدىم.

مۇبارەك بولسۇن! سىز تىرىشىپ ياخشى ئىشلىگەچكە، مانا بۇ شەرەپكە ئېرىشتىڭىز.

ئەپسۇس، رەھمەتنىڭ ئورنىغا بۇ كىشى:

بۇنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ بۇنىڭغا قوشۇپ ھېچبولمىغاندا 50 يۈەن بەرسىچۇ. بىر قېتىملىق كاۋاپقا يارىمايدىغان بۇنداق مۇكاپاتنى نېمە قىلىمەن؟ دەپ جاۋاب بەردى.

شۇنداق ئۇنىڭ ئورنىغا 50 يۈەن بەرگەن بولسا بىر قېتىم كاۋاپ يەيتتۇق، دەپ قوشۇلدى ئۇنىڭ ھەمراھى.

مەن بۇ ئىككىسىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىغانسېرى ھەيران بولدۇم. دۇنيادا ھەر قانداق ئىشنىڭ سەۋەبى بولىدۇ. بىر ئادەم ياخشى ئىشلەپ، خىزمىتىدە نەتىجە ياراتسا، ئاندىن بۇ خىل « مۇنەۋۋەر كادىر» دېگەن نامغا ئېرىشىدۇ. بۇ بىر خىل شەرەپ. ئەمما بۇ ئىككىسىنىڭ بۇنداق زور شەرەپنى بىر قېتىملىق كاۋاپقا تەڭ قىلماي دېگەن گەپلىرى مېنى ھاڭ- تاڭ قالدۇردى. «دۇنيادا مۇنداق ئادەملەرمۇ بولىدىكەن- ھە!» دېدىم ئىچىمدە.

سۆزلۈك - الكلمات

مۇنەۋۋەر	متميز	ئورنىغا	مكانه، بدله
كادىر	الكادر	كېرەك	لا بد، يجب
كاۋاپ	الكباب	ھېچبولمىغاندا	على الأقل
خىزمەت	الخدمة	يارىماق	أعجب
خىزمەتداش	زميل العمل	مۇكاپات	المكافأة
سالام بەر	أن يسلّم	قوشماق (قوشۇپ)	أن يزيد
ئەھۋال	الحال	ھەمراھ	الرفيق
ئەھۋال سورا	أن يسأل حاله	ھەر قانداق	كل، أي
قولتۇق	إبط	نەتىجە	النتيجة
شەرەپ	الشرف، التقدير	ياراتماق	أن يبدع
گۇۋاھنامە (گۇۋاھ-نامە)	شهادة	نەتىجە يارات	أن يخلق النتيجة
تەقدىرنامە(تەقدىر-نامە)	لوحة شرف	كەسىپداش(كەسىپ-داش)	صاحب في العمل
چىن	حقيقي، بصدق	ئاندىن (ئۇنىڭدىن كېيىن)	ثم
چىن كۆڭۈل	مخلص، صادق	نام	لقب، عنوان
تەبرىكلە	هنّأه	ئەمما	أمّا
مۇبارەك بولسۇن!	مبروك	زور	كبير
تىرىشماق	أن يجتهد	تەڭ قىلماق	أن يساوي
ئېرىشمەك	أن يحصل	ھاڭ- تاڭ قالماق	أن يدهش
ئەپسۇس	مع الأسف	پىيالە	فنجان، كوب

القواعد

صيغ الربط (الظرف الفعلى) - رەۋىشداش(هال پېئىل)

صيغ الربط (الظرف الفعلى): هو الذى له خاصية الفعل والظرف، ويأتى فى الجملة فى دور الفعل والظرف. والظرف الفعلى أصله فعل، ثم أصبح ظرفا بإضافة لواحق معينة.

والظرف الفعلى لا يتصرف مع لواحق الأشخاص والمفرد -الجمع، والزمان. ويفيد الحال فى الحدث الذى عبّرت فى الفعل.

<u>يصاغ الظرف الفعلى (صيغ الربط) بأحد الطرق الآتية:</u>

1. **الصيغة الحالية (الصيغة العطفية)**: تصاغ بإضافة لواحق (پ، ىپ، ۇپ، ۈپ) إلى المادة الأصلية للفعل. وهذه الصيغة تسمى فى العربية (الصيغة الحالية، أو صيغة العطف) الذى تبين وضعية وحال الفاعل فى زمن حدوث الفعل.

قاعدة إضافة اللواحق تكون على نمط واحد. وهو أن تضاف لاحقة (پ) إلى الكلمة التى تنتهى بحرف متحرك، ولاحقة (ىپ) إلى الكلمة التى تنتهى بحرف ساكن، ولاحقة (ۇپ) إلى الكلمة التى مقطعها الأخير حرف متحرك ثقيل مستدير مبسوط (ئو، ئۇ)، ولاحقة (ۈپ) إلى الكلمة التى آخر مقطعها حرف متحرك خفيف مستدير (ئۆ، ئۈ)، مثلا:

ئىشلە-پ= ئىشلەپ: عاملا	ئوينا-پ=ئويناپ: لاعبا
ياز-پ= يېزىپ: كاتبا	كەل-پ=كېلىپ: مجيئا
تۇت-پ= تۇتۇپ: ممسكا	كۆر-ۈپ=كۆرۈپ: شاهدا

أمثلة:

<u>ئويناپ</u> سۆزلىسەڭمۇ، <u>ئويلاپ</u> سۆزلە. - تحدث مفكرا، ولو تحدثت لاعبا.

مەن ئۇنى <u>كۆرۈپ</u> ھەيران بولدۇم. - كنت حيرانا وأنا ناظرا له

شكل المنفى للصيغة الحالية ب: (ماي، مەي) بعد المادة الأصلية بدون صيغة العطف (پ...)، وقبل الفعل المساعد إذا كان الفعل مركبا من فعلين، مثل:

جاپا چەكمەي، ھالاۋەت يوق. -لا توجد حلاوة دون أن تتعب

ئالماي كەلمە، بىلمەي سۆزلىمە. -لاتأتى دون أن تأخذ، ولاتتكلم دون أن تعرف

2. الصيغة الابتدائية:تصاغ عن طريق اضافة لواحق « غىلى، قىلى، گىلى، كىلى» إلى المادة الأصلية. وهذه الصيغة تسمى الصيغة الابتدائية ، مثلا:

بىز ئوقۇغىلى كەلدۇق. - نحن جئنا لأجل الدراسة.

مۇھەممەد قويلارنى ساتقىلى بازارغا باردۇ. -يذهب محمد لبيع الأغنام إلى السوق

ئوسمان ئۇيغۇرتىلىنى ئۆگەنگىلى قەشقەرگە كەتتى.

- ذهب عثمان إلى كاشغر لتعلم اللغة الأويغورية.

بۇنىڭدىن نارتۇق كۈتكىلى بولمايدۇ. - لا يمكن الانتظار أكثر من هذا.

الصيغة الابتدائية: تستعمل لبيان الغرض والسبب، ولبيان أن العمل فى حالة الابتدائية، وتفيد كذلك أنه يمكن الوصول إلى الهدف، وتعبر كذلك عن استمرار الحدث بدون توقف.

3. الصيغة الانتهائية: تتكون باضافة لواحق:"غۇچە، قۇچە، گۇچە، كۇچە" إلى المادة الأصلية. وتستخدم هذه الصيغة للتعبير عن حدث يقع فى نفس الوقت مع الحدث الرئيسى. وتسمى هذه الصيغة بالصيغة الانتهائية. وهذا النوع من الظرف الفعلى يفيد وقت الحدث وموقعها ويفيد كذلك معنى المقارنة ، ويكون حالا فى الجملة.

وتحدثنا عن هذه الصيغة فى استعمالات (چە) راجع فى هذا الدرس.

تضاف لاحقة(غۇچە، قۇچە) للمادة الأصلية التى ينتهى مقطعها الأخير بحرف متحرك ثقيل. إذا انتهت بحرف حاد تضاف (غۇچە) وإذا انتهت بحرف ساكن تضاف (قۇچە).

وتضاف لاحقة (گۇچە، كۇچە) للمادة الأصلية التى ينتهى مقطعها الأخير بحرف متحرك خفيف. إذا انتهت بحرف حاد تضاف (گۇچە) وإذا انتهت بحرف ساكن تضاف (قۇچە)، مثلا:

تۇرغۇچە: حتى يقوم كەلگىچە: إلى أن يأتى

خوتەنگە بارغۇچە يولدا كۆپ جاپا تارتتۇق

- تعبنا كثيرا فى الطريق حتى الذهاب إلى خوتن

كۈن پاتقۇچە ئەنقەرەگە بارالايمىز -نستطيع الوصول إلى أنقرة حتى يغرب الشمس

قىزىمنى كۆرمىگۈچە كەتمەيمەن. - لا أمشى حتى أرى ابنتى

ئۇ كەتكۈچە سەن ساقلاپ تۇر. - انتظر أنت حتى يذهب هو

4. الصيغة التزامنية: تتكون باضافة لواحق "غاچ، قاچ، گەچ، كەچ" إلى المادة الأصلية. وتستخدم هذه الصيغة لتعبر عن حدث يحدث قبل الحركة الرئيسة مباشرة، وتفيد التزامن الحالية، مثلا:

ماڭغاچ پاراڭلىشايلى. - لنتحدث ماشيا

ئىككىمىز چاي ئىچكەچ پاراڭلاشتۇق. - بينما نحن تحدثنا شاربين الشاي.

خەۋەر كۆرگەچ تاماق يەيمەن. -بينما أأكل طعامى وأنا مشاهدا الأخبار.

ئۇ قاچقاچ مەن قوغلۇدۇم. - طاردته لكونه هاريا.

5. الظرف السببي: تصاغ بإضافة لواحق:"غاچقا، قاچقا، گەچكە، كەچكە" إلى المادة الأصلية. مثلا:

ئىش شۇنداق بولغاچقا ئۇنىڭغا گەپ قىلمىدۇق.

- لكون الأمور كذلك لم نتكلم معه

ئۆيگە مېهمان كەلگەچكە، دەرسكە كېچىكىپ قالدىم.

- تأخرت عن الدرس بسبب حضور الضيف الى البيت.

ئۇ ئۆيىگە كەتكەچكە مەن كەلدىم. - بما أنه ذهب الى البيت حضرت أنا.

6. الصيغة الاستمرارية: تصاغ بإضافة لواحق: "غانسېرى، قانسېرى، گەنسېرى، كەنسېرى" إلى المادة الأصلية. وهذا الصيغة تفيد استمرار الحدث وتكون حالا. وتسمى فى العربية الصيغة الاستمرارية (التدريجية)، مثلا:

ئۇ يېگەنسېرى چوڭايماقتا. - كلما أكل يكبر

مەن ئاڭلىغانسېرى خوشاللىق هېس قىلدىم. - كلما سمعته أحسست السرور

قورققانسېرى قوغلا. - كلما خاف طارده

يتم نفى الصيغة الاستمرارية بوضع علامة النفى (ما) بشكل (مى) بين المادة الأصلية واللاحقة الدالة على صيغة الاستمرار، مثلا:

ئوقۇمىغانسېرى: كلما لا يقرأ كەلمىگەنسېرى: كلما لا يأتى

7. صيغة التعقيب وصيغة بمجرد أن: تتكون بإضافة لواحق (ـا،ـە) إلى المادة الأصلية. وهذه الصيغة تسمى فى العربية (صيغة بمجرد أن)، مثلا:

ماڭا- ماڭا ھېرىپ كەتتىم. - مازلت ماشيا حتى تعبت

كۈلە-كۈلە بەك چارچىدۇق. - مازلنا ضاحكين حتى أرهقنا.

بارا- بارمايلا قايتىپ كەلدىم - رجعت بمجرد أن ذهبت

كېلە-كەلمەيلا خىزمەت قىلدى. - بدأ يعمل بمجرد أن جاء.

جدول لواحق الظرف الفعلي أو صيغة الربط

رەۋىشداشلارنىڭ تۈرى	قوشۇمچىلار	مىساللار
ھالەت رەۋىشلىرى الصيغة الحالية (العطفية)	پ، ىپ، ۇپ، ۈپ	سوراپ، يېزىپ، قوشۇپ، كۆرۈپ
ھەرىكەت رەۋىشداشلىرى الصيغة التزامينة، أو القبلية	غاچ- قاچ- گەچ- كەچ	بارغاچ، تاپقاچ، كەلگەچ، ئۆتكەچ
ۋاقىت رەۋىشداشلىرى الصيغة الانتهائية	غۇچە-قۇچە-گۈچە-كۈچە غىچە-قىچە-گىچە- كىچە	بارغۇچە، تاپقۇچە، كۆرگۈچە، ئۆتكۈچە يازغىچە، كۆرگىچە، ياتقىچە، كەتكىچە
مەقسەت رەۋىشداشلىرى الصيغة الابتداية	غىلى،قىلى،گىلى،كىلى	بارغىلى، تاپقىلى، بىلگىلى،يەتكىلى
سەۋەب رەۋىشداشلىرى الصيغة السببية	غاچقا،قاچقا،گەچكە، كەچكە	بولغاچقا، تۇرغاچقا، بۆلگەچكە، كەتكەچكە
ئىزچىل رەۋىشداشلىرى الصيغة الاستمرارية	غانسېرى، قانسېرى، گەنسېرى، كەنسېرى	بارغانسېرى، تۆتقانسېرى، يىگەنسېرى، كۆتكەنسېرى
صيغة بمجرد أن	ئا، ئە	يازا- يازا، كۆرە- كۆرە ئوقۇپ-ئوقۇماي، ئىشلەپ- ئىشلىمەي

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - اجعل من الأفعال التالية الصيغ الآتية: الصيغة الحالية والصيغة الهدفية والصيغة التزامنية والصيغة السببية والصيغة الاستمرارية:

بەر، سورا، ئېرىش، تەبرىكلە، قوش، يارات، كۆر.

مثلا:

ياز-ىپ= يېزىپ؛ ياز-غىلى= يازغىلى؛ ياز-غاچ= يازغاچ؛ ياز-غاچقا= يازغاچقا؛ ياز-غانسېرى= يازغانسېرى.

2 - إقرأ وترجم الجمل الآتية إلى العربية:

- ھۆرمەتلەپ سۆزلە، قاراپ ئولتۇر، كۆرۈپ ئال.

- ھۆرمەتلىمەي سۆزلىمە، قارىماي ئولتۇر، بىلمەي سۆزلىمە.

- يازغىلى باشلا، ئېيتقىلى كەل، كۆرگىلى بار.

- ئالغاچ كەل، پاراڭلاشقاچ ماڭ، يېگەچ ئولتۇر، ئىچكەچ سۆزلەش.

- يامغۇر ياغقاچقا، يېڭى كومپيوتېر ئالغاچقا

- قورققانسېرى قوغلا، ئوقۇغانسېرى خۇشال بولىمەن.

- قاراڭغۇ چۈشكەنسېرى قورق، چۈشەنمىگەنسېرى جىق سۆزلە.

3 - ترجم الجمل الآتية إلى الأويغورية:

- تعال واذهب، لا تتكلم دون أن تفهم، إقرأ جالسا.

- لا يوجد نقود لشرائه، تعال لدعوته، مشينا لزيارته.

- كلما أفكر به أخاف. كلما تأكل هذا التفاح تحب أن تأكله.

4 - إقرأ الجمل التالية وترجمها إلى العربية:

- ئۇ كىشى مۇكاپاتنى ئېلىپ خۇشال بولمىدى.

- كېلىڭ، پاراڭلاشقاچ بىر پىيالىدىن چاي ئىچەيلى.

- ئۆمەر بۇ كىتابنى ئوقۇغانسېرى ياخشى كۆرمىدى.

الدرس التاسع والعشرون - يىگىرمە توققۇزىنچى دەرس

القواعد

القاعدة الأولى: صيغة الفعل الاقتدارى - ئىمكان تۈس

يتكون فعل الاقتدارى بإضافة لواحق "يالا، يەلە" إلى المادة الأصلية التى تنتهى بحرف متحرك؛ وبإضافة لواحق "ئالا، ئەلە" إلى المادة الأصلية التى تنتهى بحرف ساكن.

أمثلة من المادة الأصلية التى تنتهى بحرف متحرك:

الماضى	المستقبل	الحالى	الماضى	المستقبل	الحالى
نوقۇ- يالا			نىشلە-يەلە		
نوقۇيالدىم	نوقۇيالايمەن	نوقۇيالاۋاتىمەن	نىشلىيەلدىم	نىشلىيەلەيمەن	نىشلىيەلەۋاتىمەن
نوقۇيالدۇق	نوقۇيالايمىز	نوقۇيالاۋاتىمىز	نىشلىيەلدۇق	نىشلىيەلەيمىز	نىشلىيەلەۋاتىمىز
نوقۇيالدىڭ	نوقۇيالايسەن	نوقۇيالاۋاتىسەن	نىشلىيەلدىڭ	نىشلىيەلەيسەن	نىشلىيەلەۋاتىسەن
نوقۇيالدىڭىز	نوقۇيالايسىز	نوقۇيالاۋاتىسىز	نىشلىيەلدىڭىز	نىشلىيەلەيسىز	نىشلىيەلەۋاتىسىز
نوقۇيالدىڭلار	نوقۇيالايسىلەر	نوقۇيالاۋاتىسىلەر	نىشلىيەلدىڭلار	نىشلىيەلەيسىلەر	نىشلىيەلەۋاتىسىلەر
نوقۇيالدى	نوقۇيالايدۇ	نوقۇيالاۋاتىدۇ	نىشلىيەلدى	نىشلىيەلەيدۇ	نىشلىيەلەۋاتىدۇ
نوقۇيالدى	نوقۇيالايدۇ	نوقۇيالاۋاتىدۇ	نىشلىيەلدى	نىشلىيەلەيدۇ	نىشلىيەلەۋاتىدۇ

نماذج من المادة الأصلية التى تنتهى بحرف ساكن:

الماضى	المستقبل	الحالى	الماضى	المستقبل	الحالى
ياز -الا			كۆر-ئەلە		
يازالدىم	يازالايمەن	يازالاۋاتىمەن	كۆرەلدىم	كۆرەلەيمەن	كۆرەلەۋاتىمەن
يازالدۇق	يازالايمىز	يازالاۋاتىمىز	كۆرەلدۇق	كۆرەلەيمىز	كۆرەلەۋاتىمىز
يازالدىڭ	يازالايسەن	يازالاۋاتىسەن	كۆرەلدىڭ	كۆرەلەيسەن	كۆرەلەۋاتىسەن

يازالدىڭىز	يازالايسىز	يازالاۋاتسىز	كۆرەلىدىڭىز	كۆرەلەيسىز	كۆرەلەۋاتسىز
يازالدىڭلار	يازالايسىلەر	يازالاۋاتسىلەر	كۆرەلىدىڭلار	كۆرەلەيسىلەر	كۆرەلەۋاتسىلەر
يازالدى	يازالايدۇ	يازالاۋاتىدۇ	كۆرەلىدى	كۆرەلەيدۇ	كۆرەلەۋاتىدۇ
يازالدى	يازالايدۇ	يازالاۋاتىدۇ	كۆرەلىدى	كۆرەلەيدۇ	كۆرەلەۋاتىدۇ

الاقتدارى فى حالة المنفى:

يتم نفى الفعل الاقتدارى بوضع لاحقة النفى (ما، مه) بعد لاحقة الفعل الاقتدارى وقبل الضمائر الشخصية المتصلة. وتأتى لاحقة النفى للاقتدارى بشكل (الما، ەلمە) للمادة المنتهية بحرف ساكن، ولاحقة (يالما، يەلمە) إلى المادة التى تنتهى بحرف متحرك، مثلا:

ياز-الما		نوقۇ- يالما	
الماضى	المستقبل	الماضى	المستقبل
يازالمىدىم	يازالمايمەن	نوقۇيالمىدىم	نوقۇيالمايمەن
يازالمىدۇق	يازالمايمىز	نوقۇيالمىدۇق	نوقۇيالمايمىز
يازالمىدىڭ	يازالمايسەن	نوقۇيالمىدىڭ	نوقۇيالمايسەن
يازالمىدىڭىز	يازالمايسىز	نوقۇيالمىدىڭىز	نوقۇيالمايسىز
يازالمىدىڭلار	يازالمايسىلەر	نوقۇيالمىدىڭلار	نوقۇيالمايسىز
يازالمىدى	يازالمايدۇ	نوقۇيالمىدى	نوقۇيالمىدى
يازالمىدى	يازالمايدۇ	نوقۇيالمىدى	نوقۇيالمىدى

الاقتدارى فى حالة الاستفهام:

يتم الاستفهام عن الفعل الاقتدارى بوضع لاحقة (مۇ) بعد الفعل الاقتدارى فى الماضى، وبوضع (مۇ، م) فى المستقبل. تضاف أداة الاستفهام (مۇ) فى المستقبل إلى المتكلم فقط، و(م) إلى المخاطب والغائب قبل لاحقة الفعل الاقتدارى فى المستقبل، مثلا:

الماضى	المستقبل
يازالدىممۇ	يازالايمەنمۇ
يازالدۇقمۇ	يازالايمىزمۇ
يازالدىڭمۇ	يازالامسەن

يازالدىڭىزمۇ	يازالامسىز
يازالدىڭلارمۇ	يازالامسىلەر
يازالدىمۇ	يازالامدۇ
يازالدىمۇ	يازالامدۇ

القاعدة الثانية: الماضى النقلى:

تصاغ الماضى النقلى بالصيغة العطفية+الضمائر الشخصية المتصلة.

جدول الضمائر الشخصية المتصلة لصيغة الماضى النقلى كالتالى:

المتكلم - المفرد والجمع	تىمەن	تىمىز
المخاطب - المفرد والجمع	سەن	سىلەر
الغائب - المفرد والجمع	تۇ	تۇ

تصريف الفعل فى صيغة الماضى النقلى:

الضمير	الإثبات		المنفى	
	قارا-پ-	كۆر-ۈپ	ياز-ما-پ	كۆر-مە-پ
مەن	قاراپتىمەن	كۆرۈپتىمەن	يازماپتىمەن	كۆرمەپتىمەن
بىز	قاراپتىمىز	كۆرۈپتىمىز	يازماپتىمىز	كۆرمەپتىمىز
سەن	قاراپسەن	كۆرۈپسەن	يازماپسەن	كۆرمەپسەن
سىز	قاراپسىز	كۆرۈپسىز	يازماپسىز	كۆرمەپسىز
سىلەر	قاراپسىلەر	كۆرۈپسىلەر	يازماپسىلەر	كۆرمەپسىلەر
ئۇ	قاراپتۇ	كۆرۈپتۇ	يازماپتۇ	كۆرمەپتۇ
ئۇلار	قاراپتۇ	كۆرۈپتۇ	يازماپتۇ	كۆرمەپتۇ

أمثلة:

دەپ- تۇ= دەپتۇ: كان قد قال.

يېزىپتۇ- يازماپتۇ: كان قد كتب، لم يكن يكتب.

كۆرۈپتۇ- كۆرمەپتۇ: كان قد رأى، لم يكن يرى.

صيغة الاستفهام للماضى النقلى:

تصاغ صيغة الاستفهام للماضى النقلى بإضافة أداة الاستفهام (مۇ) بعد صيغة النقلى. علما بأن الغائب تأتى فى شكل (تىمۇ)، مثلا:

قاراپتىمەنمۇ؟	هل ترى أنى نظرت؟
يازماپسەنمۇ؟	هل ترى أنك لم تكتبه؟
كۆرۈپتىمۇ. كۆرمەپتىمۇ؟	هل ترى أنه رأى؟ هل ترى أنه يرى؟
دادىڭىز ئىشتىن قايتىپتىمۇ؟	هل ترى أن والدك رجع من العمل؟

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - صرف الأفعال التالية فى حالة الإثبات والنفى والاستفهامى فى الصيغة الاقتدارية:

قىل، ياشا، كىر، ئاڭلا، سورا، چۈش

2 - صرف الأفعال التالية فى حالة الإثبات والنفى والاستفهام فى الماضى النقلى:

سورا، ئاچ، دە، كەل، چۈش.

3 - إقرأ وترجم الجمل الآتية إلى العربية:

ئا: ئۇيغۇرچە خەتنى ئىتتىك يازالمايمەن، لېكىن ئىتتىك ئوقۇيالايمەن.

ئە: ئەمىسە، ماۋۇ خەتنى ئوقۇ.

ئا: خەتنى مۇنداق سەت يازساڭ كىم ئوقۇيالايدۇ؟ ئۆزۈڭ ئوقۇيالامسەن؟

ئە: ئۆزۈمنىڭ خەتنى ئۆزۈم ئوقۇيالامدىمەن؟ شۇنداق چىرايلىق خەتنىمۇ ئوقۇيالمىدىڭمۇ؟ هوي، بۇ ئۇيغۇرچىمۇ، ئەرەپچىمۇ؟ بىلەلمىدىم. غۇ؟

ئا: هە! ئاجايىپ چىرايلىق يېزىپسەن-دە؟! ئەنە، ئۆزۈڭمۇ ئوقۇيالمىدىڭ.

4 - أكتب فقرة قصيرة عن تجربتك الشخصية بالأويغورية.

الدرس الثلاثون - ئوتتۇزىنچى دەرس

يىگىت تاللاش

بۇرۇنىنىڭ بۇرۇنىدا گۈزەل بىر قىز بولغان ئىكەن. ئۇنىڭ جامالىنى كۆرگەن كىشى ئەقلىدىن ئېزىپ، ھوشىنى يوقىتىدىكەن.

بىر كۈنى ئۇ قىزغا بۇ شەھەردىكى ئۈچ يىگىتتىن ئەلچى كېپتۇ. قىزنىڭ ئاتا-ئانىسى نېمە قىلىشىنى بىلمەي ئويلىنىپ قاپتۇ. ئەمما ئۈچ يىگىت قىزنى تالىشىپ ئورۇشۇپ كېتىپتۇ. قىزنىڭ ئاتا-ئانىسى بۇ ئىشنى كۆرۈپ بېشى قېتىپ، ئۇلارنى قازىغا ئېلىپ بېرىپتۇ.

ئىشنىڭ باش-ئاخىرىنى ئاڭلاپ چىققاندىن كېيىن، قازى قىزنى ۋە ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسىنى ئوڭ تەرەپكە، ئۈچ يىگىتنى سول تەرەپكە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ ھەر بىرىگە بىر پىيالىدىن چاي قۇيۇپ بېرىپتۇ. بىرىنچى ۋە ئىككىنچى يىگىت خۇدانى گۇۋاھلىققا تارتىپ، نۇرغۇن قەسەم ۋە ۋەدىلەرنى بېرىپتۇ. ئۈچىنچى يىگىت سۆزلەي دېگەندە قىز ئويۇقسىز يىقىلىپ چۈشۈپ، بىردەمدىن كېيىن تىنىقمۇ توختاپ قاپتۇ. ئالدىنقى ئىككى يىگىت بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ پەرۋا قىلماي كېتىپ قاپتۇ. ئۈچىنچى يىگىت بولسا قىزنى قۇچىقىغا ئېلىپ ھۆڭ-ھۆڭ يىغلاپتۇ ۋە يېنىدىن قىلىچىنى چىقىرىپ ئۆزىنىڭ يۈرىكىگە سانجىشقا تەييارلىنىپتۇ. شۇ چاغدا قازى ئۇنى توسۇپ: نېمىشقا بۇنداق قىلىسەن؟ دەپ سوراپتۇ. يىگىت:

بۇنىڭسىز ھايات مەن ئۈچۈن ھارام، دەپ يەنە يىغلاپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن قازى رازى بولۇپ مۇنداق دەپتۇ:

باركاللا ئوغلۇم، قىزنىڭ ھەقىقىي لايىقى سەن ئىكەنسەن. بۈگۈندىن باشلاپ ئۇ ساڭا ئامانەت. تويۇڭلارنى قىلىپ مەڭگۈ بەختلىك ياشاڭلار!

يىگىت ھەيران بولۇپ قازىغا قارىسا، قازى كۈلۈپ تۇرۇپ بۇنىڭدىكى سىرنى يىگىتكە سۆزلەپ بېرىپتۇ. ئەسلىدە قازى قىزنىڭ چېيىغا بىھۇش قىلىش دورىسىنى سېلىپ قويغان ئىكەن.

الكلمات - سۆزلۈك

تاللاش	اختيار	پەرۋا قىلماق	أن يكترث
گۈزەل	جميلة	قۇچاق	الحُضن
جامال	مظهر، هيئة	قۇچىقىغا ئالماق	أن يحتضن، أن يطوّق
ئازماق	أن يضلّ	ھۆك- ھۆك	نَحيبُ
ھوش	وعي، شعور	يىغلا- يىغلىماق	أن يبكي
يوقاتماق	أن يفقد	قىلىچ	السيف
تالاشماق	أن يتنازع	چىقار (چىق-ار)	أَخْرِج
ئۇرۇشماق	أن يتقاتل	يۈرەك	القلب
قاتماق	أن يصلب، أن يتجمد	سانجىماق	أن يطعن
بېشى قاتماق	أن يرتبك	چاغ- ۋاقىت	اللحظة، الوقت
قازى	القاضي	توسماق	أن يمنع
ئوڭ	اليمين	مۇھەببەت	الحُب
سول	الشمال	ھارام	الحرام
پىيالە	الكوب	رازى بولماق	أن يرضى
گۇۋاھلىق	الشهادة	بارىكاللا	بارك الله
گۇۋاھلىققا تارتماق	أن يستشهد	ھەقىقىي	الحقيقي
قەسەم	القسم	لايىق	الملائم، مؤهل، رفيق
قەسەم بەرمەك	أن يقسم	ئامانەت	الأمانة
ۋەدە بەرمەك	أن يَعد	مەڭگۈ	أبدا
يىقىلماق	أن يسقط	بەختلىك	السعادة
تىنىق	نَفس	ئەسلىدە	في الأصل
توختا	توقف	بىھوش قىلماق	أن يفقد وعيه
تىنىقى توختىماق	أن تتوقف نفَسه	سالماق	أن يضع

افعال مساعدة (الأفعال المركب)

بعض الأفعال فى اللغة الأويغورية المعاصرة قد تعمل عمل الأفعال المساعدة فى التركيب النحوى، وتأتى هذه الأفعال المساعدة عادة بعد الأفعال الأصلية. وهذه الأفعال لو جاء وحده فى الجملة تؤدى عمل الفعل التام. وإذا جاء بعد الفعل الأصلى تعمل عمل الفعل المساعد.

فى الأفعال المركب يأتى الفعل الأصلى دائما بالصيغة العطفية ثم تأتى الأفعال المساعدة التى تعطى معنى إضافيا، مثلا:

ئۇ بۇ كىتابنى ئۈچ كۈن ئوقۇدى. - هو قرأ هذا الكتاب ثلاثة أيام.

ئۇ بۇ كىتابنى ئۈچ كۈنده ئوقۇپ چىقتى. - هو قد قرأ هذا الكتاب فى ثلاثة أيام

فعل (ئوقۇدى) فى الجملة الأولى فعل فى الزمن الماضى البسيط. ولكنه لايفيد بالضرورة أن قرأ الكتاب كاملا فى خلال ثلاثة أيام.

أما فعل (ئوقۇپ چىقتى) فى الجملة الثانية تعبّر أنه أتم قراءة الكتاب كاملا خلال ثلاثة أيام. فكلمة (چىقتى) من الأفعال المساعدة.

بعض الأفعال المساعدة التى تستعمل كثيرا

الأفعال المساعدة	المعنى اللغوى الأصلى	المعنى التوظيفى كفعل مساعد
تۇر-	عش، امكث، قف	الحالة الثابتة للحدث، الحالة المتكررة للحدث
كەت-	ارحل، اذهب من	اهتمام سريع، وأداء ببراءة
چىق-	اخرج، اصعد	تنفيذ الحدث بشكل تام
باق-	اعتنى به، انظر، ربِّ	اختبار وتجرية
قال-	ابق، اترك	ظهور أمر ما مفاجيء، حدوث غير متوقع
چۈش-	انزل	حدوث مفاجيء
قوي-	ضع، طلّق	تنفيذ الحدث باهتمام أقل
بەر -	أعطِ	إنجاز الحدث على تأييد الآخرين

مثلا:

تۇر: قاھىرەدە دائىم يامغۇر يېغىپ تۇرامدۇ؟ -هل المطر ينزل دائما فى القاهرة؟

كەت: ھاۋا سوۋۇپ كەتتى. - قد اشتدت برودة الجو.

چىق: بىز شەھەرنى بىر ئايلىنىپ چىقتۇق. - نحن قد أنهينا التجول للمدينة.

باق: سىز بۇ كىتابنى ئوقۇپ باقتىڭىزمۇ؟ - هل نظرت هذا الكتاب قراءة؟

قال: ئۆيدىن چىقايلى دەپ تۇرساق، مېھمان كېلىپ قالدى.

- جاء الضيف صدفة عندما نحاول أن نخرج من البيت.

چۈش: ئۇ پەلەمپەيدىن يىقىلىپ چۈشتى. - هو وقع (فجأة) من السلم

قوي: مەن ئۇنىڭ گەپلىرىگە كۈلۈپ قويدۇم. - أنا ضحكت متجاهلا لكلامه

بەر: مومام بىزگە كۈندە ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرەتتى.

- كانت جدتى قد اعتادت أن تحكى لنا القصص يوميا.

تصريف الأفعال المركبة فى الأزمنة المختلفة:

الضمير	المستقبل	زمن الحال	الماضى البسيط	الماضى المعتاد
مەن	ئوقۇپ چىقىمەن	ئوقۇپ چىقىۋاتىمەن	ئوقۇپ چىقتىم	ئوقۇپ چىقاتتىم
بىز	ئوقۇپ چىقىمىز	ئوقۇپ چىقىۋاتىمىز	ئوقۇپ چىقتۇق	ئوقۇپ چىقاتتۇق
سەن	ئوقۇپ چىقىسەن	ئوقۇپ چىقىۋاتىسەن	ئوقۇپ چىقتىڭ	ئوقۇپ چىقاتتىڭ
سىز	ئوقۇپ چىقىسىز	ئوقۇپ چىقىۋاتىسىز	ئوقۇپ چىقتىڭىز	ئوقۇپ چىقاتتىڭىز
سىلەر	ئوقۇپ چىقىسىلەر	ئوقۇپ چىقىۋاتىسىلەر	ئوقۇپ چىقتىڭلار	ئوقۇپ چىقاتتىڭلار
ئۇ	ئوقۇپ چىقىدۇ	ئوقۇپ چىقىۋاتىدۇ	ئوقۇپ چىقتى	ئوقۇپ چىقاتتى
ئۇلار	ئوقۇپ چىقىدۇ	ئوقۇپ چىقىۋاتىدۇ	ئوقۇپ چىقتى	ئوقۇپ چىقاتتى

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - تحدث عن المعانى المتضمنة للأفعال المركبة التالية بالعربية:

يىغلاپ كەت، توختاپ تۇر، يىقىلىپ چۈش

ئۇرۇشۇپ قال، تالىشىپ باق، يوقىتىپ قوي

تاللاپ بەر، يارىتىپ قال، يېزىپ چىق.

قۇرۇپ كەت، كۈلدۈرۈپ چىق، قاراپ تۇر

2 - ترجم الجمل التالية إلى العربية:

- يىگىتلەر قىزنىڭ جامالىنى كۆرۈپ ھوشلىرىنى يوقىتىپ قويۇشتى.

- ئۈچ يىگىت بىر قىزنى تالىشىپ ئۇرۇشۇپ كەتتىمۇ؟

- ئىككى يىگىت نېمە ۋەدىلەرنى بېرىپ چىقىشتى؟

- قىزنىڭ تىنىقى توختاپ قالغاندا ئۈچىنچى يىگىت نېمە قىلماقچى بولدى؟

- ئۈچىنچى يىگىت نېمە ئۈچۈن يىغلاپ كېتىدۇ؟

3 - ضع الأفعال المساعدة التالية فى المكان المناسب فى الجمل الآتية:

باق، تۇر، چۈش، چىق، قال، قوي، كەت.

چاققان بول! ئاپتوبۇس كېتىپ----!

قەشقەرگە مەن ھەر يىلى بېرىپ----.

بۇ كىتابنى ئوقۇپ----، ياخشى كىتاب ئىكەن.

بىز مىسىرنىڭ ھەممە يېرىنى ئايلىنىپ----.

ئۇ دەرەختىن يىقىلىپ----.

مەن ئۇ يوغان ئىتنى كۆرۈپ قورقۇپ ----.

ئاكاڭنى كۆرگەندە بۇ گەپنى ئۇنتۇغا دەپ----.

الدرس الواحد والثلاثون - ئوتتۇز بىرىنچى دەرس

القواعد

كلمات (الأدوات) مساعدات - ياردەمچى سۆزلەر

هي كلمة دلت على معنى غير مستقل بنفسه، ولا يظهر إلا مع غيره، أو هي الكلمة التى تفسر المعنى عندما تتحد مع تركيب أو جملة.

تنقسم الأداوت إلى: أدوات لآخر الكلمات، والروابط واللواحق (المؤكدات)

(1)

أدوات مساعدات لآخر الكلمات

تىركەلمىلەر (سۆز ئارقى ياردەمچىلىرى) – Postposition

أدوات مساعدات لآخر الكلمات تأتى مرتبطة مع الإسم والصفة والضمير وتفيد علاقاته المتنوعة مع الفعل وأنواع الكلمات الأخرى.

<u>أدوات مساعدات لآخر الكلمات - سۆز ئارقا ياردەمچىلىرى:</u>

ئۈچۈن: لام التعليل، من أجل	توغرىسىدا، توغرۇلۇق، ھەققىدە:حول، عن	
ئارقىلىق:عن طريق	قارىغاندا =قارىتا: نظرا	ئىبارەت:عبارة
بويىچە :حسب	نىسبەتەن:بالنسبة	قاتارلىق:مثل
ئوخشاش:سواسية، ومثيل	قەتئىنەزەر:بغَضِّ النظر	كۆرە: بالأحرى
تارتىپ=بۇيان: منذ ذلك	باشلاپ : بدءا	دائىر: مايتعلق به
سىرت: فضلا عن ذلك	تەقدىردىمۇ: على الرغم من	دەپ: لأجله

أمثلة:

ئەقىدىمىز <u>ئۈچۈن</u> كۈچ چىقىرايلى - لنبذل جهدنا لأجل عقيدتنا.

ئۇنىڭ بىلەن سىز توغرۇلۇق سۆزلەشتىم. - تحدثت معه عنك

ئوقۇتقۇچى ئىسلام ئىدىيىسى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى - تحدّث المعلم عن الفكر الإسلامي.

سەن توغرۇلۇق جىق گەپلەرنى ئاڭلىدىم - سمعت عنك كلاما كثيرا.

مەن خەتنى پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتتىم. -أرسلت الرسالة عن طريق البريد

ياشلارغا قارىتا تەربىيەنى كۈچەيتىش لازىم. - يجب تقوية التربية نظرا للشباب.

سىزنىڭ پىكرىڭىز بويىچە ئىش قىلايلى. - لنعمل حسب أو وِفق رأيك

ئۇ ئاكىسىغا نىسبەتەن ياخشى. - هو أحسن بالنسبة الى أخيه

ئوقۇغۇچىلار زەھرا، رۇقىيە، ھەنىفە ۋە قاسىملاردىن ئىبارەت.

- الطلاب هم عبارة عن زهراء، رقية، حنيفة وقاسم.

ئۇ دادىسىغا ئوخشاش ئەقىللىق - هو عاقل مثل أبيه.

تۈنۈگۈندىن تارتىپ كىتاب ئوقۇمىدۇم. - ما قرأت الكتاب منذ أمس

ئىسلام پەلسەپىسىگە دائىر كىتابلار ئاز. -الكتب المتعلقة بالفلسفة الاسلامية قليلة

قارا رەڭدىن كۆرە ئاق رەڭ ياخشى. - اللون الأبيض خير نظرا للون الأسود

ئۇنىڭدىن سىرىت ئۇ مېنى تىللىدى ۋە ئۇردى. - فضلاعن ذلك هو سبّنى وضربنى

مەن بارغان تەقدىردىمۇ ئۇ ماڭا قارىمايدۇ. - مع أننى ذهبت اليه، فهو لا ينظر إلي.

(2)

روابط أو حروف - باغلىغۇچىلار

1. ادوات العطف- بىرىكتۈرگۈچى باغلىغۇچىلار

ئۇلار: ۋە (و)، ھەم (أيضا)، ئاندىن (ثم)، بىلەن (مع، و)، يەنە (أيضا، من ناحية ثانية)، شۇنىڭ بىلەن (بذلك)، شۇنىڭدەك (مثل ذلك)...

ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتقۇچى - الطالب والمعلم

ئۇ زېرەك ھەم باتۇر - هو ذكي وأيضا شجاع

مەن كىتاب، قەلەم يەنە سومكا سېتىۋالدىم. -اشتريت كتابا وقلما وأيضا حقيبة

ئەھمەد بىلەن ئاكام بىر ئورۇندا ئىشلەيدۇ. -يعمل أخى مع أحمد فى مكان واحد

شۇنىڭ بىلەن مەن خاپا بولۇپ قالدىم. -بذلك أصبحت غاضبا.

باشتا رازىيە، ئاندىن ماھىرە كەلدى. - فى البداية جاءت راضية ، ثم جاءت ماهرة

2. أدوات تأكيدية وتقوية -كۈچەيتكۈچى باغلىغۇچىلار

ئۇلار:

ھەتتا، ھەتتاكى: حتى بەلكى: بل بولۇپمۇ :ولا سيما

ئۇنىڭ ئۈستىگە:فضلا عن ذلك خۇسۇسەن: خصوصا بۇنى ئاز دەپ:كأن هذا قليل

مثلا:

بىز ئويناش ئۈچۈن كەلمىدۇق، بەلكى ئۆگىنىش ئۈچۈن كەلدۇق.

- نحن لم نأت لنلعب، بل جئنا لنتعلم.

كىشىلەر ئارىسىدا ئاۋازلار ئاڭلاندى، بولۇپمۇ ئوسماننىڭ بەكرەك ئاڭلاندى.

- سُمع أصوات بين الناس، ولا سيما صوت عثمان سُمع أشد.

مەن ئۇنىڭ بىلەن جېدەللەشتىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇردۇم.

- أنا تجادلت معه، علاوة على ذلك أننى ضربته.

ئۇنى ئۇردى، تىللىدى، ئۇنى ئاز دەپ ماللىرىنى تارتىۋالدى.

- ضربه وشتمه، كأن هذا قليل انتزع منه أمواله.

3. أدوات استدراك وحصر - قارىمۇ قارشى باغلىغۇچىلار

ئۇلار:

پەقەت: فقط لېكىن، بىراق، ئەمما: لكن گەرچە: مع أن

ۋەھالەنكى: والحال هكذا ئەپسۇسكى: مع الأسف ئەكسىچە: بالعكس

ئەجەبا: يا للعجب شۇنداق بولسىمۇ: ولو كان كذلك.

أمثلة:

ئادەم مەڭگۈ ياشىمايدۇ، لېكىن ئۇنىڭ ياخشى نامى مەڭگۈ ساقلىنىدۇ.

- الإنسان لا يعيش أبدا ، ولكن أعماله الحسنة تبقى أبدا.

قاسىم كەلدى، بىراق بىر ئاز كېچىكىپ كەلدى.

- جاء قاسم، ولكنه جاء متأخرا قليلا.

گەرچە ئۇ چۈشەندۈرسىمۇ، ھېچكىم ئاڭلىمىدى - مع أنه شرحه، لم يستمع أحد.

مەن ئۇنى ئويغاق دەپ ئويلاپتىمەن، ۋاھالەنكى ئۇنداق ئەمەس ئىكەن.

- ظننته مستيقظا ، والحال أنه ليس كذلك.

ئۇلار كەلدى، ئەمما باشلىق كەتمىدى. - هم حضروا ، ولكن الرئيس لم يذهب

شۇنداق بولسىمۇ مەيلى - لا بأس ولو كان كذلك

سەن ناخشا ئېيتساڭ بولىدىكەن، ئەجابا مەن ناخشا ئېيتسام بولمامدىكەن؟.

- ياللعجب (يا ترى) أيجوز أن تنشد أنت، أفلا يجوز أن أنشد أنا؟

مەن ئۇنى تولىمۇ ھۆرمەتلەيتتىم، ئەپسۇسكى ئۇ ماڭا ئازار بەردى

- كنت أحترمه بشدة، مع الأسف أنه آذاني.

بۇ ئىش مېنىڭ پەرىزىمنىڭ ئەكسىچە بولدى - حدث هذا الأمر بعكس تقديري.

4. أدوات تعليل- سەۋەب باغلىغۇچىلار

ئۇلار: چۈنكى (لأن)، شۇنىڭ ئۈچۈن (لذا)، سەۋەبى (سببه)، شۇڭلاشقا (لذلك).

نماذج:

ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلدىم، چۈنكى ئۇ خاتالىق ئۆتكۈزدى.-أنا نصحته، لأنه أخطأ.

بۇ يەرگە كېلىشىمنىڭ سەۋەبى بىلىم ئېلىش - سبب حضوري هنا تحصيل العلم.

ئىمتىھان ئاسان ئەمەس، شۇڭا پۇختا تەييارلىق قىلدۇق- الإمتحان ليس سهلا، لذا استعددنا جيدا.

شۇنىڭ ئۈچۈن مەن كەلدىم. - لذلك أنا جئت.

شۇڭلاشقا ماقالە يازالمىدۇق. - لذلك لم نستطع أن نكتب المقالة.

5. أدوات شرطية- شەرت باغلىغۇچىلىرى

ئۇلار:

ئەگەر (لو) ناۋادا (هب، افتراضا)، ئۇنداقتا (إذن).

أمثلة:

ئەگەر ئۇ كەلمىسە، مەن بارىمەن. - لو لم يأت هو، فأنا سأذهب.

ئەگەر سەن قىلساڭ، مەنمۇ قىلىمەن. - لو أنك تفعل، فأنا سأفعل.

ناۋادا ياقتۇرمىسىڭىز، مەندە قېلىۋەرسۇن -افتراضا أنك لاتحبه، فليبقى عندى

ئۇنداقتا ئىككىمىز بىرگە ئوينايلى. - إذن لنعلب نحن الإثنين معا.

6. أدوات اختيار- تاللىما باغلىغۇچىلار

ئۇلار: يا، ياكى (أو)، مەيلى (سواء)، نە (لا ، ولا).

نماذج:

يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم. - إما الموت وإما الحياة.

ئۇلار يا بۈگۈن، يا ئەتە يولغا چىقىدۇ. - هم ينطلقون اليوم أو غدا.

سەن بار ياكى مەن باراي - اذهب أنت أو أذهب أنا.

بۇ سەھرادا نە ئادەم، نە هايۋان كۆرۈنمەيدۇ. -لا يرى فى هذه الصحراء إنسان ولا حيوان

مەيلى ئۇ بولسۇن، مەيلى سەن بولغىن - سواء تكون أنت أم هو.

7. أدوات توضيحية أو تفسيرية- ئىزاھلىغۇچى باغلىغۇچى

ئۇلار: يەنى (يعنى)، جۈملىدىن (ومنهم).

أمثلة:

قاراخانلار دۆلىتى يەنى ئۇيغۇرلار 8- ئەسىردە قۇرغان دۆلەت.

- الدولة القاراخانية يعنى الدولة التى أنشأها الأويغور فى القرن الثامن.

مەن ئەھمەد، ئادىل، شەيمالارنى چاقىردىم، جۈملىدىن رەيھانىنىمۇ چاقىردىم

- دعوت أحمد ، عادل وشيماء، ومنهم أيضا ريحانة.

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - ترجم الجمل الآتية إلى العربية:

ئۇ ئاغرىپ قالدى، شۇڭا دەرسكە قاتنىشالمىدى.

ۋاقتىم بولمىدى، شۇڭلاشقا سىزنىڭكىگە بارالمىدىم.

ئۇ ئالى مەكتەپكە ئۆتەلمىدى، چۈنكى ئۇ ياخشى ئۆگەنمىگەن.

ئۇ مەكتەپكە كەلمىدى، بۇنىڭ سەۋەبى ئۇ ئاغرىپ قاپتۇ.

مەن سىزنى يالغۇز قالمىسۇن دەپ، ھەمراھ بولغىلى كەلدىم.

بىر ھەپتىدىن بۇيان ئۇ مەندىن خاپا بولۇپ قاپتۇ.

بىز ئالدى بىلەن دەرس ئاڭلايلى، ئاندىن كېيىن تاپشۇرۇق ئىشلەيلى.

ئەتىدىن باشلاپ سىز دەم ئالسىڭىز بولىدۇ.

تاغدەك قىيىنچىلىق بولسىمۇ، يېڭىيەلەيمىز.

الدرس الثاني والثلاثون - ئوتتۇز ئىككىنچى دەرس

ئۆگزەمدىن ئارتىلدۇرۇپ ئەكىتىڭلار

ياز بويى يامغۇر ياغمىغاچقا، مەھەللىدىكىلەر نەزىر قىلىپ خۇدادىن يامغۇر تىلەمكچى بولۇپ، ئۆيمۇ ئۆي پۇل ۋە نەرسە- كېرەكلەر يىغىپتۇ. نۆۋەت بىر بېخىلنىڭكىگە كەلگەندە بېخىل زادىلا بىر نەرسە بەرگىلى ئۇنىماپتۇ.

- يامغۇر سىزنىڭ بېغىڭىزغىمۇ ئامەت ئەكىلىدۇ، دەپتۇ پۇل ۋە نەرسە كېرەك يىغقىلى كەلگەن كىشىلەر.

- نېمىدىن تەلىيىم يوق، دەپتۇ ھېلىقى بېخىل، قۇرۇق گېپىڭلارنى نەگە ئاپارساڭلار ئاپىرىڭلار.

- ئۇنداق دېمەڭ. سىزدىن باشقا ھەممىسى بەردى. سىزمۇ ئازراق بىر نېمە ئاچىقمىسىڭىز قانداق بولىدۇ؟

- ھە بولىدى، شۇ يامغۇر ياغدۇرىدىغان بۇلۇتنى مېنىڭ ئۆگزەمدىن ئارتىلدۇرۇپ ئەكىتىڭلار.

ئەڭ ياخشى نەرسە

بىر پەيلاسوپ شاگىرتلىرىنى يىغىپ: دۇنيادا ئەڭ ياخشى نەرسە نېمە؟-دەپ سوراپتۇ.

شاگىرتلىرىدىن بىرى ئەقىل دېسە، بىرى ياخشى قوشنا دەپتۇ. يەنە بىرى ئالدىن كۆرەرلىك دەپتۇ. پەيلاسوپ ھەممىگە بېشىنى چايقاۋېرىپتۇ. ئەڭ ئاخىرىدا بىر شاگىرت:

- دۇنيادا ئەڭ ياخشى نەرسە ياخشى قەلب، دەپتۇ.

- ناھايىتى توغرا، دەپتۇ پەيلاسوپ شۇ چاغدا، شۇ بولسىلا قالغان ھەممە نەرسە بولىدۇ.

الكلمات - سۆزلۈك

ئۆگزە	سقف المنزل	ئامەت	الحظ
ئارتىلدۇر (ئارتىل-دۇر)	حمّل	ئەكەل	اجلب
ئەكەت	انطلق به، أبعده	نىسى	النسيء
ياز بويى	طول الصيف	تەلەي	الحظ، والمصادفة
نەزىر	النذر	قۇرۇق	فارغ، خال
تىلە (تىلىمەك)	اسأل (أن يسأل)	قۇرۇق گەپ	كلام فارغ
ئۆيمۇ- ئۆي	منزلا - منزلا	ئاچىق	أخرجه
نەرسە-كېرەك	أشياء ضرورية	بۇلۇت	السحاب
يىغماق	أن يجمعْ	پەيلاسوپ	الفيلسوف
نۆۋەت	الدور، النوبة	شاگىرت	التلميذ
بېخىل	البخيل	ئالدىن كۆرەرلىك	بصيرة
زادىلا (زادى-لا)	أصلا	چايقا (چايقىماق)	أن يهتز، أن يحرك
ئۇنا (ئۇنىماق)	وافق، أن يوافق	قەلب	القلب

القواعد

الفعل الاستمراري - چەكلىمىسىز تۈس

هي صيغة تُشعر بوقوع الفعل على الدوام، وتفيد أن حدوث الفعل استغرق وقتا طويلا، كما إنها تدل على استمرار الفعل من الماضى لحين التكلم. وتتميز هذه الصيغة على زمن الحال البسيط بكونها أكثر تأكيدا على استمرارية الحدث. تصاغ هذه الصيغة بإضافة لاحقة «ۋەر، ئۇەر» إلى المادة الأصلية للفعل، مثلا:

ئوقۇماق

ئالماش	الماضى الاستمرارى	المستقبل الاستمرارى	الأمر الاستمرارى	صيغة الرواية الحالية
مەن	ئوقۇۋەردىم	ئوقۇۋېرىمەن	ئوقۇۋېرەي	ئوقۇۋېرىپتىمەن
بىز	ئوقۇۋەردۇق	ئوقۇۋېرىمىز	ئوقۇۋېرەيلى	ئوقۇۋېرىپتىمىز
سەن	ئوقۇۋەردىڭ	ئوقۇۋېرىسەن	ئوقۇۋەر	ئوقۇۋېرىپتىسەن

سىز	ئوقۇۋۇردىڭىز	ئوقۇۋېرىسىز	ئوقۇۋېرىڭ	ئوقۇۋېرىپتىسىز
سىلەر	ئوقۇۋۇردىڭلار	ئوقۇۋېرىسىلەر	ئوقۇۋېرىڭلار	ئوقۇۋېرىپتىسىلەر
ئۇ	ئوقۇۋۇردى	ئوقۇۋېرىدۇ	ئوقۇۋەرسۇن	ئوقۇۋېرىپتۇ
ئۇلار	ئوقۇۋۇردى	ئوقۇۋېرىدۇ	ئوقۇۋەرسۇن	ئوقۇۋېرىپتۇ

كۆرمەك

مەن	كۆرۈۋەردىم	كۆرۈۋېرىمەن	كۆرۈۋەرەي	كۆرۈۋېرىپتىمەن
بىز	كۆرۈۋەردۇق	كۆرۈۋېرىمىز	كۆرۈۋەرەيلى	كۆرۈۋېرىپتىمىز
سەن	كۆرۈۋەردىڭ	كۆرۈۋېرىسەن	كۆرۈۋەر	كۆرۈۋېرىپسەن
سىز	كۆرۈۋەردىڭىز	كۆرۈۋېرىسىز	كۆرۈۋېرىڭ	كۆرۈۋېرىپسىز
سىلەر	كۆرۈۋەردىڭلار	كۆرۈۋېرىسىلەر	كۆرۈۋېرىڭلار	كۆرۈۋېرىپسىلەر
ئۇ	كۆرۈۋەردى	كۆرۈۋېرىدۇ	كۆرۈۋەرسۇن	كۆرۈۋېرىپتۇ
ئۇلار	كۆرۈۋەردى	كۆرۈۋېرىدۇ	كۆرۈۋەرسۇن	كۆرۈۋېرىپتۇ

نماذج:

كىتابنى ئوقۇۋۇردىم : ظللت مستمرا فى قراءة الكتاب.

كىتابنى ئوقۇۋېرىمەن: سأظل مستمرا فى قراءة الكتاب

كىتابنى ئوقۇۋەرەي : دعنى أظل أداوم فى قراءة الكتاب.

كىتابنى ئوقۇۋېرىپتىمەن: يقال أننى ظللت أداوم قراءة الكتاب

نفى الفعل الاستمرارى:

يتم نفى الفعل الاستمرارى بوضع أداة النفى المناسبة بعد علامة الفعل الاستمرارى فى صيغة الماضى والمستقبل والحال.

أما فى صيغة الأمر ينفى بوضع أداة النهى (مە) بعد لاحقة الفعل الاستمرارى.

مثلا:

ئوقۇۋەرمىدىڭ : لم تستمر فى القراءة.

ئوقۇۋەرمەيسەن: لن تستمر فى القراءة

ئوقۇۋەرمە : لا تستمر فى القراءة.

أمثلة توضيحية:

قاچان كەلگۈڭىز كەلسە، كېلىۋېرىڭ. - متى أردت أن تأتى، استمر فى الحضور

چاتىقىم يوق، بېرىۋېرىمەن. - ما لى أنا، سأستمر فى الذهاب

خىيالىمغا كەلگەننى دەۋەردىم. - ظللت أردد ما ورد على ذهنى.

استفهام صيغة الفعل الاستمرارى:

صيغة الماضى الاستفهامى للفعل الاستمرارى يتم بإضافة أداة الاستفهام (مۇ) بعد الفعل الاستمرارى.

أما صيغة المستقبل للفعل الاستمرارى يتم بوضع (ەم) بعد علامة الفعل الاستمرارية.

ئالماش	الماضى الاستمرارى		المستقبل الاستمرارى	
	المثبت	المنفى	المثبت	المنفى
مەن	ئوقۇۋەردىممۇ	ئوقۇۋەرمىدىممۇ	ئوقۇۋېرەمەنمۇ	ئوقۇۋەرمەيمەنمۇ
بىز	ئوقۇۋەردۇقمۇ	ئوقۇۋەرمىدۇقمۇ	ئوقۇۋېرىمىزمۇ	ئوقۇۋەرمەيمىزمۇ
سەن	ئوقۇۋەردىڭمۇ	ئوقۇۋەرمىدىڭمۇ	ئوقۇۋېرەمسەن	ئوقۇۋەرمەمسەن
سىز	ئوقۇۋەردىڭىزمۇ	ئوقۇۋەرمىدىڭىزمۇ	ئوقۇۋېرەمسىز	ئوقۇۋەرمەمسىز
سىلەر	ئوقۇۋەردىڭلارمۇ	ئوقۇۋەرمىدىڭلارمۇ	ئوقۇۋېرەمسىلەر	ئوقۇۋەرمەمسىلەر
ئۇ	ئوقۇۋەردىمۇ	ئوقۇۋەرمىدىمۇ	ئوقۇۋېرەمدۇ	ئوقۇۋەرمەمدۇ
ئۇلار	ئوقۇۋەردىمۇ	ئوقۇۋەرمىدىمۇ	ئوقۇۋېرەمدۇ	ئوقۇۋەرمەمدۇ

القاعدة الثانية: بعض الأفعال المركبة الممزوجة:

بعض الأفعال المركبة تندمج من فعلين أو أكثر فى كلمة واحدة، بحيث لا يمكن الفصل بينهم. وهنا نذكر بعض الأفعال المركبة وتشكل فى كلمة واحدة.

الصيغة العطفية من فعل (ئال) عندما يندمج مع الأفعال التالية (كەل، كەت، كىر، چىق، بار) تأتى فى شكل:

ئېلىپ كەل : خذ وائت به

ئېلىپ كەت : خذ وارحل به

ئېلىپ كىر : خذ وادخل به

ئېلىپ چىق: خذ واخرج به

ئېلىپ بار : خذ واذهب به

ثم تسقط بعض حروفها وتصبح كلمة جديدة، مثل:

ئەكەل: ائت به

ئەكەت: أبعده

ئەكىر: أدخله

ئاچىق: أخرجه

ئاپار : إذهب به

قارن الأمثلة التالية:

1.ئۇ كومپيۇتېرنى ئېلىپ كۇتۇپخانىغا كەلدى - هو جاء إلى المكتبة ومعه الكمبيوتر

ئۇ كومپيۇتېرنى كۇتۇپخانىغا ئەكەلدى. - هو جلب الكمبيوتر للمكتبة

٢. ئۇ كومپيۇتېرنى ئېلىپ كۇتۇپخانىغا كىردى -هو دخل إلى المكتبة ومعه الكمبيوتر

ئۇ كومپيۇتېرنى كۇتۇپخانىغا ئەكىردى. - هو أدخل الكمبيوتر إلى المكتبة

٢.ئۇ كومپيۇتېرنى ئېلىپ كۇتۇپخانىدىن چىقتى- هو خرج من المكتبة ومعه الكمبيوتر

ئۇ كومپيۇتېرنى كۇتۇپخانىدىن ئاچىقتى. - هو أخذ كمبيوتره خارج المكتبة

٤.ئۇ كومپيۇتېرنى ئېلىپ كۇتۇپخانىغا باردى. - هو ذهب إلى المكتبة ومعه الكمبيوتر

ئۇ كومپيۇتېرنى كۇتۇپخانىغا ئاپاردى. - هو أخذ كمبيوتره إلى المكتبة

مەشىق ۋە تاپشۇرۇقلار

1 - صرف الأفعال التالية في صيغة الفعل الاستمراري:

ئارتىلدۇر، تىله، يىغ، ئۇنا، ئاپار، ئاچىق.

2 - صرف الأفعال السابقة في الصيغة الاستمرارية في حالة النفي:

مىثال:

ئوقۇۋاتمىدىم، ئوقۇۋاتمىدىڭ، ئوقۇۋاتمىدىڭىز، ئوقۇۋاتمىدۇق، ئوقۇۋاتمىدىڭلار،

ئوقۇۋۇرمىدى.

3 - طبّق الاستفهام فى حالة الإثبات على الفعل الاستمرارى(يىغ) فى صيغة المستقبل.

4 - ترجم الجمل التالية إلى العربية:

- بېخىل «ئەتە بېرەي، ئۆگۈن بېرەي» دەپ قورۇق ۋەدىنى بېرىۋېرىپتۇ.

- مەھەللىدىكى كىشلەرمۇ ئۇنىڭدىن زېرىكمەي سوراۋېرىپتۇ.

- ئەگەر يامغۇر يېغىپ قالسا مەن بېغىمنى باشقا يەرگە ئەكىتەي، دەپ جاۋاپ بېرىپتۇ بېخىل ئادەم.

- بېخىل پۇل بەرمىگەن بولسىمۇ، يامغۇر ئۇنىڭ بېغىغا يېغىۋېرىپتۇ.

الدرس الثالث والثلاثون ـ ئوتتۇز ئۈچىنچى دەرس

الظرف ـ رەۋىش

فى اللغة الأويغورية تنقسم الظروف حسب المعنى إلى خمسة أنواع: ظروف للزمان، وللمكان، وللحال، وللسبب والعلة، وللمقدار.

(1)

ظروف الزمان ـ ۋاقىت رەۋىشلىرى

ظرف الزمان: هي الكلمات التى تحدد زمن حدوث الفعل للأشياء.

ظروف الزمان ـۋاقىت رەۋىشلىرى:

بۈگۈن : اليوم	ئەتە: غدا	ئۆگۈن: بعد غد
تۈنۈگۈن: أول أمس	بۇلتۇر: العالم الماضى	كېلەر يىل: العام القادم
بۇ يىل : هذه السنة	كۈندۈز: النهار	كېچە: الليل
بۇرۇن ؛: قبل	كېيىن : بعد	مەڭگۈ: أبدا
چۈشتە : فى الظهر	كەچ= ئاخشام: المساء	ئەتىگەن: صباحا
بەزىدە : أحيانا	بايا=ھېلى: آنفا	تېخىچە: حتى الآن
ئاندىن: ثم	هازىر= ئەمدى: الآن	دەرھال: فى الحال، فورا
قىشچە: شتاء	يازچە: صيفا	ھەمىشە=ھەر دائىم: دائما
كۈن بويى: يوميا	كەچكىچە: إلى المساء	ئەزەلدىن: من الأزل

نماذج:

بۈگۈن هاۋا سۈزۈك — اليوم الجو صافى

ئەتە كۆرشەيلى. — لنلتقى غدا

مەن مەكتەپكە ئۆگۈنلۈككە بارىمەن. - أنا سأذهب الى المدرسة بعد غد.

ئۈنۈگۈن ئوسماننى كۆردۈم. - رأيت عثمان أول أمس

بۇلتۇر تۇرپانغا باردىم. - ذهبت الى طرفان العام الماضى

كېلەر يىلى خوتەننى زىيارەت قىلىمەن. - سوف أزور مدينة خوتن العام القادم

ئۇ كۈندۈزى خىزمەت قىلىدۇ. - هو يعمل نهارا

ئۇ كېچە يېتىپ كەلدى. - هو وصل ليلا

ئىككىمىز بىر يىل ئىلگىرى كۆرۈشتۇق. - نحن الإثنين قد التقينا قبل سنة

دەرستىن كېيىن نېمە ئىش قىلىسىز؟ - ماذا تعمل بعد الدرس؟

ئۇكام مەكتەپكە ئەتىگەن كەتتى. - ذهب أخي الصغير الى المدرسة صباحا

مەن ساڭا كېيىن جاۋاب بېرەي. - أجيب عليك فيما بعد

ھازىرچە مەن بۇ ئىشلارنى ئويلاشمىدىم. - ما فكرت فى هذه الأمور حتى الآن

ھەر دائىم سېنى ئەسلەيمەن - أذكرك دائما

بەزىدە گېزىت ئوقۇيمەن - أحيانا أقرأ جريدة

دەرھال مېنىڭ قېشىمغا كەل. - تعال إليّ فورا

ھازىر ماڭا تېلېفون قىلغىن. - اتصل بى الآن

(2)

ظروف المكان - ئورۇن رەۋىشلىرى

ظرف المكان: هو الظرف الذى يحدد مكان حدوث الفعل.

ظروف المكان - ئورۇن رەۋىشلىرى:

ئالدى: أمام	ئارقا=كەينى: خلف	ئۈستۈن: فوق
يىراق=نېرى: بعيد	يېقىن: قريب	ئىچكىرى: الداخل
سىرىت=تاشقىرى: الخارج	يۇقىرى: أعلى	تۆۋەن: تحت
بۇ يەر: هنا	شۇ يەر: هناك	ھەر تەرەپتىن: من كل جهة

أمثلة:

مەكتەپنىڭ ئالدىدا مېنى ساقلاپ تۇرۇڭ	- انتظرنى أمام المدرسة
ئارقا تەرەپكە قارا	- انظر إلى الخلف
ئىچكىرىدە ھېچ نەرسە يوق	- لا يوجد شيء فى الداخل
تاشقىرىدا دۈشمەن بار	- يوجد عدو فى الخارج
يۇقىرىغا مەرھەمەت.	- تفضل بالأعلى.
تۆۋەن ئاۋاز بىلەن گەپ قىل	- تحدث بصوت منخفض
ئەسكەرلەر ھەر تەرەپتىن كېلىۋاتىدۇ.	- العساكر يأتون من كل جانب
مەن بۇ يەردە ئولتۇردۇم.	- أنا جلست هنا.
كىتابنى ئۈستىگە قويۇپ قويغىن.	- ضع الكتاب فى الفوق

(3)

ظرف الوصف والكيفية - ھالەت رەۋىشلىرى

ظرف الحالة:هي التى تدل على كيفية حدوث الفعل أو هيئته أو نوعيته وتأتى حالا فى الجملة.

ظروف الحال - ھالەت رەۋىشلىرى:

تېز: سريعا	چاپسان: عاجلا	ئاستا: رويدا
مەردانە: شجاعة	بىردەك: باتفاق	بىرلىكتە: معا
قەتئىي: قطعا	تەستە: بصعوبة	ئۇشتۇمتۇت: فجأة
ئىزچىل: باستمرار	قولمۇقول: يدا على يد	

أمثلة:

مەن قەتئىي تىرىشىپ ئۆگىنىمەن.	- أنا أتعلم باجتهاد قطعا
جەڭچىلەر قەھرىمانلارچە كۈرەش قىلدى.	- الجنود كافحوا بطولة
ئۇ ئورنىدىن تەستە تۇردى.	- هو قام من مكانه بصعوبة
ئۇ بەك ئاستا ئىلگىرلەۋاتىدۇ.	- هو يتقدم ببطء شديد

ئۇلار ۋەزىپىنى تېز ئورۇنداپ بولدى. - هم أدوا واجباتهم سريعا

ئۇ تۇيۇقسىز كېلىپ قالدى. - هو حضر فجأة

بىز بىرلىكتە ماڭايلى - لنمش نحن معا.

ئۇ بىزنىڭ ئۆيگە پات- پات كېلىدۇ. - هو يأتى إلى بيتنا كثيرا

ھەممىمىز قولمۇقول ئىشلەيلى - لنعمل نحن جميعا يدا بيد

(4)

ظروف الكمية - دەرىجە رەۋىشلىرى

ظرف الكمية والكيفية: هي التى توضح كمية الفعل أو مقدار حدوثه.

دەرىجە رەۋىشلىرى: ظرف الكمية والكيفية:

ناھايىتى: غاية، جدا جدا	بەك: جدا	تېخىمۇ: مزيدا
ئىنتايىن: جدا	سەل- پەل: قليلا	خېلى: إلى حد ما
پەقەت: فقط	ئاز: قليل	كۆپ: كثير
ئۇرغۇن: كثير، جم	قىسقىچە: موجز	ئاساسەن: أساسا

أمثلة:

ئۇ مەكتەپ ناھايىتى يىراق. - تلك المدرسة بعيدة للغاية

مەن سىزنى بەك ياخشى كۆرىمەن. - أنا أحبك جدا.

ئاز سۆزلەپ، كۆپ تىڭشا. - تكلم قليلا، واستمع كثيرا

ماھىرە قىسقىچە سۆزلىدى. - تحدثت ماهرة قصيرا.

مەن ئاساسەن قوشۇلمايمەن. - أنا لا أوافق أساسا.

(5)

ظروف السببية والغرضية - سەۋەب مەقسەت رەۋىشلىرى

هو الظرف الذى يأتى ليوضح سبب وغرض الفعل.

ظرف السببية والمقصدية:سەۋەب- مەقسەت رەۋىشلىرى:

ئامالسىزلىقتىن: بلاعلاج   بىكاردىن- بىكار:بدون سبب

ئاتايىن: خصيصا ، على حدة | ياخشى بولسۇن دەپ: ليكون خيرا
مەقسەتلىك ھالدا: متعمدا | قەستەن: عمدا

نماذج:

ئۇ بۈگۈن قەستەن كەلمىدى. - هو لم يأت اليوم عمدا.

مەن ئاتايىن سىزنى كۆرگىلى كەلدىم. - أنا جئت خصيصا لك.

سىزگە ياخشى بولسۇن دەپ شۇنداق قىلدىم. - فعلت كذلك ليكون خيرا لك.

مەن مەقسەتلىك ھالدا شۇنداق قىلدىم - أنا فعلت ذلك متعمدا

الدرس الرابع والثلاثون - ئوتتۇز تۆتىنچى دەرس

اجزاء الجملة -جۈملە بۆلەكلىرى

الجملة تنقسم إلى أجزاء رئيسية وأجزاء تابعة.

الأجزاء الرئيسية: هي التى تلعب دورا أساسيا فى تركيب الجملة وفى التعبيرعن الآراء.

فالأجزاء الرئيسية فى الجملة عبارة عن صاحب الجملة (المبتدأ أو الفاعل) والخبر.

مثلا:

ئىنسان ھەزارەت ئاچقۇچى.   الإنسان مفتاح الحضارة.

الأجزاء التابعة للجملة: هي الأجزاء التى تأتى تابعا للأجزاء الرئيسية، وتوضح الأجزاء الرئيسية بعضها بعضا.

الأجزاء التابعة للجملة تعلب دورا مهما لتكوين الأفكار والآراء المعبرة فى الجملة واضحة وكاملة.

والأجزاء التابعة للجملة :متممات الجملة (المفاعيل)، النعت، والظروف على سبيل المثال:

بوۋاينىڭ قىزىق ھېكايىسى كىچىك بالىلارنى ناھايىتى قىزىقتۇردى.

- الحكاية الرائعة للعجوز أعجبت الأطفال الصغار جدا.

لو نظرنا إلى هذه الجملة نجد أن كلمة (ھېكايىسى، قىزىقتۇردى) هي الأجزاء الرئيسية فى الجملة. وباقى الكلمات أجزاء تابعة للجملة.

ھېكايىسى	قىزىقتۇردى	قىزىق	بوۋاينىڭ	كىچىك	بالىلارنى	ناھايىتى
ئىگە	خبر	صفة للحكاية	المضاف إليه	صفةلأطفال	مفعول به	ظرف

الأجزاء الرئيسية فى الجملة - جۈملىنىڭ باش بۆلەكلىرى

(1)

ئىگە - صاحب الجملة (المبتدا او الفاعل)

ئىگە: هي كلمة تدل على المسند إليه فى الجملة أو فى تركيبات الكلمة.

ئىگە: هو المبتدأ أو الفاعل (المسند إليه) فى العربية. لأن الجملة فى الأويغورية لاتنقسم الى جملة اسمية وجملة فعلية. إذا كان فى الجملة فعل، فصاحب الجملة تعرب فاعل، وإذا لم يكن فعل فى الجملة تعرب مبتدأ فى ترجمته العربية.

يأتى (ئىگە) أساسا فى بداية الجملة وأيضا فى وسط الجملة. وهو يكون إما كلمة مفردة أو مكونة من عدة كلمات. الإسم أو ما فى حكم الإسم مثل الصفة والضمير يصلح أن يكون (ئىگە)، مثلا:

قار ياغدى.	- نزل الثلج.	(الإسم)
ئۇنىڭ ئاپىسى زاۋۇتتا ئىشلەيدۇ.	- أمه تعمل فى المصنع.	(الإضافة)
ئۇ ئىنتايىن زىرەك.	- هو ذكى جدا.	(الضمير)
ئاچكۆز تويماس، بېخىل بېيىماس	الجشيع لا يشبع، والبخيل لا يغنى	(الصفة)
يىگىرمە جۈپ ساندۇر.	- العشرون عدد زوجي.	(العدد)
ئىشقا بارغانلار بەك ئاز ئىكەن.	الذين ذهبوا للعمل قليلون جدا	(الصفة الفعلية)
ئاڭلاش ئاسان، سۆزلەش تەس.	- السماع سهل، والتحدث صعب.	(المصدر)
ئەتە يەكشەنبە.	- غدا يوم الأحد.	(الظرف)

انواع ئىگە: ئىگە مفرد ومركب:

قاھىرە مىسىرنىڭ پايتەختى.	- القاهرة عاصمة مصر.	(ئىگە مفرد)
مىسىر خەلقى بەك ياخشى.	- شعب مصر طيب جدا.	(ئىگە مركب)

يۈكنەكى، سەككاكى، ناۋايى، ئاتائى، لۇتفى، رابغۇزى ئۇيغۇر ئالىملىرىدۇر:

يوكنەكى، سكاكى، ناوائى، عطائى، لطفى، رابغوزى من علماء الأويغور. (ئىگە مركب)

الخبر - خەۋەر

الخبر: وهو ما يأتى لبيان حركة المبتدأ أو الفاعل،أو صفته، أو حالته، أو من هو؟، أو ما هو؟

لا يمكن أن تكون جملة بدون خبر فى اللغة الأويغورية. الأفعال تأتى أساسا فى محل الخبر فى الأويغورية، وأنواع أخرى من الكلمات غير الأفعال تأتى خبرا أيضا. والخبر ينقسم إلى خبر اسمي وخبر فعلي فى الأويغورية.

الخبر التى تكونت من الفعل:

دەرس باشلاندى. - بُدأ الدرس

سىزگە چوقۇم قايتۇرۇپ بېرىمەن. - أردّ إليك بالتأكيد.

مۇھەممەد يىغىنغا قاتنىشالمىدى. - لم يستطع محمد أن يشارك فى المجلس

ئوقۇغۇچىلار نېمە قىلىشىۋاتىدۇ؟ - ماذا يفعل الطلاب؟

الخبر التى تكونت من الاسم مثل الاسم والصفة والضمير والعدد والظرف، والمصادر والأفعال المساعدة، مثل:

مۇھەممەد ئوقۇتقۇچى. - محمد معلم (الإسم)

ئۈرۈمچى قەشقەردىن چوڭ. -مدينة أرومجى أكبر من كاشغر.(النعت)

ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى ئوتتۇز بەش - عدد الطلاب خمسة وثلاثون. (العدد)

بۇ ئىشنى ئىشلىگەنلەر بىز. - الذين عملوا هذا الشغل نحن. (الضمير)

بۇ گەپ ئېھتىمالغا تولىمۇ يىراق. هذا الكلام بعيد جدا عن الاحتمال(الظرف)

مەن ئالغان قەلەم پەقەت ئىككى تال. -القلم الذى اشتريته اثنين فقط (المقدار)

بىزنىڭ ئاساسى ۋەزىپىمىز ئوقۇش. -وظيفتنا الأساسية الدراسة. (المصدر)

ئۇ بىزنىڭ مەكتەپتە ئوقۇغان. -هو كان درس فى مدرستنا (الصلة والوصف للماضى)

مەھمۇت قەشقەرى ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر -محمود الكاشغرى مفكر عظيم (الخبر المركب)

رەيھانىنىڭ جاۋابى توغرا. - جواب ريحانة صحيح (الخبر المفرد)

الدرس الخامس والثلاثون - ئوتتوز بەشىنچى دەرس

الأجزاء التابعة للجملة - جۈملىنىڭ ئەگەشمە بۆلەكلىرى

(1)

المفاعيل - تولدۇرغۇچى

تولدۇرغۇچى: وهو الجزء التابع الذى يدل على ما عبّر عنه الفعل فى الجملة، وتأتى مرتبطة بالفعل ومشتقات الفعل. وهو يلعب دورا فى الجملة لتكميل معنى الجملة وتوسعته. ومن الجدير بالذكر أن الإسم، والصفة، والعدد، والمقدار، والضمائر يأتى فى محل (المفاعيل). كما أن المفاعيل نوعان: مفعول جاء من فعل متعدى، ومفعول جاء من فعل غير متعدى.

(1)- مكمل من فعل متعدى- ئۆتۈملۈك تولدۇرغۇچى

ئۆتۈملۈك تولدۇرغۇچى: (مكمل من فعل متعد) وهو الذى جاء فى حالة المفعول به.

مكمل بفعل متعد: هو يكون مرتبطا ارتباطا وثيقا مع الأفعال المتعدية، مثلا:

ئۇ دەرسنى تىرىشىپ ئۆگەندى.	- هو تعلم الدرس مجتهدا
مەن كىتاب ئالدىم.	- اشتريتُ كتابا.
ماقالىڭىزنى كۆردۈم.	- رأيتُ مقالتك.
ۋەزىپىنىڭ تۆتتىن بىرىنى ئورۇنلىدۇق.	- أدينا ربع المهمة.

<u>(2)- ئۆتۈمسىز تولدۇرغۇچى- مفعول من فِعل غير متعد</u>

وهي الحالات التى تأتى فيها المفاعيل على هيئة المفعول منه والمفعول اليه والمفعول فيه مكملا للجملة.كما ينبغى أن نعلم أن المفعول فيه يقترن كثيرا مع ظرف الزمان والمكان:

بۇ كىتابنى مۇئەللىمدىن سوراپ ئالدىم.	-استعرت هذا الكتاب من المعلم.
ئىشچىلار ئىشتىن قايتتى.	- العمال رجعوا من العمل.

مەنمۇ ئۇنىڭغا خەت يازماقچى. - أريد أن أكتب الرسالة إليه.

ياشانغانلاردا تەجرىبە كۆپ بولىدۇ. - لدى الكبار تكثر التجرية

بۇ سىرنى ھېچكىمگە ئېيتمىدىم. - ما أخبرت هذا السر لأحد.

(2)

النعت - ئېنىقلىغۇچى

(modifier)

النعت: هو الجزء التابع الذى يأتى فى الجملة مستندا على الإسم وما يتبع الإسم، ويبين أو يوضح خصائصه المتنوعة. وهو يوضح ويحدد الإسم الذى جاء بعده.

النعت فى الأويغورية: تشمل التركيب الوصفى، والتركيب الاضافى، والتشبيه والموصولية. وهو شبيه نوعا ما مع النحو والبلاغة العربية. ويأتى النعت قبل المنعوت.

علامة النعت فى الأويغورية: الصفة، والأسماء التى ألحقت بها لواحق: (نىڭ) للاضافة، و(دىكى، تىكى) للموصولية، و (دەك، تەك) للتشبيه. وكذلك الاسم الفعلي (الصلة والوصف للماضى) ذو اللاحقة (غان، قان، گەن، كەن) إذا جاءت قبل الاسم.

النعت: يوضح علامة الشيء، وعدده، وتابع لمن، وصُنع من أي شيء فى الجملة، مثلا:

قىزىل ئالما: التفاح الأحمر

ناۋاتتەك گەپ: كلام مثل السكر

باغدىكى گۈللەر:الوردة التى فى الحديقة.

مەكتەپنىڭ بېغى: حديقة المدرسة

مەن ئوقۇغان كىتاب. - الكتاب الذى قرأته

1-النعت ينقسم إلى نعت مفرد ونعت مركب.

(1) - النعت المفرد: وهو ما يتكوّن من كلمة واحدة وهو النعت الحقيقي، مثلا:

قىزىل گۈل: الوردة الحمراء كۈچلۈك مۆمىن: المؤمن القوى

(2)-النعت المركب: مايتكوّن من عدة كلمات، وهو النعت السببي:

ئېگىز بويلۇق يىگىت : شاب طويل القامة.

يېشى چوڭ بالىلار : الأولاد كبار السن

٢ - النعت ينقسم نظرا لعلاقته مع المنعوت إلى نوعين: التركيب الوصفى والتركيب الإضافى.

(1) - التركيب الوصفى، مثلا:

كىچىك بالا: الولد الصغير. ياخشى ئوقۇغۇچى: الطالب الجيد

أمثلة توضحية:

كۈچلۈك مۆمىن ئاجىز مۆمىندىن ياخشى -المؤمن القوى خير من المؤمن الضعيف

ئىگىز بويلۇق يىگىت كىرىپ كەلدى. -الشاب طويل القامة دخل.(النعت السببى)

قىزىل گۈللەر پۇراق چاچتى. - الورده الحمراء بثّت الريح الطيبة(النعت)

(2)- التركيب الإضافى: وهو الذى يأتى مع لاحقة الإضافة (نىڭ)، ويدل على المضاف إليه، مثلا:

بۇ ئەھمەدنىڭ سومكىسى - هذه حقيبة أحمد

ئوقۇغاننىڭ پايدىسى. - فائدة الدراسة

نماذج:

ماشىنىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. - سُمع صوت السيارة

ئەمدى ئۇنىڭ ئىشى تۈگىدى - الآن انتهى أمره.

3- الأسماء التى التحق بها الموصولية تأتى نعتا، والتشبيه كذلك يأتى كنعت، مثلا:

بېغىمىزدىكى گۈللەر ئېچىلدى. - تفتحت الزهور التى فى حديقتنا

تۈنۈگۈنكىدەك ئىشنى ھەرگىز قىلما. - لا تفعل أمرا كالأمس أبدا

ئوقۇغان كىتابلىرىم كۆپ. - الكتب الذى قرأتها كثيرة.

چېلەكتىكى سۇنى ئىچمە. - لا تشرب الماء الذى فى الدلو.

ئېيىقتەك يالىڭاچ يۈرمە. - لا تكن عريانا كالدب.

(3)

الحال والظرف - هالەت

الحال: هواللفظ الذى يأتى فى الجملة مستندا إلى الفعل، ويحدد وقت الحدث، وغرض الحدث، ومكان الحدث، وحالته، وسببه.

ويأتى أساسا من الظرف، والظرف الفعلي (صيغ الربط). وغير ذلك من الإسم وما يتبع الإسم من الكلمة التى جاءت فى شكل مفعول إليه، ومفعول فيه، ومفعول منه؛ وكذلك من الصفة، والعدد مع المقدار تأتى حالا كذلك فى الجملة. والحال تتكون من كلمة واحدة أو كلمتين أو أكثر من ذلك، مثل:

ئولتۇرۇپ سۆزلە.	- اجلس متحدثا
مەن ئۇنىڭ ئالدىدا ماڭدىم.	- أنا مشيت أمامه.
مەن ئۆيدىن ھازىر كەلدىم.	- أنا جئت حالا من البيت.
ئۇ ناھايىتى تېز يۈگۈردى.	- هو جرى سريعا جدا

أنواع الحال - ھالەتنىڭ تۈرلىرى

ينقسم الحال حسب المعنى إلى خمسة أنواع: حال الصفة، وحال الزمانية، وحال المكانية، وحال السببية، وحال الهدفية.

1-حال الوصف والكيفية- سۈپەت- ھەرىكەت ھالىتى

حال الصفة: الذى تدل على كيفية حدوث الفعل أو هيئته أو نوعيته.

وتعبّر حال الصفة بصيغ عطفية وبظرف حالية، مثل:

ئۆزلىرى ئولتۇرۇپ سۆزلىسىلە.	- تحدث حضرتك جالسا.
زۇمرەت ياخشى ئوقۇۋاتىدۇ.	- زمرد تدرس جيدا.
ئۇ ئورنىدىن بەك تەستە تۇردى.	- قام من مكانه بصعوبة شديدة
ئۇ تۇيۇقسىز كېلىپ قالدى.	- هو حضر فجأة
ئۇ گەپ- سۆز قىلماي ئولتۇردى.	- جلس دون أن يتكلم

2. حال الزمانية- ۋاقىت ھالىتى

حال الزمانية: هي الكلمات التى تحدد زمن حدوث الفعل أو الخبر، ويتم التعبير عن الحالة الزمانية بالطرق الآتية:

1 - إذا ارتبط ظرف الزمان بالخبر الفعلي:

ئۇلار بۈگۈن كەلدى. - هم حضروا اليوم

كېلەر يىلى خوتەننى زىيارەت قىلىمەن. - سوف أزور مدينة ختن العام القادم

2 - إذا ارتبطت الأسماء - التى تفيد الزمان والوقت - فى المفعول إليه، والمفعول به، والمفعول فيه بالخبر الفعلي:

بىز يازدا ئىمتىھان بېرىمىز. - نحن نمتحن فى الصيف.

كۈن چىققاندا يولغا چىقتۇق. - انطلقنا للسفر عند طلوع الشمس

3- صيغ الربط التى أضيفت إليها لواحق (غىچە، قىچە، گىچە، كىچە) إلى المادة الأصلية للفعل، تكون حالا إذا ارتبطت بالخبر الفعلى، مثلا:

ۋاقىت توشقىچە بىر ئاز ساقلاپ تۇرۇڭلار - انتظروا قليلا حتى ينتهي الوقت

بىكار ئولتۇرغىچە كىتاب ئوقۇيلى. - لنقرأ الكتاب بدل الجلوس سدى

4- إذا ارتبطت ظرف الزمانية مع الكلمات المساعدة (بېرى، بويان، كېيىن).

ئەتىگەندىن بۇيان يامغۇر يېغىۋاتىدۇ -ينزل المطر منذ الصباح

سىزنى ئۇزۇندىن بېرى كۆرمىدىم. - مارأيتك منذ زمن طويل.

3- حال المكانية -ئورۇن ھالىتى

الحالة المكانية: هو الظرف الذى يحدد مكان حدوث الفعل أو إتجاهه، ويتم التعبير عن الحالة المكانية بأحد الطرق الآتية:

1 - إذا ارتبطت ظرف المكان بالخبر الفعلى، يكون حالا ، مثلا:

ئۇلار تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كەتتى. - هم صعدوا فوق الجبل

سۇ تۆۋەنگە ئاقار. - الماء يسيل إلى الأدنى.

2 - إذا ارتبطت الأسماء - التى تفيد المكان - فى حالة المفعول إليه والمفعول منه

والمفعول فيه بالخبر الفعلى:

قۇياش شەرقتىن كۆتۈرۈلدى. - ارتفعت الشمس من الشرق.

بۇ سۆز ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدا قالسۇن. - ليبقى هذا الكلام فيما بيننا.

3- إذا ارتبطت الأسماء التى التحقت بها كلمات مساعدة مثل (تەرەپكە قاراپ، ياقىقا) أو لواحق مثل الصيغة الانتهائية (غىچە، قىچە، گىچە، كىچە) بالخبر الفعلى، مثلا:

ئۆمەر مەن تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتاتتى. - كان عمر يأتى متوجها إليّ.

بۇ قېتىم ئەنقەرەگىچە بارىمىز. - هذه المرة سنذهب حتى أنقرة

4- حالة السببية (التمييز)- سەۋەب ھالىتى

حال السببية: هو الحال الذى يأتى ليوضح سبب وعلة الفعل.(وحال السببية يساوى التمييز فى العربية). ومن علامات حال السببية: (لىكى، لىقى)، (لىقتىن، لىكتىن)، (لىقى ئۈچۈن، لىكى ئۈچۈن)، مثلا:

ئۇ ئاغرىپ قېلىپ دەرسكە كېلەلمىدى - لكونه مريضا لم يستطيع الحضور للدرس

ئۇ خىجىللىقتىن بېشىنى كۆتۈرەلمىدى - لكونه خجلا لم يستطع أن يرفع رأسه

5- حال الهدف- مەقسەت ھالىتى

حال الهدف: هو الظرف الذى يأتى ليوضح قصد وهدف الحدث فى الجملة. (وحال الهدف كذلك يساوى المفعول لأجله فى العربية).

ومن علامات حال الهدف: (دەپ، ئۈچۈن، مەقسىتىدە)، (غىلى، قىلى، گىلى، كىلى)، مثلا:

مەن ئاتايىن سىزنى كۆرگىلى كەلدىم. - جئت خصيصا رغبة فى رؤيتك

مەن سىز بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدىم. - أنا جئت لكي أتقابل معك

ئويناي دەپ كەلدىم، سىناي دەپ كەلدىم. - جئت لألعب، ولأختبر.

الدرس السادس والثلاثون ـ ئوتتوز ئالتىنچى دەرس

ترتيب أجزاء الجملة ـ جۈملە بۆلەكلىرىنىڭ ئورۇن تەرتىپى

ترتيب الجملة فى الأويغورية كالآتى: المبتدأ أوالفاعل قبل الخبر، والخبر يأتى فى النهاية، والأجزاء التابعة تأتى قبل متعلقاته.

الجملة تبدأ بالمبتدأ أو الفاعل، وتنتهى بالخبر. وبين (المبتدأ ، الفاعل) والخبر تأتى مكملات الجملة من مفاعيل ونعت وظروف وأدوات وغيرها.

دور ترتيب الكلمات فى الجملة يظهر فى أن حالة أجزاء الجملة النحوية والاعرابية يتحدد فى ترتيب الكلمات. موقع أجزاء الجملة تكون محددة أساسا ، بعض أجزائها ثابتة ، وبعضها غير ثابتة. إذا تغير الجزء الثابت يؤثر على معنى الجملة. وإذا تغير موقع الجزء غير الثابت لا يؤثر على معنى الجملة بشكل عام، أو تأثيره لا يكاد يذكر، مثلا:

ئەھمەد ئوقۇتقۇچى. ـ أحمد مدرس

ئوقۇتقۇچى ئەھمەد. ـ المدرس أحمد

(1)

موقع المبتدأ او الفاعل فى الجملة ـ ئىگىنىڭ جۈملىدىكى ئورنى

يأتى المبتدأ أو الفاعل (ئىگە) قبل الخبر، وذلك فى الجملة البسيطة الموجزة والجملة البسيطة الممتدة بمكملاتها، مثلا:

ئاللاھ بىر. ـ الله واحد

بۇ ئەھمەدنىڭ ئۆيى. ـ هذا منزل أحمد.

غۇنچەم دوختۇرخانىغا كەتتى. ـ ذهبت غونچەم الى المستشفى

ئوتنى كىم تۇتسا، شۇنىڭ قولى كۆيىدۇ. ـ من يمسك النار، يحترق يده

"ئانا يۇرت"رومانىنى زوردۇن سابىر يازغان -قصة"الوطن الأم" كتبه زوردن صابر

سىز ئوقۇۋاتقان ماقالىنى دادام يازغان. - المقالة التى تقرأها أنت قد كتبها أبى

(2)

موقع الخبر فى الجملة - خەۋەرنىڭ جۈملىدىكى ئورنى

يأتى الخبر عادة فى آخر الجملة بعد المبتدأ أو الفاعل، مثلا:

مەكتىپىمىزنىڭ مەنزىرىسى چىرايلىق. - منظر مدرستنا جميلة.

ئۇنىڭ ئاكىسى ئىشچى. - أخوه الكبير موظف

ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 35. - عدد الطلاب خمسة وثلاثون

بۇلبۇل سايرىدى. - غرد البلبل.

ئۇ ئالى مەكتەپتە ئوقۇغان. - هو كان دارس فى الجامعة

سىز قەيەردە ئىشلەيسىز؟ - أين تعمل؟

ئىشىك ئېچىلدى. - فُتح الباب

نلاحظ أنه فى الشعر يأتى الخبر أحيانا فى البداية أو فى الوسط:

ياش ئىدۇق مۇشكۇل سەپەرگە ئاتلىنىپ چىققاندا بىز.

- كنا شبابا عندما انطلقنا للسفر الصعب.

(3)

موقع المفاعيل - تولدۇرغۇچىنىڭ جۈملىدىكى ئورنى

المفاعيل عادة تأتى مرتبطة بالفعل قبل الفعل، مثلا:

بىز تارىخىمىزنى ھەرگىز ئۇنۇتمايمىز. - نحن لا ننسى تاريخنا أبدا.

ئۇ قەلىمىنى ماڭا بەردى. - هو أعطى إليّ قلمه.

مەن پويىز بىلەن كەلدىم. - أنا جئت بالقطار

سەن قەشقەردە ياشايسەن. - أنت تعيش فى كاشغر.

بىز ئىسلامنى، ۋەتەننى، خەلقنى سۆيىمىز. - نحن نحب الإسلام والوطن والشعب.

(4)

موقع النعت - ئېنىقلىغۇچىنىڭ جۈملىدىكى ئورنى

تأتى النعت فى الأويغورية دائما قبل الجزء المنعوت فى الجملة فى البداية وأحيانا فى الوسط نظرا لمكان المنعوت، مثلا:

يۇرتۇمنىڭ گۈزەل باغلىرىنى ياخشى كۆرىمەن -أحب الحدائق الجميلة فى وطنى

ئوماق، چىرايلىق قىز كەلدى. - جاءت فتاة لطيفة وجميلة

بىزنىڭ مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى كۆپ. - طلاب مدرستنا كثير

قەشقەر، خوتەن، ئۈرۈمچى چوڭ شەھەرلەردۇر -كاشغر وختن وأرومجى مدن عظيمة

ئائىشە باغدىكى قىزىل ئالمىلارنى ئۈزدى. قطعت عائشة التفاح الأحمر فى الحديقة

.

(5)

موقع الحال فى الجملة - ھالەتنىڭ جۈملىدىكى ئورنى

يأتى الحال عادة قبل الخبر الفعلى وأحيانا فى بداية الجملة.

حال الصفة يأتى قبل الفعل. أما حال الزمانية والمكانية والهدفية تأتى مرتبطة مع الفعل أو بعيدا عن الفعل، مثلا:

مەن ئۇيغۇرچىنى ياخشى سۆزلەيمەن. - أنا أتحدث الأويغورية جيدا.

ھەممىمىز ئۇنىڭغا چۆچۈپ قارىدۇق. - كلنا نظرنا إليه مفزعين.

تۈنۈگۈن ئاكام كەلدى. - أمس جاء أخى

ئاكام تۈنۈگۈن كەلدى. - جاء أخى أمس

بىز قەشقەرگە ئوقۇغىلى كەلدۇق. - نحن جئنا إلى كاشغر للدراسة

ئۇ ئاتايىن مېنىڭ قېشىمغا كەپتۇ. - كان قد جاء عندى على حدة.

بۇ ماللار ئىستانبولدىن كەلتۈرۈلدى. - أُحضرت هذه السلع من استانبول.

الدرس السابع والثلاثون - ئوتتۇز يەتتىنچى دەرس

نموذج الإعراب لأجزاء الجملة - جۈملىنى بۆلەكلەرگە ئاجرىتىش نەمۇنىسى

جۈملە بۆلەكلىرىنىڭ ئاستىغا تۆۋەندىكىدەك قىسقارتىلما بەلگىلەر قويۇلىدۇ.

ئىگە(ئـ) خەۋەر (خ) تولدۇرغۇچى (ت) ئېنىقلىغۇچى (ئې) ھالەت (ھ)

توضع اشارات مختصرة لأجزاء الجملة كالتالي:

المبتدأ أو الفاعل: (ئـ) خبر: (خ) مكملات الجملة: (ت)

النعت: (ئې) الحال: (ھ)

مەسىلەن:

1. مەن سەيپىدىننى بازاردا كۆردۈم. - أنا رأيت سيف الدين فى السوق.

ئـ ت ھ خ

2. زۇلپىيەنىڭ كۆزى بەكمۇ ئۆتكۈر ئىكەن. -عين زلفية كانت حادة جدا.

ئې ئـ ھ خ

3. گەپنىڭ ئېگىدە گەپ بار. - تحت الكلام كلام.

ئې ھ ئـ خ

4. خىزمەتلەرنى پۇختا ئىشلىشىمىز لازىم. - يجب أن نعمل العمل بإتقان.

ت ھ خ

5. ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ. - لا يمكن معرفة ما فى قلبه.

ئې ت خ

6. مەكتەپنىڭ گۈللۈكىدە، ھەر خىل گۈللەر ئېچىلىپتۇ

- تفتحت زهور متنوعة فى حديقة المدرسة

ئې ھ ئە خ

7. قېرىنداشلار، بىر ئاز سەۋر قىلايلى. - أيها الإخوة، لنصبر قليلا.

ھ خ

8. ئوقۇغۇچىلار ئىنتىزامغا ئاگلىق رىئايە قىلىشى لازىم.

- يجب على الطلاب مراعاة النظام بوعى

ئە ت ھ خ

9. ئامىنە، ئارزۇگۈل، زۆھرەلەر شەھەردىن كەلدى. جاءت آمنة وآرزو وزهرة من السوق

ئە ھ خ

بعض مشتقات الأفعال

هي كل كلمة تتصف بالمعنى المصدرى وتخبر عن ذات أو شيء، وكذلك تدل على الموصوف بحدث غير مقترن بزمن مقصود.

1 - اسم الفاعل: إذا أضيفت هذه اللواحق «غۇچى، قۇچى، گۇچى، كۇچى» إلى المادة الأصلية للفعل تصنع اسم الفاعل، مثل:

ئوقۇغۇچى: الطالب

ئۇتقۇچى : الغالب

كۆرگۈچى: الرائى

كۈتكۈچى: المضيف

وكذلك يصاغ اسم الفاعل بإضافة لاحقة الصلة والوصف (غان، قان، گەن، كەن...) إلى المادة الأصلية للفعل، مثلا:

ئوقۇغان: الذى قرأ

كۆرگەن: الذى رأى

نفى اسم الفاعل:

يتم نفى اسم الفاعل بوضع أداة النفى (مى) بين المادة الأصلية واللاحقة الدالة على اسم الفاعل:

ئوقۇمىغۇچى: الذى لم يدرس

كۆرمىگۈچى : الذى لم يرى

2 - **اسم المفعول**: إذا أضيفت صيغة الصلة والوصف (غان، گەن) إلى المبنى للمجهول تصاغ اسم المفعول، مثل:

ئوقۇل-غان= ئوقۇلغان: المقروء

كۆرۈل- گەن= كۆرۈلگەن: المرئى

بىلىن- گەن= بىلىنگەن: المعروف

نفى اسم المفعول:

يتم نفى اسم المفعول بوضع أداة النفى (مى) بعد لاحقة المبنى للمجهول:

ئوقۇلمىغان: غير المقروء

كۆرۈلمىگەن: غير المرئى

بىلىنمىگەن: غير المعروف

3- **اسم الآلة**: إذا اضيفت اللواحق (غۇچ، قۇچ، گۈچ، كۈچ) الى المادة الأصلية للفعل تصاغ اسم الآلة، مثل:

سىز-غۇچ = سىزغۇچ: المسطرة

ئاچ- قۇچ = ئاچقۇچ : المفتاح

ئۆچۈر-گۈچ = ئۆچۈرگۈچ: المحاة

سۈرت-كۈچ = سۈرتكۈچ: المسّاحة

الجزء الثاني - ئىككىنچى قىسىم

نماذج نصوصية لبعض الأدباء الأويغور القدامى والمحدثين

ئۇيغۇر ئىسلام ئەدەبىيات تارىخى

قاراخانىيلار دەۋرىدىكى ئەدەبىيات

قاراخانىيلار خانلىقى 9-ئەسىرنىڭ باشلىرى قۇرۇلۇپ، 10-ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا يېتىلگەن. ئۇنىڭ تەۋەسىدىكى ئاھالىلەر ئاساسەن ئۇيغۇر، قارلۇق، تۈركەش، ياغما، چىگىل، سوغدى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى.

ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى غەربتە قارا قۇرۇم چۆللۈكىدىن، شەرقتە لوپنۇر كۆلىگىچە، شىمالدا بالقاش كۆلىدىن جەنۇبتا ئامۇ (جەيھۇن) دەرياسىغىچە يېتىپ باراتتى. يەنى قەشقەر، خوتەن، بالاساغۇن، غەزنە، بەدەخشان، تېرمىز، بۇخارا، سەمەرقەند، مىرغىلان، كاسان، ئوترار، ئۆزكەند، كۇچا، بەشبالىق شەھەرلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

قاراخانىيلار خانلىقى قەشقەر بىلەن بالاساغۇن شەھىرىنى پايتەخت قىلغان. قاراخانىيلار دەۋرىدە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى چوڭ بىر تۈركۈم تۈركىي تىللىق قەبىلىلەر ئۆز زامانىسىنىڭ ئەھۋالىغا يارىشا «تۈرك» نامىنى ئەمەس، بەلكى «ئۇيغۇر» نامىنى قوللانغان.

مۇشۇ يىللاردا قارلۇق، ياغما، چىگىل، ئوغۇز، تۈركەش، سوغدى، قىتان قاتارلىق قەبىلىلەر نامى ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخ سەھنىسىدە غايىب بولۇپ، پەقەت تۈركىي تىللىق قەبىلىلەر ئىچىدە «ئۇيغۇر» نامىلا ساقلىنىپ قالغان.

شۇنداقلا قىرغىز ۋە تاتارلارنىڭ ئاساسىي قىسمى مۇڭغۇل دالىسىدا ئىدى. قازاق ۋە ئۆزبېكلەرنىڭ نامى تارىخ بېتىگە يېزىلمىغان. قازاق ۋە ئۆزبېكلەر 16-ئەسىرلەردە ئاندىن مىللەت بولۇپ شەكىللىنىشكە باشلىغان. بۇ ئۇقتىنى بارتولد قەيت قىلغان.

ئۇيغۇرلار بۇرۇن تارىختا توققۇز ئوغۇز دەپ تونۇلغان، كېيىن ئۇيغۇر نامى بىلەن مەشھۇر بولدى. دېمەك، توققۇز ئوغۇز ياكى ئۇيغۇر بىر قەبىلىنىڭ نامىدۇر.

قاراخانىيلار دەۋرىدە قەشقەر، بالاساغۇن، سەمەرقەند قاتارلىق شەھەرلەر مەدەنىيەت مەركەزلىرىگە ئايلانغان.

قەشقەردە كۆپ مەدرىسىلەر تەسىس قىلىنغان، شۇڭا ئەدىب جامال قارشى ئۆز زامانىسىدىكى قەشقەرنى« ئىسلام دىيارى، ئەزىزلەر يۇرتى، مەشھۇر زاتلارنىڭ پائالىيەت سەھنىسى، ئېسىلزادە ئەمىرلەرنىڭ ماكانى، ئۇلۇغ ئالىملار تۇغۇلۇپ

ئۇسكەن شەھەر» دەپ سۈپەتلىگەن.

قاراخانىيلار دەۋرىدە ئۇيغۇر ئېغىز ئەدەبىياتى ۋە يازما ئەدەبىيات يېڭى دەۋرگە قەدەم قويغان. كونا ئۇيغۇر يېزىقى ۋە ئىسلام قىلىنغان ئەرەب يېزىقى ئاساسىدىكى خاقانىيە يېزىقىدا كۆپلىگەن مۇنەۋۋەر ئەسەرلەر بارلىققا كەلگەن. بۇ دەۋردە قاراخانىيلار تېررىتورىيىسىنىڭ سىرتىدىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەر (قەبىلىلەر) ئارىسىدىمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىيات تىلىدا يېزىش ئوتتۇرا ئاسىيا، يەتتىسۇ، خارەزم رايونلىرىدا بىر خىل ئەنئەنىگە ئايلانغان.

بۇ ھال چىڭگىزخان ۋە ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە، ئوگودەي ۋە چاغاتاي دەۋرلىرىدە داۋاملىق ئىپادىلىنىپ تۇردى.

قاراخانىيلار قورۇلۇشتىن بۇرۇن مۇھەممەد مۇسا خارەزمى (780-850) دېگەن ئۇلۇغ ئالىم ئۆتكەن. قاراخانىيلار دەۋرىدە مەھمۇد كاشغەرىنىڭ «دىۋانۇ لۇغەت تۈرك» ئەسىرى، يۈسۈپ خاس ھاجىبنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» ناملىق داستانى، ئەبۇ نەسىر فارابىنىڭ بىر قاتار ئىلمىي ئەسەرلىرى، ئەھمەد يۈكنەكىنىڭ «ئەتەبەتۇلھەقايىق» ناملىق داستانى مەيدانغا كەلگەن.

قاراخانىيلار دەۋرىدە يەنە ئابدۇغاپپار بىن ھۈسەيىن، ئىمامىدىن كاشغەرى، مەجدىدىن بىننى ئەدنانى، مۇھەممەد سەمەرقەندى، قاتارلىق ئەدىبلەر ئۆتكەن.

ئابدۇغاپپار بىننى ھۈسەيىن كاشغەرى كاشغەردە ياشىغان مەشھۇر ئالىم. ئۇ «تارىخى كاشغەر»، «مەسكەنى ئۇستازلار» دېگەن كىتابنى يازغان.

بىرۇنى- تولۇق ئىسمى ئەبۇ رەيھان مۇھەممەد ئىبنى ئەھمەد بىرۇنى (973-1050) قاراخانىيلار خانلىقىغا قاراشلىق ئۈرگەنچ شەھىرىنىڭ يېنىدىكى بىرۇن يېزىسىدا تۇغۇلغان ۋە ئافغانىستاندىكى غەزنە شەھىرىدە ۋاپات بولغان.

بىرۇنى 150 پارچىدىن ئارتۇق ئەسەر يازغان، بۇلارنىڭ 45 پارچىسى ئاسترونومىيە ماتېماتىكىسىغا مۇناسىۋەتلىك. بىرۇنى گالىلېيدىن 500 يىل ئىلگىرى دۇنيا قۇياشنى مەركەز قىلىپ ئايلىنىدۇ، دېگەن تەلىماتنى ئوتتۇرىغا قويغان.

فارابى- قاراخانىيلار خانلىقىغا تەۋە فارب شەھىرىدە تۇغۇلغان بولۇپ، «دىۋانۇلئەدەب فى بايان لۇغەتۇلئەرەب» ناملىق بىر ئەرەبچە لۇغەت تۈزگەن. مەھمۇد كاشغەرى بۇ ئالىمنىڭ كىتاۋىدىن پايدىلانغان.

ھۈسەيىن خەلەپ كاشغەرى مەھمۇد كاشغەرىنىڭ ئۇستازى، ئۇ ئۆز دەۋرىنىڭ

ئالىمى ۋە يازغۇچىسى ئىدى. بۇ ئالىم قۇرئاننى تەپسىر قىلىپ، ھەدىس شەرھلەپ ئەسەرلەرنى يازغان.

مۇھەممەد سەمەرقەندى تارىخچى ۋە يازغۇچى ئىدى. ئۇ «سىياسەتنىڭ ئاساسى ئۆلچەملىرى» ناملىق ئەسەر يېزىپ، قاراخانىيلار خانى تاۋغاچ خانغا تەقدىم قىلغان.

ئۇلاردىن باشقا قاراخانىيلار خانلىرىدىن بۇغراخان، ئەلى ئارسلانخان، يۈسۈپ قادىرخان، خىزىرخانلار ئەدەبىياتخۇمار شەخسلەردىن ئىدى.

قاراخانىيلار دەۋرىدە ئالىملار ئۇيغۇر تىلىدىن باشقا ئەرەب، پارس تىللىرىنىمۇ قوللانغان. فارابى، مەھمۇد كاشغەرى ئەرەبچە ئەسەر يازغان. تىلشۇناس جەۋھەرى (11- ئەسىر) تۈركى تىللىق خەلقلەردىن يېتىشىپ چىققان تىلشۇناس بولۇپ، (معجم تاج اللغة وصحاح اللغة) دېگەن كىتابنى يېزىپ چىققان.

ئۇيغۇر قارلۇق ئالىمى ئەدىب فارابى

(870-950م)

فارابى (870-950) قاراخانىيلارنىڭ مەركىزى شەھەرلىرىدىن بولغان بالاساغۇنغا قاراشلىق فاراب (ئوترار) شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن ۋە 80 يېشىدا دەمەشىق شەھىرىدە ئالەمدىن ئۆتكەن.

فارابى نەسەب جەھەتتىن توققۇز ئۇيغۇر قارلۇق گورۇھىغا تەئەللۇق ئىدى. ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ئەينى زاماندا ئەرەب ساياھەتچىلەر تەرىپىدىن «توققۇز ئوغۇز» دەپ ئاتىلىپ كېلىنگەن.

قاراخانىيلارغا قاراشلىق فاراب شەھىرىنى 893- يىلى سامانىيلار ئىگىلىۋالغان، شۇنىڭ بىلەن فارابى ۋە كۆپلىگەن توققۇز ئۇيغۇر ئاھالىسى ئۆزلىرىنى سىياسىي ۋە مەدەنىيەت مەركىزىدىكى خاقانىيە ئاھالىسىدىن ئايرىلىپ قېلىشقا سەۋەب بولدى.

فارابى ئۆسمۈر چاغلىرىدا ئۆز يۇرتىدا ئۇيغۇر-قارلۇق يېزىقى ۋە مۇزىكىسىنى ئۆگەندى. ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى توققۇز ئۇيغۇر تىلى سۈپىتىدە پۈتۈن تۈركىي تىل-ئەدەبىيات ۋە مائارىپىنىڭ ھۆلى ھېسابلىناتتى.

ئۇ تەخمىنەن 30 يېشىدا باغداتقا كەلدى، باغداد ۋە شامدا لوگىكا، پەلسەپە، ماتېماتىكا ۋە تىبابەت ئىلمىنى ئۆگەندى.

10-ئەسىرنىڭ باشلىرى باغداتتا شەرقنىڭ ئاتاقلىق پەيلاسوپى سۈپىتىدە ئىلمىي پائالىيەت ئېلىپ باردى.

فارابى 160 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ئەسەر يېزىپ قالدۇرغان. فارابىنىڭ شېئىر، قاپىيە ۋە ئەدەب توغرۇلۇق كىتابلىرى بار.

بۈيۈك ئۇيغۇر ئالىمى ئەدىب يۈسۈپ خاس ھاجىپ

(1019ـ1085م)

يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر، شائىر ۋە دۆلەت ئەربابى. «قۇتادغۇبىلىك» داستانىنىڭ ئاپتورى.

ئۇ قاراخانىيلارنىڭ ئىلگىرىكى پايتەختى بالاساغۇندا 1019~ 1020 يىللىرى دۇنياغا كەلگەن. ئۇ 50 ياشلارغا قەدەم قويغاندىن كېيىن كاشغەردە «قۇتادغۇبىلىك» ئەسىرىنى تاماملىغان ۋە ئۇنى قاراخانىيلار ھەسەن بۇغراخانغا تەقدىم قىلغان. بۇغراخان شائىرنىڭ داستانىنى كۆرۈپ، شائىرغا « خاس ھاجىپ» لىق مەرتىۋىسىنى بەرگەن. ئۇ ئوردىدا 20 يىل ئىشلەپ، 1085/ 1086 يىلى كاشغەردە ۋاپات بولغان.

يۈسۈپ خاس ھاجىپ تارىخ، پەلسەپە، دىنشۇناسلىق، دۆلەت، جەمئىيەتشۇناسلىق، قانۇنشۇناسلىق، مائارىپ، ئائىلە تۈزۈمى، تىبابەت، جۇغراپىيە، ماتېماتىكا، ئاسترونومىيە، دىپلوماتىيە، تىل، ئەدەبىيات... قاتارلىق بىلىملەر ھەققىدە توختالغان.

«قۇتادغۇبىلىك» ئۇيغۇر مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر نەتىجىسى، مەدەنىيەت دۇردانىسى، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ گەۋدىسىدۇر.

«قۇتادغۇبىلىك» ھەجىم جەھەتتىن چوڭ، قۇرۇلمىسى كەڭ، مەزمۇنى مول بولغان ئەدەبىي ئەسەر. ئۇ 85 باب، 6645 بېيىت، 13290 مىسرادىن تەركىپ تاپقان.

ئۇنىڭدا گۈزەل ئەخلاق، ئالىيجاناب پەزىلەت، يۈكسەك ئەقىل- پاراسەت، بەخت- سائادەت، قانۇن، بىلىم، ئەخلاق، ئادالەت بىلەن ئەلنى ئىدارە قىلىشقا ئوخشاش قاراشلار نامايان قىلىنغان.

دۆلەتنى بىلىم- ئەقىل، قانۇن، ئادالەت ۋە ئەخلاق - پەزىلەت بىلەن ئىدارە قىلىش ھەققىدىكى قاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان.

«قۇتادغۇبىلىك» ئۇيغۇر تىلى بىلەن يېزىلغان. بۇ داستانىڭ تىلىنى يۈسۈپ ئۆزى «خان تىلى»، «تۈركى تىلى» دەپ ئاتىغان. ئۇيغۇر تىلى شۇ زاماندا «خان تىلى»، «تۈركى

تىلى» دېگەن ناملار بىلەن ئاتالغان. «قۇتادغۇبىلىك» خاقانىيە تىلىنىڭ بەدىئىي ئىنكاسىدۇر. خاقانىيەنىڭ مەركىزى كاشىغەردە قەدىمكى مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرى بار ئىدى. بۇ ئەنئەنىلەرنىڭ مەنبەسى ئورقۇندىن باشلانغان. قوچۇ- كاشىغەر زېمىنلىرىدا يىلتىز تارتقان ئىدى...

«قۇتادغۇبىلىك» تە 6000 دىن ئارتۇق تۆپ ۋە ياسالما سۆز بار. بۇنىڭ ئىچىدە ئەرەب، پارس تىلىدىن قوبۇل قىلىنغان سۆزلەر 500 ئەتراپىدا. قالغان سۆزلەر ئۇيغۇرچە سۆزلەر ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن.

«قۇتادغۇبىلىك» مىلادىيە 1069-1070-يىللىرى كاشىغەردە يېزىلغان. ئۇنىڭ ۋېنا، قاھىرە ۋە پەرغانە نۇسخىسى بار.

«قۇتادغۇبىلىك» نىڭ ۋېنا نۇسخىسى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا، قاھىرە نۇسخىسى ۋە پەرغانە نۇسخىسى خاقانىيە ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان.

«قۇتادغۇبىلىك» داستانى ئۆز دەۋرىدىمۇ، ھازىرمۇ چوڭ تەسىرگە ئىگە. ئەينى زاماندا بۇ كىتابقا قوشۇلغان بىر مۇقەددىمىدە مۇنداق دېيىلگەن:

« پۈتۈن مەشرىق ۋىلايىتى بىلەن پۈتۈن تۈركىستان ئەللىرىدە بۇغراخان تىلى ۋە تۈركى تىلى بىلەن ھېچكىم بۇ كىتابتىن ياخشىراق بىر كىتابنى يازغىنى يوق. بۇ كىتاب قايسى پادشاھ ياكى قايسى ئەلگە يەتسە، ئالىملار ئۇنى قوبۇل قىلىپ، تۈرلۈك ناملار بىلەن ئاتىغان.

«قۇتادغۇبىلىك» چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى ئەدەبىياتى دەپ ئاتالغان يېڭى ئەدەبىيات نامايەندىلىرىنىڭ دۇنيا قارىشىغا روشەن تەسىر كۆرسەتكەن. ئابدۇراخمان جامىنىڭ ئۇستازى سەئىدىدىن كاشىغەرى، سەككاكى، لۇتفى، ئاتايى، ئەلىشىر نەۋائى، سەئىدى، رەشىدى ۋە باشقا ئەدىبلەرنىڭ ھاياتى قاراشلىرىغا «قۇتادغۇبىلىك» بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك تەسىر كۆرسەتكەن.

«قۇتادغۇبىلىك» تىن پارچە:

1. بىلىمنى بۈيۈك، ئەقىل ئىدراكنى ئۇلۇغ (نەرسە) دەپ بىل،
بۇ ئىككى نەرسە ئىنساننىڭ مەرتىۋىسىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ.

2. ئەقىل -ئىدراك قەيەردە بولسا، ئۇلۇغلۇق بولىدۇ،
كىمدە بىلىم بولسا، ئۇ بۈيۈكلۈككە ئېرىشىدۇ.

3. بىلىمسىز كىشىلەرنىڭ ھەممىسى كېسەل كېلىدۇ،

كېسەلنى داۋالىمىسا، ئادەم تېزلا ئۆلۈپ كېتىدۇ.

4. يۇر، ئەي، بىلىمسىز كىشى، كېسەلىڭنى داۋالا.

ئەي ئالىم، بىلىمسىزلىكنىڭ داۋاسىنى ئېيتىپ بەر.

5. ئىككى نەرسە بىلەن ئادەم قېرىمايدۇ،

ئۇنىڭ بىرسى ياخشى قىلىق، يەنە بىرى ياخشى سۆزدۇر.

تىلشۇناس مەھمۇد كاشغەرى ۋە دىۋانۇ لۇغەت تۈرك

مەھمۇد كاشغەرى قاراخانىيلارنىڭ گۈللەنگەن مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىلى. مەشھۇر لۇغەت «دىۋانۇ لۇغەت تۈرك» يەنى «تۈركى تىللار دىۋانى»نىڭ ئاپتورى.

مەھمۇد كاشغەرى 1019- يىلى كاشغەر كونا شەھەر ئوپال يېزىسىدا تۇغۇلغان. ئۇ خان جەمەتىگە مەنسۇپ، ئۇنىڭ دادىسى قاراخانىيلارنىڭ خانى يۈسۈپ قادىرخاننىڭ نەۋرىسى ئىدى. دېمەك، مەھمۇد كاشغەرى ئەمىردۇر، ئۇنىڭ تولۇق ئىسمى مەھمۇد ئىبنى ھۇسەيىن ئىبنى مۇھەممەد كاشغەرى.

مەھمۇد كاشغەرىنىڭ ئانىسى مەرىپەتلىك ئايال ئىدى. ئۇنىڭ ئانىسى مەھمۇد كاشغەرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە زور تەسىر كۆرسەتكەن. مەھمۇد كاشغەرى مانا شۇنداق ئىقتىسادى شارائىتى ياخشى، ئوقۇمۇشلۇق ئائىلىدە چوڭ بولغان. ئوتتۇرا ۋە ئالى مەلۇماتلارنى قەدىمى مەدەنىيەتلىك شەھەر كاشغەردە ئالغان. چۈنكى كاشغەر يىپەك يولىغا جايلاشقان مەدەنىيەت مەركىزى بولۇپ، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە يېقىن شەرقتىكى ئالى دەرىجىلىك مەشھۇر بىلىم يۇرتلىرىدىن بىرى ئىدى.

قاراخانىيلار تېررىتورىيىسىدە، ئىلىم- پەن گۈللىنىشكە باشلىدى. بۇ دەۋردە كاشغەر، بالاساغۇن، سەمەرقەند، بۇخارا، فاراب قاتارلىق چوڭ شەھەرلەردە ئىجتىمائىي ۋە تەبىئىي پەنلەرنىڭ ھەر قايسى تۈرلىرى تەڭ سىستېمىلىق تەتقىق قىلىندى. فارابى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مۇھەممەد بىننى ئەلكاشغەرى، ئىمادىن كاشغەرى قاتارلىق مۇتەپەككۇرلار، ئالىملار يېتىشىپ چىقتى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە باغداد ۋە بۇخارادىكى ئىلىم- پەن گۈللىنىشى كاشغەرگە يۆتكىلىپ، كاشغەر گۈللەنگەن ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەتنىڭ مەركىزىگە ئايلانغانىدى.

مەھمۇد كاشغەرى ئىسلام تارىخىنى، پەلسەپىنى، «قۇرئان»، «ھەدىس» لەرنى پۇختا ھەم چوڭقۇر ئۆگەنگەن. ئەرەب تىلى ۋە فارس تىلىنى پىششىق ئۆگەنگەن.

مەھمۇد كاشغەرى «دىۋانۇ لۇغەت تۈرك»نى يېزىش ئۈچۈن نۇرغۇن يۇرت ۋە ئەللەرنى كەزگەن. 15 يىل تەكشۈرۈش نەتىجىدە «دىۋانۇ لۇغەت تۈرك»نى يېزىپ

يۈتتۈرگەن.

ئاندىن بۇ ئەسەرنى باغداد خەلىپىسى ئابدۇللاھ مۇقتەدى بىئەمرۇللاھغا تەقدىم قىلغان. بۇ ۋاقىتتا باغداد سەلجۇقىلارنىڭ كونتروللۇقى ۋە ھامىيلىقىدا ئىدى. قاراخانىيلار خانىنىڭ قىزى تەركەن خاتۇن سەلجۇقىلار ئىمپېرىيىسى ئالىپ ئارسلان(1063ـ1072) نىڭ ئوغلى مەلىكشاھقا ياتلىق بولغان.

دىۋان لۇغەت تۈرك ھەققىدە

«دىۋانۇ لۇغەت تۈرك» 9ـ ئەسىردىكى تۈركى تىللار ھەم ئۇيغۇر تىلى مەدەنىيىتى ھەققىدىكى قامۇستۇر. ئۇ مەزمۇن جەھەتتىن لۇغەت بولۇپلا قالماستىن يەنە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركى تىللىق خەلقلەرنىڭ تارىخى، جۇغراپىيىسى، فولكلورى، ئېپوسلىرى، ئەدەبىياتى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، مەدەنىيىتى ھەققىدىكى مول مەلۇماتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خەزىنە.

بۇ ئەسەر ئۈچ توم قىلىپ نەشر قىلىنغان. 1072ـ يىلى باغداتتا تاماملانغان. ئۇنى ئاbbاسىيلار خەلىپىسى مۇقتەدىگە تەقدىم قىلغان.

«دىۋانۇ لۇغەت تۈرك»نىڭ يېزىلىش سەۋەبى مۇنداق. 1050ـ يىللاردىن باشلاپ، ئەرەب ئىمپېرىيىسى زاۋاللىققا يۈزلىنىپ، باغداتتا تۈركي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئەسىرى كۆچىيىشكە باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن «تۈركي تىلى ئەرەب تىلى بىلەن بەيگىگە چۈشكەن ئىككى ئاتقا ئوخشاش تەڭ چېپىپ كېتىۋاتقان» ھالەت شەكىللەندى. مەھمۇد كاشغەرى، ئەرەبلەرنىڭ «ئۆز دەردىنى ئېيتىش ۋە تۈركلەرگە يېقىش ئۈچۈن ئۇلارغا تۈرك تىلىدا سۆزلىشىشتىن ياخشىراق يول يوق» ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ «دىۋان»نى يېزىپ چىققان.

ئۇيغۇر ئالىمى ئەدىب ئەھمەد يۈكنەكى

(1110-1180م)

ئەھمەد يۈكنەكىنىڭ تولۇق ئىسمى ئەھمەد بىننى مەھمۇد يۈكنەكى. ئۇ ئەدىب ئەھمەد ياكى ئەھمەد يۈكنەكى دەپ ئاتالغان. ئەھمەد يۈكنەكى 1110-1180 -يىللىرى ئارىسىدا ياشىغان.

ئەھمەد يۈكنەكىنىڭ «ئەتەبەتۇلھەقايىق» ناملىق يېگانە ئەسىرى بار. ئۇ ئەسەرنىڭ يەنە «ھىبەتۇلھەقايىق» دېگەن نامىمۇ بولغان.

ئەھمەد يۈكنەكى غەربىي قاراخانىيلار دىيارىدىكى «يۈكنەك» جايىدا تۇغۇلغان. بۇ ئورۇن بۈگۈنكى سەمەرقەنت يېنىدىكى «ئاغنەك» ياكى تۈركىستان «يەسسە»نىڭ شەرقى جەنۇبىدىكى«يۈكنەك»ئېگىزلىكىدە ئىكەنلىكىگە نىسبەت بېرىلىدۇ.[1]

ئەسەرنىڭ مەزمۇنىغا قارىغاندا شائىر قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ياشىغان. «ئەتەبەتۇلھەقايىق» قاراخانىيلارنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مەيدانغا كەلگەن ۋەكىل خاراكتېرلىك مەشھۇر داستان.

بۇ ئەسەر قاراخانىيلارنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى كۈنسېرى گۈللىنىۋاتقان ئۇيغۇر - ئىسلام ئەدەبىياتىنىڭ كۈچلۈك تەسىرىگە ئۇچرىغان تارىخىي ئەھمىيەتلىك داستان.

ئەسەر 14 باب، 484 مىسرادىن تەركىب تاپقان. باشقىلار تەرىپىدىن يېزىلغان ئىلاۋە بىلەن مىسرا سانى 512 مىسراغا يەتكەن.

ئەسەر ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسى بولغان "قۇتادغۇبىلىك"نىڭ تىل، مەزمۇن ۋە ئۇسلۇبىنى ئۈلگە قىلىپ، ساپ قەشقەر (خاقانىي) تىلىدا يېزىلغان.

ئەدىب ئەھمەدتىن كېيىنرەك ئۆتكەن ئەمىر ئارسلان خوجا دېگەن كىشى ئەسەرنىڭ ئاخىرىغا يازغان ئىلاۋىسىدە مۇنداق دېگەن:

ئەگەر بىلسە كاشغەر تىلىن ھەر كىشى،

بىلۇر ئول ئەدىبنىڭ ئەكىم ئايتمىشى.

«ئەتەبەتۇلھەقايىق» قاراخانىيلار دەۋرىنىڭ ئاخىرىدىكى ئەدەبىياتىنى

ئۆگىنىشتە قىممەتلىك ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ.

«ئەتەبەتۇلھەقايىق» قەدىمكى زامان ئۇيغۇر تىلى بىلەن چاغاتاي تىلى دەپ ئاتالغان ئۇيغۇر تىلى ئوتتۇرىسىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينايدۇ. شۇنداقلا قەدىمكى زامان ئۇيغۇر شېئىرىيىتى بىلەن كېيىنكى دەۋر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ ئالاقىسى، ئۆزگىرىش جەريانىنى بىلىشتىمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئەدىب ۋە شائىر ئەھمەدنىڭ قاراشلىرىدىن مىساللار:

41. سۆزۈمگە بىلىمدىن ئاساس سالىمەن،
ئەي دوستۇم، بىلىملىككە ئۆزۈڭنى باغلا،
سائادەت يولى بىلىم بىلەن ئېچىلىدۇ،
بىلىم ئال، سائادەت يولىنى ئاچ.

42. بىلىملىك كىشى قىممەتلىك دىناردۇر،
بىلىمسىز نادانلار قىممەتسىز ياماقتۇر.

44. ئادەم بىلىمى بىلەن تونۇلىدۇ،
بىلىمسىزلەر تىرىك تۇرۇپ كۆزگە كۆرۈنمەيدۇ.
بىلىملىكلەر ئۆلسىمۇ، نامى تىرىك بولىدۇ،
بىلىمسىزلەر تىرىك بولسىمۇ نامى ئۆلۈك بولىدۇ

45. بىر بىلىملىك مىڭ بىلىمسىزگە تەڭ كېلەلەيدۇ،
تەڭلەشتۇرگەندە، بىلىمنىڭ سالمىقى ئايان بولىدۇ.
ئەمدى ئەقلىڭ بىلەن بايقاپ كۆرگىن،
بىلىمدىن پايدىلىق يەنە قانداق نەرسە بار.

46. ئالىملار بىلىم بىلەن يۇقىرى كۆتۈرۈلدى،
بىلىمسىزلىك ئەرنى يەرگە چۆكۈردى.
بىلىمنى زېرىكمەي ئىزدە، شۇنى بىلگىنكى،
ھەق رەسۇل: «بىلىم جۇڭگودا بولسىمۇ ئىزدەڭلار» دېگەن.
(لېكىن) نادانلىق يۇيۇپ تازىلىغىلى بولمايدىغان كىردۇر.

ئەدىب ئەھمەد بىر يۈكنەكى ئۆز دەۋرىنىڭ ئىلىم - پەن بىلىملىرىدىن تولۇق

خەۋىرى بار، شەرق مەدەنىيىتى جۇملىدىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا ئىلىم-بىلىمنى قورال قىلىپ كۆرەش قىلغان ئۇلۇغ ئالىم فارابى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ، مەھمۇد قەشقىرىدەك ئۇلۇغ ئەدىب، مۇتەپەككۇر، ئۇلۇغ شائىر.

قىسقىسى، داستان پۈتكۈل تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئەدەبىياتى تارىخىدا جۇملىدىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ۋە يۇقىرى ئىلمىي قىممەتكە ئىگە. تىل، ئەدەبىيات، تارىخ تەتقىقاتى ئۈچۈن بىرىنچى قول ماتېرىيال بولالايدۇ. ئېلىمىز ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى ئېسىل مەدەنىي يادىكارلىق ھېسابلىنىدۇ.

ئەھمەد يەسەۋى

(1006ـ1116م)

ئەھمەد يەسەۋى (1006ـ 1116) ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا پەلسەپە ئىدىيە تارىخىدىكى مۇھىم شەخس.

يەسەۋى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ قوشاق شەكلى بىلەن سوپىزم ئىدىيىلىرىنى تۈنجى بايان قىلىپ، دىنىي مەزمۇندىكى ئەدەبىياتنىڭ مۇھىم بىر ئۈلگىسىنى كۆرسەتتى. ئۇنىڭ ساپ ئۇيغۇر جانلىق خەلق تىلىدا يېزىلغان شېئىرلىرى قاراخانىيلار دەۋرىدىكى بۇغراخان تىلى بىلەن «چاغاتاي ئەدەبىياتى» نى تۇتاشتۇرىدىغان مۇھىم مەنبەلەرنىڭ بىرىدۇر.

يەسەۋى تەخمىنەن 11ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا قاراخانىيلارغا قاراشلىق يەتتىسۇ ۋىلايىتىدىكى سايرامدا دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ دادىسى ئىبراھىم يەسسىي دېگەن كىشى، ئانىسى قاراچاچ ئانا دېگەن ئايال ئىدى.

يەسەۋىنىڭ بالىلىق چاغلىرى سايرامدا ئۆتتى. ئۇ دەسلەپتە پەرغانىدە تەربىيە ئالدى. ئاندىن بۇخاراغا بېرىپ مەشھۇر سوپىزم شەيخى يۈسۈپ ھەمەدانىدىن تەلىم ئالدى. يۈسۈپ ھەمەدانى ۋاپات بولغاندىن كېيىن بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئورنىدا خەلىپىلىك قىلىپ داڭ چىقارغان. يەسەۋى ئۆز يۇرتىدا ـيەسەۋىدە (تۈركىستاندا) 1116ـ يىلى ۋاپات بولغان.

ئەلىشىر نەۋائىنىڭ «مەجالىسۇن نەفائىس»، «نەسائىمۇل مۇھەببەت» قاتارلىق ئەسەرلىرىدە ئۇچۇر قىلىنىشىچە، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەدەبىيات كىلاسسىكلىرىدىن شەيخزادە ئاتايى ئەھمەد يەسەۋىنىڭ ئىنىسىنىڭ ئوغلى ئىسمائىل ئاتايىنىڭ ئوغلى ھېسابلانغان.

ئەھمەد يەسەۋىنىڭ سوپىزملىق ئىدىيىسى ئۇنىڭ «دىۋانى ھىكمەت» ناملىق ئەسىرىدە مەركەزلىك ئىپادىلەنگەن. «دىۋانى ھىكمەت» جانلىق ئۇيغۇر شېئىرىيىتى بويىچە يېزىلغان تەسەۋۋۇپ دەستۇرىدۇر، ئۇنى ئەدەبىيات ھەم پەلسەپە ئىدىيە ئۇقتىسىدىن تەتقىق قىلىش مۇمكىن.

ئەھمەد يەسەۋى دۇنيانىڭ ماھىيىتى ئىنساننىڭ ماھىيىتىدۇر. ئىنساننىڭ ماھىيىتىمۇ دۇنيانىڭ ماھىيىتىدۇر. ئىنساننىڭ ياشاشتىن مەقسىتى مۇشۇ ماھىيەتنى بىلىش، ھەقىقەتكە ئېرىشمەك، دەيدۇ.

شەرق ئويغىنىش ھەرىكىتىدە، تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئىچىدە، تەسەۋۋۇپ ئەدەبىياتىنىڭ ئاساسىنى تىكلىگەن ئەڭ مەشھۇر زاتلارنىڭ بىرى ئەھمەد يەسەۋى بولۇپ، ئۇ ئوتتۇرا ئەسىر تەسەۋۋۇپ دۇنياسىدا ئۆز ئالدىغا «يەسەۋىيە» دىن ئىبارەت خاس سۇلۇكنى مەيدانغا كەلتۈردى.

مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمى، داڭلىق پېداگوگ ۋە يازغۇچى سىراجىدىن ئەبۇ ياقۇپ يۇسۇپ ئىبىن ئەبۇ بەكرى ئەلخارەزمى سەككاكى

(1228-1160)

سەككاكى خارەزمدە تۇغۇلغان ۋە ئالمىلىق(ئىلى) دا ۋاپات بولغان.

سەككاكى ياش ۋاقتىدىن تارتىپلا ئىلىم-پەنگە ئىشتىياق باغلاپ تىرىشىپ ئۆگەنگەن. دىنىي ئىلىم، تىل-ئەدەبىيات، ماتېماتىكا، تارىخ، جۇغراپىيە، ئىلمىي نۇجۇم، تىبابەت ئىلمى قاتارلىق پەنلەردە كامالەتكە يەتكەن. ئۆز ئانا تىلىدىن باشقا پارس، ئەرەب تىللىرىنىمۇ پۇختا ئىگىلىگەن. مۇزىكا ساھەسىدىمۇ ئۆز ئىقتىدارىنى يېتىلدۈرۈپ «بايات» مۇقامىنى ئىجاد قىلىپ «9 -ئۇستاز» دەپ شۆھرەت قازانغان.

چىڭگىزخان ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە باشقا جايلارنى بويسۇندۇرغاندىن كېيىن ئۆز ھۆكۈمرانلىقىدىكى جايلاردا دۆلەتنىڭ مۇھىم خىزمەتلىرىنى بېجىرىشكە ئۇيغۇرسىياسەتچىلىرى، ھەربىي مۇتەخەسسىسلەر ۋە مەدەنىيەت مائارىپ ئەربابلىرىنى قويغان، شۇ چاغدىكى چاغاتاي خانىغا مەسلىھەتچى بولغانلار ئىچىدە يۇسۇپ سەككاكىمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ ئىجتىھات قىلىشى ئارقىسىدا چاغاتاينىڭ ئوردىسى جايلاشقان ئالمىلىقتا ھەر-خىل مەكتەپلەر ۋە ئالىي بىلىم يۇرتلىرى تەسىس قىلىنىپ، مائارىپ ئىشلىرى زور تەرەققى قىلغان. قەشقەر، بۇخاراغا ئوخشاشلا ئالمىلىقمۇ ئاسىيا بويىچە ئىلىم-پەن مەركەزلىرىگە ئايلانغانىدى.

سەككاكى ئوردا خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان مەزگىللەردە بىر تەرەپتىن بىلىملىك كىشىلەرنى ئالمىلىققا توپلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن مەكتەپ ئېچىشقا پائال يېتەكچىلىك قىلغان. بىر تەرەپتىن دەرس ئۆتسە، يەنە بىر تەرەپتىن دەرسلىك تۈزۈپ چىققان. ئۇنىڭ «مىفتاھۇل ئۇلۇم»ناملىق ئەسىرىدە تىل-ئەدەبىيات، لوگىكا، ئىستېتىكا، پەلسەپە، ئاسترونومىيە، ماتېماتىكا، تارىخ، تىبابەت ئىلمى، مۇزىكا ئىلمى قاتارلىق 13تۈرلۈك ئىلىمنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بۇ ئەسەر مەزمۇنىنىڭ كەڭ ھەم چوڭقۇرلۇقى، قايىل قىلىش كۈچىنىڭ ئۈستۈنلۈكى بىلەن ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئۇيغۇر مائارىپى تارىخىدا قىممەتلىك مەدەنىي مىراس بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

«ئۇيغۇر مائارىپ تارىخىدىكى ئۈچمەس يۇلتۇزلار» دېگەن كىتابتىن ئېلىندى.

ناسىرىددىن رابغۇزى

رابغۇزى ۋە «قىسسەسۇل رابغۇزى»

(1279-1351م)

رابغۇزى تەخمىنەن 1297-1351-يىللىرى ياشىغان. ئۇنىڭ ئىسمى ناسىر) ياكى ناسىردىن)، ئاتىسىنىڭ ئىسمى بۇرھانىدىن، رابغۇزى تەخەللۇس دەپ قارىلىدۇ.

ئۇنىڭ ئانا يۇرتى كاشغەر دەپ قارايدىغانلار بار. بەزىلەر كاشغەر شەھىرىنىڭ شىمالىغا ئۈچ كىلومېتىرچە كېلىدىغان يەردىكى ئۇتۇركىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان «قاراخان پادىشاھىم مازىرى» نىڭ يېنىدىكى «رابات مەسچىت» بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى تەكىتلەيدۇ. ئەمما ئۇ ئۆمرىنىڭ قىرانلىق چاغلىرىنى خارەزىمدە ئۆتكۈزگەن.

رابغۇزى مۇسۇلمان شەرق ئەدەبىياتىنى، پەلسەپىسىنى، ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا ئۆگەنگەن يەنە تارىخقىمۇ قىزىققان.

بۇ ئەسەر ھىجرىيىنىڭ 710-يىلى، يەنى مىلادى 1311-يىلى 2-ئايدا يېزىلغان.

«قىسسەسۇل رابغۇزى» مەيلى تىل تەتقىقاتى ياكى ئەدەبىيات تەتقىقاتى جەھەتتىن بولسۇن، پەۋقۇلئاددە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بىر تارىخىي يادىكارلىق.

«قىسسەسۇل رابغۇزى» يۇقىرىدا ئېيتقىنىمىزدەك 14-ئەسىرنىڭ بېشىدا يېزىلغان ئەسەر بولغاچقا، ئۇنىڭدا قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ناھايىتى كۆپ ئامىللىرى ساقلىنىپ قالغاندىن باشقا،چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ بەزى ئامىللىرىمۇ شەكىللىنىشكە باشلىغان.

بۇ ئەسەر ئۇيغۇر تىلى ۋە ئەدەبىياتى تارىخىدا ھەجمى ئەڭ چوڭ ئەسەردۇر. مۇتلەق كۆپ ساندىكى قولىيازما نۇسخىلىرى 250 ۋاراق 500 بەت ئەتراپىدا بولۇپ، ھەربىر بەتكە 21 قۇر خەت يېزىلغان.

ئەسەردە » قۇرئان « دىن نۇرغۇن ئايەتلەر نەقىل كەلتۈرۈلگەن، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ تەرجىمىسى قوشۇپ بېرىلگەن. شۇڭا ئۇ بىزنى تەرجىمە تەتقىقاتى جەھەتتىنمۇ، سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىق جەھەتتىنمۇ تىل ماتېرىيالى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

بۇ ئەسەر ئادەتتە ئۇيغۇر رومانچىلىقىنىڭ باشلىنىش دەۋرىنىڭ سىمۋولى دەپ قارالماقتا.

15-ئەسىردە ياشىغان مەشھۇر ئۇيغۇر شائىرى ئاتائى

ئۇيغۇر ئەدەبىيات تارىخىدا پەخىرلىك ئورۇن تۇتقان مەشھۇر شائىر ئاتائى دۇنياۋى ئەدەبىيات ۋە ئۇيغۇر تىلىنىڭ راۋاجلىنىشى ئۈچۈن زور تۆھپە قوشقان.

ئاتائىنىڭ تەرجىمىھالى ۋە ئىجادىي پائالىيەتلىرى ھەققىدە ئەتراپلىق مەلۇماتلار يوق. بەزى مەنبەلەر ئۇنىڭ ئىجادىيىتىنىڭ تازا گۈللەنگەن دەۋرى 15- ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىغا توغرا كېلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. شائىر ئۆزىنىڭ بۇ سەمەرىلىك ئىجادىي دەۋرىنى مەلۇم تارىخىي سەۋەبلەر بىلەن سەمەرقەند، ھېرات ۋە بەلخ شەھەرلىرىدە ئۆتكۈزگەن. ئۇنىڭ غەزەللىرى ئىچىدىكى ئايرىم مىسرالار بۇ پىكىرنى دەلىللەيدۇ. ئەلىشىر نەۋائىيمۇ «مەجالىسۇن نەفائىس» دېگەن ئەسىرىدە ئاتائى توغرىلىق قىسمەن مەلۇماتلارنى يېزىپ قالدۇرغان. بىز نەۋائىينىڭ بۇ ئەسىرىدىكى قىسقىلا مەلۇماتىدىنمۇ ئۇنىڭ بەلخ شەھىرىدە تۇغۇلغانلىقى، ئەھمەت يەسەۋىنىڭ قېرىندىشى ئىسمائىل ئاتىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز.

ئاتائىنىڭ ئۆز ئەسەرلىرىدە «ئاتائى» تەخەللۇسىنى قوللانغانلىقىمۇ ئۇنىڭ شەيخلەر نەسەبىگە تەۋە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئاتائى ئۆز ئانا تىلى يەنى ئۇيغۇر تىلىدا تەسىرلىك لىرىك غەزەللەرنى يازغان تالانتلىق سۆز ئۇستىسىدۇر. ئۇنىڭ نامى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا غەزەلچىلىكنى باشلاپ بەرگەن ۋە ئۇنى كامالەتكە يەتكۈزگەن لۇتفى، سەككاكى، نەۋائىلارنىڭ نامى بىلەن بىرلىكتە تىلغا ئېلىنىدۇ. شائىرنىڭ ئىجادىيىتى ئاساسەن غەزەلدىن ئىبارەت. ئۇنىڭ غەزەللىرى ھېسسىياتقا باي بولۇپ، ئىنتايىن چوڭقۇر مەنىگە ئىگە.

ئاتائى غەزەللىرى شېئىرى شەكىل ۋە تىل ئۇسلۇبى جەھەتتە خەلق ئېغىز ئىجادىغا، بولۇپمۇ خەلق قوشاقلىرىغا تولىمۇ يېقىن. «دىۋان شەيخزادە ئاتائى» دىكى 260 پارچە غەزەلنىڭ 100 پارچىدىن ئارتۇقراقى ئەسلىدە تۈركىي خەلق قوشاقلىرىنىڭ ۋەزنىدە يېزىلغان.

ئاتائى غەزەللىرىدە كۆزگە چېلىقىدىغان يەنە بىر ئالاھىدىلىك شۇكى، ئۇنىڭ شېئىرلىرى ساپ ۋە نەپىس ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان.

مەۋلانە سەككاكى

(1468-1410)

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىللىرى ئىچىدە لىرىك شائىر مەۋلانە سەككاكى مۇتىۋەر ئورۇنغا ئىگە ئىدى. نەۋائى ئۆزىنىڭ «مەجالىسۇننەفائىس»، «مۇھاكىمەتۇللۇغەتەين» ناملىق ئەسەرلىرىدە مەۋلانە سەككاكىنى قايتا-قايتا تىلغا ئالغان.

نەۋائى سەككاكىنى:«ئۇيغۇر ئىبارىلىرىنىڭ چىچەنلىرىدىن بىرى»، «سۆز سەنئىتىدە كامالەتكە يەتكەن پاساھەتلىك شائىر» دەپ يۇقىرى باھالىغان.

نەۋائى «خەزائىنۇلمەئانى» ناملىق ئەسىرىنىڭ كىرىش سۆزىدە:«ئۇيغۇرلارنىڭ پاساھەتلىك، يېتىلگەن شائىرلىرىدىن لۇتفى، سەككاكى، سۆھەيلىلەرنىڭ ماڭا ئۇستازلىق ياردىمى كۆپ ئىدى» دەپ تىلغا ئالىدۇ.

ھازىرغىچە مەۋلانە سەككاكىنىڭ شەخسى ھايات-پائالىيىتى توغرىسىدا روشەن مەلۇمات يوق. ئەلشىر نەۋائى ۋە يەقىنىنىڭ ئېيتقانلىرىغا قارىغاندا سەككاكى ماۋارە ئۇننەھر- توركىستان رايونىدا تۇغۇلغان. ئۆز زامانىنىڭ ئىلمى دەرىجىسى بويىچە مەۋلانە- ئالىملىق سەۋىيىسىدە ئىلىم تەھسىل قىلغان.

مەۋلانە سەككاكىنىڭ قاچان ئىمە سەۋەپتىن ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى نامەلۇم.

مەۋلانە سەككاكىنىڭ «دىۋانى سەككاكى» ناملىق بىر شېئىرلار توپلىمى بار. بۇ دىۋاننىڭ ئەسلى نۇسخىسى بېرىتانىيە مۇزېيىدا ساقلانماقتا.

مەۋلانە سەككاكى ئۆز لىرىكىلىرىدا ئىجتىمائىي مەزمۇنلارنى مەجازى ۋاستىلەر شەكلىگە كىرگۈزۈپ ئىپادىلەشكىمۇ ماھىر ئىدى.

مەۋلانە سەككاكى شېئىرلىرى مەۋلانە لۇتفى، ئەلشىر نەۋائى، سەئىدى، رەشىدى ۋە باشقا ئۇيغۇر شائىرلىرى شېئىر بالاغىتىنىڭ كامال تېپىشىغا، بولۇپمۇ ئەلشىر نەۋائىنى ۋەكىل قىلغان يېڭى ئۇيغۇر شېئىرىيىتى سارىيىنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە تىل، پىكىر ۋە بەدىئىي ئۇسلۇب جەھەتتە ئۆچمەس تۆھپە قوشتى.

شائىر ئەبەيدۇللا لۇتفى

(1366-1465)

مەۋلانە لۇتفى 1366-1465 خۇراسان رايونىدا ئۇيغۇر-تۈركىي ئەدەبىياتىنىڭ قايتىدىن جانلىنىشى ۋە راۋاجلىنىشىدا بايراقدار بولغان چوڭ شائىرلارنىڭ بىرى. ئۇ ئوتتۇرا ئەسىر شېئىرىيەت سەھنىسىدە «لۇتفى» تەخەللۇسى بىلەن شۆھرەت قازانغان. يەنە مەنبەلەردە «مەۋلانە ئەبەيدۇللا لۇتفى» دېگەن نام بىلەنمۇ ئۇچرايدۇ. كۆپچىلىك ئىلمىي خادىملار لۇتفىنى كاشغەردىن بولسا كېرەك دەپ يېزىشىدۇ. يەنە بەزىلەر، شائىرنىڭ:

يالغۇز ھىردا يوق كىم، ئانىڭ زۇلفى ۋەسفىدە،

شېئىرنىڭ شائىرى، لۇتفى، خىتاۋۇ خوتەندە بار.

دېگەن شېئىرىنى ئاساس قىلىپ، ئۇنى خوتەنلىك دەپ قارىشىدۇ. ئەمما، شائىر ئۆمرىنى ئاساسەن خۇراسان ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى ھىراتتا ئۆتكۈزگەن.

تارىخىي ماتېرىياللاردا لۇتفىنىڭ پارس-تاجىك تىلى ۋە ئۇيغۇر-تۈركىي تىلىدا 20 دىن ئارتۇق ئەسەر يازغانلىقى سۆزلىنىدۇ. ئەمما كېيىنكى كىشىلەر ئۈچۈن «دىۋانى لۇتفى» ناملىق لىرىك شېئىرلار توپلىمى «گۈل ۋە نەۋرۇز» ناملىق داستانى، "مەشھۇنۇلھەقايىق" (ھەقىقەتلەر شەرھى) ناملىق ئەسىرىلا ساقلىنىپ قالغان.

ئۇ يەنە شەرىفىدىن ئەلى يەزد يازغان«زەپەرنامە » ناملىق تارىخىي ئەسەرنى ئۇيغۇر - تۈركىي تىلىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان. لۇتفى ئۆز دەۋرىنىڭ بۈيۈك ئالىمى ۋە «تۈركىگۈيى» (تۈركىي تىلىنىڭ ماھىرى) ئىدى. تۆمۈرلەر دەۋرىدىكى ئاتاقلىق مۇتەپەككۇرلار، ھەتتا ئۇلۇغ شائىر ئەلىشىر نەۋائىدەك ئەربابلارمۇ ئۇنىڭغا ناھايىتى زور ھۆرمەت بىلەن قارايتتى ۋە ئۇنى مەدھىيىلەيتتى. شۇڭا نەۋائى ئۇنى دەۋرىنىڭ «مەلىكۇلكالامى» (سۆز پادشاھى) «ئۇيغۇر ئىبارىتىنىڭ فۇسەھاسى، تۈرك ئەلپازىنىڭ بۇلەغاسى» دەپ ئاتىغانىدى. يەنە » فەسىھ ۋە بەلىغ) ئۆتكۈر ۋە گۈزەل (ئەدىب»، «ئەزىز ۋە تەۋەررۇك كىشىمىز» دەپ باھا بەرگەنىدى.

لۇتفىنىڭ ئەسەرلىرى خېلى بۇرۇنلا ئۇيغۇرلار ئارىسىغا تارالغان. ئۇيغۇر«12 مۇقام» نىڭ تېكىستلىرى ئىچىدە ئۇنىڭ غەزەللىرىنىڭ بولۇشى يەنە بىر تەرەپتىن بۇ ئۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئۇيغۇر ئالىمى ئەدىب ۋە شائىر ئەلىشىر نەۋائى

(1501-1441)

ئەلىشىر نەۋائى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىيەت ۋە ئەدەبىيات تارىخىدا قاراخانىيلاردىن كېيىنكى گۈللىنىش دەۋرىنىڭ ۋەكىلى، شەرق ئۇيغىنىش دەۋرىنىڭ يۈسۈپ خاس ھاجىپتىن كېيىن بارلىققا كەلگەن نامايەندىسى، ئوتتۇرا ئەسىردە ئۆتكەن بۈيۈك مۇتەپەككۇر، ئەدەبىياتشۇناس، تىلشۇناس، ئىجتىمائىي پائالىيەتچى، پەن - مەدەنىيەت ئەربابى، ئۇلۇغ شائىر.

نەۋائى 1441 - يىلى 2 - ئاينىڭ 9 - كۈنى خوراسان ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى ھېراتتا غىياسىددىن باخشى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن.

غىياسىددىن باخشىنىڭ ئەسلى يۇرتى توغرىسىدا بىرقانچە خىل قىياس بار.

بىرىنچى، غىياسىددىن قارا خانىي ئۇيغۇرلىرىنىڭ فەرغانەدە تۇرغان ئۇرۇق جەمەتلىرىنىڭ پۇشتى بولىشى مۇمكىن. ئىككىنچى، سەئىددىددىن كاشغەر قاتارلىق كىشىلەر كاشغەردىن فەرغانە بوستانلىقىغا كۆچ-كۆچ قىلغاندا، غىياسىددىنمۇ كاشغەر تەرەپلەردىن كۆچۈپ كەتكەن بولىشى مۇمكىن.

ئۈچىنچى، غىياسىددىننىڭ ھۆرمەت تەخەللۇسى بولغان«باخشى» ئاتالغۇسى قوچۇ ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدە ئالاھىدە ئومۇملىشىپ، ئۇيغۇر ئۆلىما زىيالىلىرىغا خاس نام-ئاتاققا ئايلىنىپ قالغانلىق ئەھۋالىغا ئاساسلانغاندا، غىياسىددىننى قوچۇ ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەۋلادى بولسا كېرەك دېگەن قاراش كېلىپ چىقىدۇ.

مەيلى، نېمىلا بولمىسۇن، «تارىخى رەشىدى» دىكى بايانغا ئاساسلانغاندا غىياسىددىن ئۇيغۇر قوۋمگە مەنسۇپ ئادەم ئىدى.

ئۇ شېئىرىيەت ساھەسىگە 15 - 16 يېشىدىن باشلاپ كىرىشكەن ھەم ئىككى تىلدا شېئىر يېزىپ «زۇللىسانەين» (ئىككى تىللىق شائىر) دېگەن نام بىلەن شۆھرەت قازانغان. ئۇ تۈركىي تىلدىكى شېئىرلارنى نەۋائى تەخەللۇسى بىلەن، پارسچە شېئىرلىرىنى فانى تەخەللۇسى بىلەن يازغان.

نەۋائى ساۋاقدىشى ھۆسەيىن بايقارا تەرىپىدىن 1472 - يىلى ھېراتتا، ئوردىدا دىۋان بەگلىكىگە تەيىنلەنگەن. نەۋائى ئوردىدىكى پىتنە - پاسات تۈپەيلى 1476 -

يىلى خىزمىتىدىن ئىستىپا بەرگەن ھەم 11 يىلغىچە دۆلەت ئىشلىرىغا ئارىلاشماي ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن قىزغىن شۇغۇللانغان. ئۇنىڭ مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئەسەرلىرى دەل مۇشۇ چاغلاردا يېزىلغان.

نەۋائىي ئاخىر كېسەل سەۋەبىدىن 1501- يىلى 1- ئاينىڭ 3-كۈنى ھېرات شەھىرىدە 60 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

نەۋائىي تۈركىي تىلدا ھەم پارس تىلىدا ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ 60 يىللىق ھاياتىدا 30 پارچىدىن ئارتۇق ئەسەر يېزىپ قالدۇرغان.

ئەلشىر نەۋائىي قانچە پارچە ئەسەر يازغانلىقى توغرۇلۇق ئوخشىمىغان قاراش بار. 19 -ئەسىردە ياشىغان خوتەنلىك ئالىم مۆجىزى 1854- 1855 - يىلى يازغان كىتابىدا 63 پارچە كىتاب يازغان، دېگەن ئۇچۇرنى قالدۇرۇپ كەتكەن.

زەھىرىدىن مۇھەممەت بابۇر ئۆز دەۋرىدىلا نەۋائىي ھەققىدە مۇنداق قۇرلارنى يازغانىدى: «ئەلشىر بەگ تەڭدىشى يوق ئادەم ئىدى. تۈركىي تىلدا شۇنداق شېئىرلارنى يېزىپتۇكى، ھېچكىم ئۇنىڭچىلىك كۆپ ھەم ياخشى يازغان ئەمەس...» ئەلشىر نەۋائىينىڭ ۋاپاتىدىن يېرىم ئەسىر كېيىن، تارىخچى ۋە دۆلەت ئەربابى مىرزا مۇھەممەت ھەيدەر ئۆزىنىڭ «تارىخي رەشىدى» ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغانىدى: «مىر ئەلشىر، ئۇنىڭ تەخەللۇسى نەۋائىدۇر، ئۇنىڭدىن ئاۋۋال ۋە ئۇنىڭدىن كېيىن ھېچكىم تۈركىي تىلدا ئۇنىڭدىن كۆپرەك ۋە ئۇنىڭدىن يۈكسەكرەك شېئىر يازالىغان ئەمەس. نەۋائىي بۇ ھۈنەردە ئۇستادۇر ۋە ئۇنىڭ تۈركىي شېئىرلىرى موللا «ئابدۇراخمان جامى» نىڭ فارسى شېئىرلىرى بىلەن تەڭ شۆھرەتكە ئىگىدۇر.

«خەزائىنۇلمەئانى»

«خەزائىنۇلمەئانى» گە لىرىك ژانىرىنىڭ 16 خىل شەكلىدىكى شېئىرلار كىرگۈزۈلگەن. ئەسەردە 3132 پارچە لىرىك شېئىر بار بولۇپ، جەمئىي 45 مىڭ مىسرادىن تەشكىل تاپقان. ئەسەردىكى 16 خىل شېئىرىي شەكىل ئىچىدە غەزەل ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇنىڭدا جەمئىي 2600 غەزەل بار.

«خەزائىنۇلمەئانى» -يۈكسەك ئىدىيۋىلىككە ۋە بەدىئىيلىككە ئىگە لىرىك شېئىرلاردىن تەشكىل تاپقان ئەسەر. ئۇنىڭدا سۆيگۈ ۋە ساداقەت، ۋىسال ۋە ھىجران، ۋاپا ۋە دوستلۇق، شەپقەت ۋە مەرھەمەت، ئادالەت ۋە ھەققانىيەت، مېھنەت ۋە مەرىپەت، ئەدەپ ۋە ئەخلاق... قاتارلىق مەزمۇنلار ئىپادىلەنگەن.

«مۇھاكىمەتۇل لۇغەتەين»

«مۇھاكىمەتۇل لۇغەتەين» (ئىككى تىل توغرىسىدا مۇھاكىمە). بۇ ئەسەر 1499- يىلى يېزىلغان. ئەسەردە تۈركىي تىل بىلەن پارس تىلى تىلشۇناسلىق نۇقتىسىدىن تەھلىل قىلىنغان. ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى كۆرسىتىش ئارقىلىق ئۇنىڭ بىلەن نادىر بەدىئىي ئەسەرلەرنى ياراتقىلى بولىدىغانلىقى چۈشەندۈرۈلگەن ۋە بۇ ئارقىلىق نەۋائىينىڭ ئانا تىلىنى ۋە ئەدەبىياتىنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ئىدىيىسى ئىپادىلەنگەن.

تارىخشۇناس ۋە ئەدىب مۇھەممەد مىرزا ھەيدەر

(1500ـ1551م)

مۇھەممەد مىرزا ھەيدەر يەركەن خانلىقىنىڭ سىياسىي، ھەربىي ۋە مەدەنىي ئىشلىرىغا كۆرنەرلىك ھەسسە قوشقان ئاتاقلىق زات. ئۇنىڭ تولۇق نامى مۇھەممەد ھۈسەيىن گورگانىنىڭ ئوغلى مىرزا مۇھەممەد ھەيدەر گورگانى. ئادەتتە مۇھەممەد ھەيدەر ياكى مىرزا ھەيدەر دېيىلگەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا كىتابىدا مۇنداق يازغان. «مېنىڭ جەمەتىم دوغلات موگۇللىرىنىڭ بىر تارمىقى»، «ئەقىللىق كىتابخانغا شۇنى خىتاب قىلىمەنكى، كەمىنە مۇئەللىپ ئاللاھنىڭ مۆمىن بەندىسىدۇرمەن، نام شەرىپىم مۇھەممەد ھەيدەر بولىدۇ، يىراق يېقىنلىرىمنىڭ ھەممىسى مىرزا ھەيدەر دەپمۇ ئاتىشىدۇ».

مىرزا ھەيدەر كاشغەرلىك ئىدى. ئۇ ئانا تەرەپتىن چاغاتاي خانلىرىدىن يۇنۇسخانىنىڭ نەۋرىسى، ئاتا تەرەپتىن بولسا دوغلات قەبىلىسىگە تۇتىشىدۇ.

1553 ـ يىلى، سەئىدخان ئۆلگەندىن كېيىن، ھىندىستانغا ھىجرەت قىلىپ، بابۇر شاھنىڭ ئوغلى ھۇمايۇن شاھنىڭ ئوردىسىدا يۇقىرى مەنسەپكە ئىگە بولدى. 1541 ـ 1551 يىلىغىچە كەشمىردە ئالاھىدە بىر ھۆكۈمەت قۇرۇپ تۇرۇپ قالدى. لېكىن 1551 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، كەشمىرگە تەۋە بېربال دېگەن جايدا توپىلاڭچىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى.

مىرزا ھەيدەرنىڭ «تارىخي رەشىدى» ناملىق ئەسىرىدىن باشقا «جاھاننامە» ناملىق بىر داستانى بار. مىرزا ھەيدەر يالغۇز دۆلەت ئەربابى، ھەربىي قوماندان ۋە تارىخشۇناس، ئەدىب بولۇپلا قالماستىن، ماھىر ئاتىق ئادەم ئىكەن.

« تارىخي رەشىدى »

مىرزا ھەيدەر كەشمىردە ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان مەزگىلدە مەشھۇر ئەسەر «تارىخي رەشىدى» نى يېزىپ چىقتى. ئۇ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت ساھەسىدە بىر قىممەتلىك ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.« «تارىخي رەشىدى» توغلۇق تۆمۈرخان (1330 ـ 1363) دىن ئابدۇرەشىتخان زامانىسى يەنى 1545 ـ يىلىغىچە بولغان تارىخي ۋەقەلەرنى بايان قىلىپ بېرىشكە بېغىشلانغان.

«تارىخي رەشىدى » نى بەدىئىي ئەسەر سۈپىتىدە قارىغىنىمىزدا ئۇنى ئىككى ئەسىرلىك ۋەقەنى ئەكس ئەتتۈرگەن ئىككى توملۇق داستان دېيىش مۇمكىن.

شائىر مۇھەممەد بىننى ئابدۇللا خاراباتى

(1730-1638)

شائىر مۇھەممەد بىننى ئابدۇللا خاراباتى (مىلادىيە 1638 ـ 1730) ئاقسۇ ناھىيىسى ناھىيىسى بولۇپ، يەكەن خانلىقىنىڭ ئاخىرى، خوجىلار زامانىسىنىڭ ئالدىنقى باسقۇچىدا ياشىغان.

مۇھەممەدنىڭ ئاتا ـ ئانىسى ئۇنى داۋاملىق ئوقۇتۇشقا كۆپ كۈچ چىقارغان. ئۇ ئاقسۇ، قەشقەر، بۇخارا قاتارلىق ئوتتۇرا ۋە ئالىي دەرىجىلىك مەدرىسلەردە بىلىم تەھسىل قىلىپ ئۇيغۇر، جۈملىدىن شەرق مۇسۇلمان ئەللىرى ئەدەبىياتى، پەلسەپە، مەنتىق، فىقھى قاتارلىق ئىلىملەرنى پۇختا ئۆزلەشتۈرگەن. ئۆز يۇرتىغا كەلگەندىن كېيىن ئىماملىق ۋە مۇدەررىسلىك بىلەن شۇغۇللانغان.

مۇھەممەد بۇخارادا فىقھى، ئىسلام پەلسەپىسىگە دائىر يىرىك مۇنازىرىلەرگە قاتنىشىپ، مەكتەپداش تالىپلار ۋە مۇدەررىسلەر ئارىسىدا بەلگىلىك تەسىر پەيدا قىلغان. ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن دىنىي، ئىجتىمائىي پائالىيەتلەر بىلەن، يەنە بىر تەرەپتىن ئىلمىي-ئىجادىي پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

مۇھەممەد «خاراباتى» تەخەللۇسى بىلەن ئىجادىيەت ئېلىپ بارغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى «كۇللىيات مەسنەۋى خاراباتى»، «مەسنەۋى خاراباتى» نامىدا توپلام قىلىنغان. ئالدىنقىسى 13 مىڭ مىسرا ھەجىمدە بولۇپ، شائىر 88 ياشقا تولغاندا توپلام قىلىنغان.

شائىرنىڭ «كۇللىيات مەسنەۋى خاراباتى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىدىن:

ھەممىسى بىر ـبىرىنىڭ قەستىدۇر،

تىق- زەھەر ئالۇدئانىڭ دەستىدەدۇر.

ھېچ كىشى قورقماس كىشى ھەققىدىن،

پادىغە يەتمەس ھەقىقەت قەھرىدىن.

شائىر مەھزۇن

شائىر مەھزۇننىڭ ئۆز ئىسمى ئىسمائىل بولۇپ، مەھزۇن ئۇنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسىدۇر. شائىر 17-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەندە تۇغۇلغان. شائىرنىڭ «دىۋانى مەھزۇن» ناملىق دىۋانى بار. بۇ دىۋان 1805 مىسرا شېئىردىن تەركىپ تاپقان.

شائىر خوتەننى ئەسلەپ مۇنداق يازىدۇ:

مەھزۇن خوتەنگە ئالتە شەھەردىن چاھارباغدىن،
مەقامى ئەسلىغە يان، ئۆز دىيارى خوپ.
گويا جەننەتكە دەۋزەختىن چىقىپ كىرگۈچە يار،
ئۆز دىيارىمغە ئەگەر يەتسەم بۇ غۇربەت شەھەردىن.

ئەدىب نەۋبەتى

(1691-1760م)

شائىر نەۋبەتى خوتەن شەھرىدە 1691-يىلى تۇغۇلغان. 15 ياشلارغا كىرگەندە يەركەن ئارقىلىق كاشغەرگە كېلىپ، داڭلىق مەدرىسلەردە ئوقۇغان. كاشغەردە بىلىم ئالغاندىن كېيىن يەنە خوتەنگە قايتىپ كەتكەن. شائىر نەۋبەتى «دىۋان نەۋبەتى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى يېزىپ قالدۇرۇپ، 1760- يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

شائىرنىڭ شېئىرلىرىدىن ئۆرنەك:

ئەي يارەنلەر، بىر ئۆلۈرمىز يادىكار قالدى كالام،
كىشىدىن قالغاي جاھاندا بىر نىشانە ياخشى نام.
ئاشىق كىشىگە جامال جانانە كېرەك،
زاھىدلارغا باغ بوستانە كېرەك.

ئەدىب مۇھەممەد سادىق كاشغەرى

(1725 ـ 1849)

مۇھەممەد سادىق كاشغەرى مەشھۇر ئالىم، ئەدىب، تارىخشۇناس، دىنىي ۋە ئىجتىمائىي ئەرباب، سادىقى كاشغەردە موللا شاھ ئەلا ئاخۇن ئىسىملىك بىر دىنىي ئۆلىما ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇنىڭ ئىسمى موللا مۇھەممەد سادىق كاشغەرى بولۇپ، ئادەتتە مۇھەممەد سادىق ياكى مۇھەممەد سادىق كاشغەرى دېمۇ قوللىنىلىدۇ. ئەدىب شېئىرلىرىدا «سادىقى» دېگەن ئىسمىنى ئەدەبىي تەخەللۇس سۈپىتىدە قوللانغان.

سادىقى باشلانغۇچ مەلۇماتنى ئائىلىسىدە ئاتىسىدىن ئالغاندىن كېيىن كاشغەردىكى «مەدرىسەئى ھامىدىيە» ناملىق ئالىي بىلىم يۇرتىغا ئوقۇشقا كىرىپ، تۈرلۈك ئىلىملەر بويىچە يۇقىرى مەلۇمات ئالىدۇ. ئوقۇشنى تاماملاپ، كاشغەر خانلىق مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسلىكىگە تەيىنلىنىپ، بىر مەزگىل ئەۋلادلارنى تەربىيىلەش بىلەن مەشغۇل بولىدۇ. كۆپ ئۆتمەي، كاشغەر شەرئى مەھكىمىسىنىڭ باش قازىلىقىغا تەيىنلىنىپ، شەرىئەت ئىشلىرىنى باشقۇرىدۇ.

ئالىمنىڭ ئەڭ ئەھمىيەتلىك بىر تۆھپىسى شۇكى، ئۇ ئەجدادلىرىدىن ئىلھاملىنىپ، چەكسىز پەخىرلىنىپ تۇرغان. ئۇ قىممەت باھالىق «مەسنەۋى شېرىپ» ناملىق كىتابىغا ئالتۇندەك «ھەدىيەنامە» يېزىپ، ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد كاشغەرىنىڭ كاشغەر قەبرىسىگە ۋەخپە قىلغانلىقى بۇنىڭ جانلىق پاكىتى.

«مەسنەۋى شېرىف» كىتابىنىڭ مۇقاۋىسىغا ھىجرىيە 1252 ـ يىلى(مىلادى 1836 ـ 1837 ـ يىللار) «قەلەم ئىگىسى بولغان مەھمۇد كاشغەرىنىڭ مۇبارەك قەسىدىسى» گە تەقدىم، دېگەن ھۆججەتتى ئۇلۇغ ئالىم مەھمۇد كاشغەرىنىڭ يۇرتى ۋە قەبرىسىنى بېكىتىشتە مۇھىم ھۆججەت بولۇپ قالدى. «مەسنەۋى شېرىپ»كە يېزىلغان «ھەدىيەنامە»دىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، سادىقى ئۆز ئەتراپىغا نىزارى، غەرىبى، زىيائى، زەيدىن قۇرۇلبېگى قاتارلىق ئۆلىمالار، بىلىم ئەھلىلىرىنى توپلىغان. بۇ ئارقىلىق خەلقىنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشكە بىرلىكتە كۈچ چىقارغان. 1849 ـ يىلى كاشغەردە بولغان بىر قېتىملىق سىياسىي توپىلاڭدا ئالىم

قەتلى قىلىنغان. ئۇنىڭ جەسىتى ئاق مازار (يۈسۈپ خاس ھاجىپ مازىرى ئالدىدىكى قەبرىستانلىقتا)غا دەپنە قىلىنغان.

مۇھەممەد سادىق كاشغەرى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا ئەلىشىر نەۋائىدىن كېيىن ئۆتكەن يەنە بىر ھوسۇللۇق ئەدىبدۇر. ئالىم ئۆز ھاياتىدا «تەزكىران ئەزىزان»، «زۇبەدتۇل مەسائىل ۋەل ئەقائىد» (مەسىلىلەر جەۋھىرى)، «تەزكىرەئى ئەسھابۇل كەھب»، «ئادابۇسسالىھىن»، «تارىخىي ئىسكەندەرىيە ۋە تاجىنامەئى شاھى»، «رىسالەئى كەسپدار»، «ئىسلام ئاساسى»، «كەشپۇل قۇلۇب»، «تەرجىمە تارىخىي تەبەرى» قاتارلىق ئەسەرلەرنى يازغان.

سادىقى بۇنىڭدىن باشقا 1749-1750-يىللىرى پارس تىلىدىن «تارىخىي رەشىدى»نى تەرجىمە قىلغان، بۇ «تەرجىمەئى تارىخىي رەشىدى» دەپ ئاتالغان. ئەرەب تىلىدىن«قۇرئان»نى تەرجىمە قىلغان، ھەم «قۇرئان تەفسىرى»نى تاماملىغان.

دېمەك، مۇھەممەد سادىق كاشغەرىنىڭ ئىجادىيىتى تارىخى تەزكىرە، بەدىئىي ئەدەبىيات، تەرجىمە، ئەخلاق، دىن، شېئىرىيەت قاتارلىق كۆپ خىل تېمىلاردا بولغان. ئۇ كېيىنكى نوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ پەن- مەدەنىيەت، ئەدەبىيات ۋە ئىجتىمائىي ئىدېئولوگىيە تەرەققىياتىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن.

شائىر ئابدۇرېھىم نىزارى

(1850-1776)

ئابدۇرېھىم نىزارى 1776- يىلى كاشغەر كونا شەھەردە دۇنياغا كەلگەن. 1796- يىلى كاشغەر شەھىرىدىكى «خانلىق مەدرىسە» گە ئوقۇشقا كىرگەن.

ئۇ ئانا تىلىنى، ئەرەب - پارس تىللىرىنى، ئۇيغۇر قەدىمكى مەدەنىيىتى ۋە ئەدەبىياتىنى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى پۇختا ئۆگەنگەن. نىزارى ئۆمرىنىڭ 40 يىلىدىن كۆپرەك ۋاقتىنى ئۆگىنىش، بەدىئىي ئىجادىيەت ۋە خەتتاتلىق بىلەن ئۆتكۈزگەن.

ئابدۇرېھىم نىزارى شائىر زىيائى، غەرىبىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ 18 قىسسە، 24 ھېكايە تۈزگەن. «پەرھاد شېرىن»، «ۋامۇق ئۇززا»، «رابىئە ۋە سەئىدىن»، «مەھزۇن ۋە گۈلنىسا»، لەيلى ۋە مەجنۇن» لارنى ئۆزى يازغان. يەنە مەھمۇد كاشغەرى قاتارلىق ئۇلۇغلارنىڭ ھاياتى بايان قىلىنغان «دىيارى ئىمام» ناملىق بىر ئەسەر يېزىپ چىققان. ئابدۇرېھىم نىزارى 1850- يىلى كاشغەر ئوپالدا ۋاپات بولغان.

موللا بىلال نازىمى

(1825- 1900)

شائىر بىلال نازىمى تەخمىنەن 1825-يىلى غۇلجا شەھىرىنىڭ قازانچى مەھەللىسىدە نامرات موزدۇز ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. 10~11 ياشلارغا كىرگەندە دادىسىدىن يېتىم قالغان ۋە ئاكىسى جالالىدىنىنىڭ تەربىيىسىدە بولغان، مەدرىسىدە ئوقۇغان. موللا بىلال قورغاس «ئالتۇنلۇقۇم» يەنى تۇغلۇق تۆمۈرخان مازىرى يېنىدىكى «بەيتۇللا» مەدرىسىدە 11 يىل ئوقۇغان.

ئەرەب، پارس تىللىرىنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن، شەرق ئەدەبىياتى ۋە كلاسسىك ئەدەبىي مىراسلىرىمىز بىلەن پىششىق تونۇشقان، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى خەزىنىسىدىكى ئېسىل ئەسەرلەرنى توپلىغان. ئۇ 20 ياشقا كىرگەندە شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن ئىزچىل شۇغۇللانغان.

تۆھپىكار ئەرنىڭ كەينىدە مەدەتكار ئايالنىڭ بولۇشى تەبىئىي. بىراق، ھازىرغا قەدەر يېزىلغان مەنبەلەردە موللا بىلالنىڭ ئانىسى ۋە ئايالىنىڭ ئىسمى پەقەت تىلغا ئېلىنمىغان. شائىر بىلەن زاماندىش تەتقىقاتچى، ئەدىبلىرىمىز بۇ نۇقتىغا زادىلا كۆڭۈل بۆلمىگەن، بۇ ھال كىشىنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇرىدۇ. بىلال نازىم 1864-يىلى پارتلىغان ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئاكتىپ ئىشتىراك قىلغان. شۇ يىللاردا «نوزۇگۇم»، «غازات دەر مۈلكى چىن »، «چاڭمۇزا يۈسۈپخان» قاتارلىق نادىر داستانلارنى يېزىپ چىققان. 1895-يىلىدىكى ئۈچىنچى قېتىملىق »كۆچ -كۆچ»» تە يەتتە سۇ ۋادىسىدىكى ياركەنت دېگەن جايغا كۆچۈپ كەتكەن، شۇ جايدا 1900-يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئەدىب موللا مۇسا سايرامى

(1826 ـ 1917)

مەشھۇر ئۇيغۇر تارىخچىسى ۋە ئەدىب موللا مۇسا بىننى ئەيسا سايرامى مىلادىيە 1826 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى باي ناھىيىسىگە قاراشلىق سايرام رايونىدا دۇنياغا كېلىدۇ. 1847 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئۇنى ئەينى زاماندا داڭلىق بولغان كۇچادىكى ساقساق مەدرىسكە ئوقۇشقا بېرىدۇ. بۇ مەدرىسىنىڭ مۇدەررىسى شۇ زاماندىكى داڭلىق ئۇيغۇر ئالىملىرىدىن بىرى بولغان موللا ئوسمان ئاخۇن خەلپەت دېگەن كىشى ئىدى.

موللا مۇسا ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقى ۋە ئۇستازىنىڭ غەمخورلۇقىدا قۇرئان، ھەدىس، تارىخ، ئەدەبىيات، ئاسترونومىيە ئىلىملىرى ھەمدە ئەرەب، پارس تىللىرىنى پۇختا ئۆگىنىپ، «موللا مۇسا» دېگەن ناملار بىلەن تونۇلۇشقا باشلايدۇ. ئۇ 1854 ـ يىلى مەدرىسىنى ئەلا نەتىجە بىلەن پۈتتۈرۈپ، ئانا مەكتىپى سايرام مەدرىسىدە مۇدەررىسلىك قىلىدۇ.

1864 ـ يىلى كۇچار قوزغىلىڭى پارتلىغاندىن كېيىن، موللا مۇسا سايرامى تالىپلىرىنى باشلاپ، قوزغىلاڭغا ئاكتىپ قاتنىشىدۇ ۋە قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئۈچتۇرپاندا تۇرۇشلۇق سەركەردىسى ماخمۇددىن خوجىنىڭ مۇھۇرچىسى ئومۇمىي ئىشلار باشلىقى بولىدۇ.

1867 ـ يىلى ياقۇپبەگ ئۈچتۇرپاننى ئىگىلىگەندىن كېيىن ئۇ ياقۇپبەگنىڭ ئاقسۇدا تۇرۇشلۇق باش زاكاتچىسى مىرزا بابابېك ھەمسارىنىڭ كاتىپى بولىدۇ. 1877 ـ يىلى ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن، موللا مۇسا سايرامى ئاقسۇدا قېلىپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە 40 يىلغا يېقىن ۋاقىتنى يېزىقچىلىق ۋە تەتقىقات ئىشلىرىغا بېغىشلايدۇ.

بۇ جەرياندا ئۇ بىر مۇنچە تارىخىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەرنى يازىدۇ. بۇلاردىن مەشھۇرراق بولغانلىرى «تەزكىرەتۇل ئەۋلىيا»، «دەريايان ئەسھابۇل كەھف»، «تارىخىي ئەمىنىيە»، «دىۋان مەسنەۋى»، «تارىخىي ھەمىدى»، «سالامنامە» قاتارلىقلاردۇر.

1917 ـ يىلى 81 ياشقا كىرگەن موللا مۇسا سايرامى بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىدۇ.

ئابدۇقادىر ئىبنى ئابدۇلۋارىس كاشغەرى

(1862 ـ 1924م)

ئابدۇقادىر بىننى ئابدۇلۋارىس قەشقەرى (1862 ـ 1924) ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ مەنىۋى يېتەكچىسى، مەشھۇر ئىسلاھاتچى..

ئابدۇقادىر داموللا 1862 ـ يىلى ئاتۇش شەھىرىدە مەرىپەتلىك ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ ئۆز يۇرتى ۋە قەشقەردىكى خانلىق مەدرىسىدە يۇقىرى بىلىم ئالغان، ياش ۋاقتىدىلا ئۆز دەۋرىنىڭ ئالدىنقى قاتارىدىكى بىلىملىك كىشىسىگە ئايلانغان.

ئۇ ئوتتۇرا ئاسىياغا بېرىپ بۇخارا، سەمەرقەند قاتارلىق جايلاردىكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئوقۇپ، ئۆز دەۋرىنىڭ مەشھۇر ئۆلىمى دەرىجىسىگە يەتكەن.

ئۇ دەرسلىك ماتېرىيال سۈپىتىدە:«سەرپ ـ نەھۋى، ئەدەبىيات ئاچقۇچى، ئىلمى تەجۋىد، ئىلمىي ھېساب، جۇغراپىيە ئىلمى، مۇھىم ئەقىدىلەر ساۋاتى، گۆدەكلەرگە تەربىيە ۋە خەلق ئاممىسىغا نەسىھەت» قاتارلىق ئون نەچچە ئەسەرلەرنى يازغان.

ئۇ يېڭى ئەسىردىكى بۈيۈك ئىسلاھاتچىدۇر.

داموللامنىڭ «نەسىھەتى ئامما» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدىن ئۆزۈندە:

بۇ زامان غېپلەت ۋە بىپەرۋالىقنىڭ زامانى ئەمەس، ئويغىنىش ۋە سەزگۈرلۈك زامانىسىدۇر. جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس، ئىلىم ـ مەرىپەت دەۋرىدۇر. سۇسلۇق ۋە بىكارلىق ۋاقتى ئەمەس، تىرىشىش ۋە غەيرەت قىلىش ۋاقتىدۇر. باشقا مىللەتلەر ئىلىم ۋە مەرىپەت سايىسىدە ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا. سۇ ئاستىدا بولسا، خۇددى قۇرۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئەركىن ئۈزۈشمەكتە، بىز تېخى غېپلەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز. ئۇيقۇ بولسا ئۆلۈمنىڭ بۇرادىرى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ ھالەتتە دائىم ئۇخلىماق يوقىلىش ۋە ئۆلۈم يولىدۇر! ھېلىمۇ ۋاقىت ۋە پۇرسەت بار. جانابى ھەقنىڭ رەھمەت ۋە ئىنايەت خەزىنىسىنىڭ ئىشىكى دائىم ئوچۇقتۇر. دۇنيادا ئۈمىدسىزلىك بىلەن ياشاش توغرا ئەمەس. ئىنسان كىچىكلىكىدىن تارتىپ ئىلىم ئۆگىنىشى ۋە كەسىپ (ھۈنەر ـ سانائەت) بىلەن شۇغۇللىنىشى كېرەككى، ھەر قانداق ئىشنى ئۆزلۈكىدىن مەيدانغا چىقىرىشنى تەڭرى ئىبادەت قىلمىغاندۇر، يەنى ھەر بىر ئىش تىرىشچانلىق ۋە ئىجتىھات بىلەن بەرپا بولىدۇ. ھەممە ئىشقا تىرىشچانلىق ۋە پىداكارلىق كۆرسىتىش خۇدانىڭ يولىيورۇقىدۇر.

بۈيۈك شائىر تەجەللى

(1848-1927م)

ئۇيغۇر ئالىمى، شائىرى ھۆسەيىنخان تەجەللى-مۇجەللى ھەزرىتىم مىلادى 1848-يىلى قاغىلىق ناھىيىسىدە تۇغۇلغان. مىلادىيىنىڭ 1927-يىلى رامىزان ئېيىدا، قاغىلىق ناھىيىسىدە ئالەمدىن ئۆتكەن. كىچىك ۋاقتىدا ئاتا-ئانىسى بىلەن بىللە مەككىگە بارغان. سەئۇدى ئەرەبىستاندا باشلانغۇچ مەلۇماتقا ئىگە بولغاندىن كېيىن، ئاتا-ئانىسىغا ئەگىشىپ ھىندىستان دېھلى شەھىرىگە كەلگەن ۋە «دېھلى دارىلئۇلۇم» مەدرىسىدە، ئاندىن ئىراننىڭ «ئىسپاھان دارىلفۇنۇن»دا، ئاخىرىدا ئافغانىستان «كابۇل دارىلفۇنۇن» دا ئوقۇپ، ھەر تەرەپلىمە بىلىم تەھسىل قىلغان.

شائىرنىڭ ئەقلىي، ئىلمىي، ئەدەبىي ئىقتىدارى كۆپ تەرەپلىمە بولغانلىقتىن، ئۆز دەۋرىدىكى ئالىم، ئەدىپلەر ئۇنىڭغا «تەجەللى-مۇجەللى»تەخەللۇسىنى قويۇشقان.

شائىر ئىسلام دىنى ئىلمىنىڭ بارلىق تارماقلىرىدا، دۇنياۋى مۇھىم پەنلەردىن تىلشۇناسلىق، ئەدەبىيات، تارىخ، لوگىكا، تەبىئەت، ئاسترونومىيە، خىمىيە، مېدىتسىنا، ماتېماتىكا قاتارلىقلاردا كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق دەرىجىدە ئالى مەلۇماتقا ئىگە ئىدى.

ئۇيغۇر ئالىمى، شائىر ھۆسەيىنخان تەجەللى-مۇجەللى ھاياتىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى قاغىلىق، يەكەن، گۇما ناھىيىلىرىدە ئۆتكەن. ئۇ ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە تىبابەتچىلىك بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى پاساھەت ۋە بالاغەت جەھەتتە روشەن ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىدى. ئۇ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا سەركەردە بولۇپلا قالماستىن، شۇنداقلا ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىدىمۇ ئالى ماھارەت ئېگىسىدۇر.

ئۇنىڭ بۇلغارىيە، تاشكەنت قاتارلىق ئەللەردە نەشر قىلىنغان «بەرقى تەجەللى، سەبقى مۇجەللى»، «دىۋان تەجەللى» قاتارلىق كىتابلىرىدىن باشقا، مەرھۇم ئابلىكىم مەخسۇم ھاجىمنىڭ مۇبارەك ئىلكىدە بىردىنبىر قول يازمىلار ھالىتىدە ساقلىنىپ كېلىۋاتقان « دىۋان ئەرەبى » (ئەرەبچە شېئىرلار توپلىمى) « تۆھبەتۇل بەررەيىن » (« ئىككى قۇرۇقلۇققا تۆھپە»)، «مەجمۇئەتۇل قەسائىدە »(« قەسىدىلەر توپلىمى »)، « سەبدەرنامە »، («قەھرىمانغا بېغىشلايمەن »)، « تىلسىم ئىشق »،

(«ئىشق مۇھەببەت ئىلمى ») ۋە قۇرئاننىڭ ئۇيغۇرچە تەپسىرى قاتارلىقلار بار.

شائىرنىڭ « تەجەللى » ۋە « مۇجەللى» دېگەن ئاملىرى ئۇنىڭ ئىلمىي ۋە ئەدەبىي كامالىتىگە مۇناسىپ ھالدا ئالىم، ئەدىبلەر تەرىپىدىن بېرىلگەن تەخەللۇس ئىدى. بىر قانچە يىلدىن بۇيان ئالىم ھەققىدە ئۇرغۇنلىغان ماقالىلەر ئېلان قىلىندى ۋە ئۇنىڭ نام-شەرىپى دۇنياۋى مەشھۇر كىشىلەر ئىسلام دىنى لۇغىتىگە كىرگۈزۈلدى.

ئوت يۈرەك شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر

(1901- 1933)

تالانتلىق شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئابدۇراخمان ئوغلى1901- يىلى 2- ئاينىڭ 9- كۈنى تۇرپان شەھرىدە تۇغۇلغان. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر 5 يېشىدىلا ساۋادىنى چىقارغان. 12 ياشلارغا كەلگەندە دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ، ئەرەپ، پارس تىللىرىنى ئۆگەنگەن ۋە كىلاسسىك شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇشقا باشلىغان.

ئۇ رۇس تىلىنى رۇسىيەدە 3 يىل ئۆگەنگەن، شۇنداقلا خەنزۇ تىلىنىمۇ پىششىق ئۆگەنگەن. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر خەلقنى ئويغىتىش ئۈچۈن گېزىت ژۇرنال نەشر قىلىشقا ھەرىكەت قىلغان، لېكىن زالىم ھاكىمىيەت رەت قىلغان.

ئۆز غايىسى يولىدا تېز پۈكمەس روھقا ئىگە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر 1932- يىلى 11- ئايدا "ئويغان"، "ئاچىل" دېگەن شېئىرلىرىنى ئاق رەختكە چوڭ خەتلىك قىلىپ يېزىپ، كوچىلارغا چاپلاپ، زالىم ھۆكۈمەتنىڭ ھەيۋىسىگە تاقابىل تۇرىدۇ.

جاللات شىڭشىسەي شائىرنى تۇرمىگە تاشلاپ، 1933- يىلى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

شائىرنىڭ «ئويغان» ناملىق شېئىرى:

ھەي، پېقىر ئۇيغۇر، ئويغان، ئۇيقۇڭ يېتەر،
سەندە مال يوق، ئەمدى كەتسە جان كېتەر.
بۇ ئۆلۈمدىن ئۆزەڭنى قۇتقازمىساڭ،
ئاھ سېنىڭ ھالىڭ خەتەر، ھالىڭ خەتەر.

قوپ! دېدىم، بېشىڭ كۆتەر، ئۇيقۇڭنى ئاچ!
رەقىبىنىڭ بېشىنى كەس، قانىنى چاچ!
كۆز ئېچىپ ئەتراپقا ئوبدان باقمىساڭ،
ئۆلىسەن ئارماندا، بىر كۈن يوق ئىلاج.

ئېچىنار كۆڭلۈم ساڭا، ھەي ئۇيغۇرۇم،
سەبدىشىم، قېرىندىشىم، بىر تۇققىنىم.
كۆيۈنۈپ ھالىڭغا ئۇيغاتسام سېنى،
ئاڭلىمايسەن زادى، نېمە بولغىنىڭ؟!

كېلىدۇ بىر كۈن پۇشايمان قىلسەن،
تەكتىگە گەپنىڭ شۇ چاغدا يېتىسەن.
«خەپ» دېسەڭ شۇ چاغدا ئۇلگۇرمەي قالۇر،
شۇندا، ئۇيغۇر، سۆزىگە تەن بېرىسەن.

تارىخشۇناس ۋە شائىر قۇتلۇق ھاجى شەۋقى

(1876ـ 1937م)

قۇتلۇق ھاجى شەۋقى يېقىنقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىللىرىدىن بىرى. قەشقەردە تۇنجى قېتىم ئۇيغۇر تىلىدا گېزىت چىقارغان ئاتاقلىق نەشرىياتچى ۋە جامائەت ئەربابى.

قۇتلۇق ھاجى شەۋقى 1876ـقەشقەر شەھىرىدىكى خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇپ ئەرەب ۋە پارس تىللىرىنى پىششىق ئىگىلىگەن. 1908 ـيىلى دادىسى شەۋقىنى مىسىردىكى «جامىئۇل ئەزھەر دارىلئۇلۇم»غا ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇرغان. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن يەنە، تۈركىيىنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدىكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا بىرقانچە يىل ئوقۇتقان.

ئەل يۇرتىنىڭ خانە ۋەيرانچىلىقى خوراپاتلىق، قاراڭغۇ جاھالەت، نادانلىق، غەپلەت ئاستىدىكى خەلقىنىڭ داد-پەريادى قۇتلۇق ھاجى شەۋقىنىڭ ئىدىيىسىگە قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۇ بۇھەقتە مۇنداق يازغان ئىدى:

بىر قىلىچ بەرسە خۇدا، «كەس» دەپ ئۇنىڭغا بۇيرۇسام،
ئۈزسە خەلقىنىڭ بويىنىدىن خارلىق كىشەن-زەنجىرىنى.
گەر خاراپكەن ئەل-ۋەتەن، كاللامنى ئۈزسۇن ئۇ قىلىچ،
كۆرمىسۇن شەۋقى كۆزى قۇللۇقتا ئەل تەقدىرىنى.

ئۇ تۇنجى قېتىم 1933ـيىلى قەشقەردە ئۇيغۇر تىلىدا «ئەركىن ھايات» گېزىتىنى نەشر قىلدى. بۇ گېزىتنىڭ مەزمۇنى-خەلقنى ئويغىتىش، ئاقارتىشتىن ئىبارەت ئىدى.

گەرچە بۇ گېزىت ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمەت، تەرىپىدىن توختىتىلغان بولسىمۇ، لېكىن 1934ـيىلى 23ـئاۋغۇستتىن باشلاپ «يېڭى ھايات» گېزىتى نامىدا قايتا مەيدانغا كېلىدۇ.

ئۇ يازغان تارىخي ئەسەر «تارىخى ئەسەر ۋاقىيەتۇل كاشغەر» ناملىق كىتابى مۇھىم تارىخى ھۆججەت قاتارىدا ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيدا ساقلانماقتا.

ئۇ شىڭ شىسەي تەرىپىدىن 1937-يىلى قولغا ئېلىنىدۇ ھەم شۇ يىلى قەشقەر يارۋاغ تۈرمىسىدە 61 يېشىدا كۆيدۈرۈلۈپ پاجىئەلىك ئۆلتۈرۈلىدۇ.

شائىرنىڭ «ئانا تىل» ناملىق شېئىرى:

ئانا تىل بىلگەن كىشىنىڭ ئىززىتىنى قىلغۇم كېلۇر،
ئانا تىلنى ئاغزىدىن ئالتۇن بېرىپ ئالغۇم كېلۇر،
بۇ ئانا تىل بولسا گەر ئامېرىكايۇ، ئافرىقىدا،
سەرپ ئېتىپ مىڭلارچە تىللار،ئاندا مەن بارغۇم كېلۇر،
ئەي ئانا تىل، بىزگە سەن ئۆتكەن ئۇلۇغلاردىن نىشان،
سەن بىلەن روھى زېمىندا ئىپتىخارلانغۇم كېلۇر.

ۋەتەنپەرۋەر شائىر ئابدۇلئەزىز مەخسۇم

(1894 ـ 1982)

ۋەتەنپەرۋەر شائىرىمىز ئابدۇلئەزىز مەخسۇم، 1894 ـ يىلى ئۇيغۇر يېڭىلىق ھەرىكەتلىرىنىڭ بايراقدارى، جامائەت ئەربابى، يېتىشكەن ئالىم. ئۇ ئابدۇلقادىر داموللامنىڭ ئائىلىسىدە ئاتۇش شەھرىدە دۇنياغا كەلدى.

ئابدۇلئەزىز مەخسۇم ئاتىسى ئابدۇلقادىر داموللامنىڭ ئائىلە تەربىيىسى بىلەن باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى قەشقەر شەھرىدە پۈتتۈردى. بۇ جەرياندا داموللام ۋە باشقا بىر قىسىم ئۇستازلاردىن ئەرەب، پارس تىللىرىنى ئۆگەندى.

ئۇنىڭدىن كېيىن داموللام ئوغلى ئابدۇلئەزىز مەخسۇمنى چەتئەلدىكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا تەربىيىلەش مەقسىتىدە ھىندىستانغا ئەۋەتىدۇ.

20 ـ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىدا ئابدۇلئەزىز مەخسۇم ھىندىستاندا ئالىي مەكتەپ ھاياتىنى باشلايدۇ. ئابدۇلئەزىز مەخسۇمنىڭ 1920 ـ يىللاردىن باشلاپ شېئىر يېزىشقا باشلىغان. مىللەتنى ئويغىتىش، يېڭىلىققا ئىنتىلدۇرۇش، ۋەتەننى سۆيۈش، خائىنلارنى قامچىلاش، زۇلۇمغا قارشى كۈرەشكە چاقىرىش، كىشىلىك ھوقۇقنى قوغداش ـ شائىر ئابدۇلئەزىز مەخسۇم شېئىرلىرىنىڭ مەركىزى تېمىسى بولغان.

ئابدۇلئەزىز مەخسۇم چەتئەلدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىنكى 58 يىللىق ھاياتىنىڭ 43 يىلدىن كۆپرەكىنى تۈرمەلەردە ئۆتكۈزگەن ئىدى.

1980 ـ يىلى شائىرنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى ۋە كېسەل ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ھۆكۈمەت ئابدۇلئەزىز مەخسۇمنى تۈرمىدىن قويۇپ بېرىدۇ.

1982 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئۆزىنىڭ پۈتكۈل ھاياتىنى ئانا ۋەتىنى ئۈچۈن بېغىشلىغان بۇ شائىر كوچىلەر پويىزى ئالدىدا قەددىنى كېرىپ تۇرۇپ شېھىت بولغان.

ئابدۇلئەزىز مەخسۇم ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىدە ئۆلمىدى، ئۇ مىليونلىغان ئۇيغۇر پەرزەنتلىرىنىڭ كۈرەش يولىدىكى نامايەندىسىگە ئايلاندى.

شائىرنىڭ «ئايرىلمىسۇن» ناملىق شېئىرىدىن ئارىيە:

مىللىتىم ئىنسانىيەت مەيدانىدىن ئايرىلمىسۇن،

مىللىتىم ئىسلامىيەت ئىمانىدىن ئايرىلمىسۇن،

مىللىتىم ھەققانىيەت ۋىجدانىدىن ئايرىلمىسۇن،

مىللىتىم نۇرانىيەت ئۇنىۋانىدىن ئايرىلمىسۇن،

مىللىتىم ھۆر ئاپىيەت دەۋرانىدىن ئايرىلمىسۇن.

مىللىتىم بىلسۇن ۋەتىنىنى، قەدرىنى خار ئەتمىسۇن،

بۇ مۇقەددەس جان ۋەتەن، جانانىنى زار ئەتمىسۇن،

باشقىلار «بىزنىڭ» دېگەن شۇم سۆزىگە ئىقرار ئەتمىسۇن،

"مۇشتەرىك دۆلەت" دېگەن يالغانىنى دەركار ئەتمىسۇن،

ئانا ۋەتەن (ئۇيغۇر دىيارىدىن) ئايرىلمىسۇن.

يازغۇچى، دراماتورگ زۇنۇن قادىر
(1912 ـ 1989م)

ئۇيغۇر يېقىنقى زامان ئەدەبىياتىغا، بولۇپمۇ ھېكايىچىلىققا ئاساس سالغۇچىلارنىڭ بىرى بولغان زۇنۇن قادىردۇر. ئۇ 1912 ـ يىلى 6 ـ ئايدا تارباغاتاي ۋىلايىتىدە تۇغۇلدى. 1989 ـ يىلى قازاقىستاننىڭ ئالمۇتا شەھىرىدە كېسەل سەۋەبى بىلەن ۋاپات بولدى.

ئۇ « مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى » مەزگىلىدە « سول» ئىدىيىۋى ئېقىمنىڭ ئېغىر زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، ئۇزۇن يىل رىيازەت چېكىدۇ.

زۇنۇن قادىرى سەنئەت ئىجادىيىتىگە 1936 ـ يىلى كىرىشكەن بولۇپ، ئۇ ئۈچ پەردىلىك «جاھالەتنىڭ جاپاسى»، « ئۇچراشقاندا »، « پارتىزان يولى» ناملىق دراملارنى يازىدۇ. 1942 ـ يىلى « گۈلنىسا »، « غۇنچەم » دراملىرىنى يېزىپ، ئۆزى رېژىسسورلۇق قىلىدۇ. يەنە « ھەر ئىشنىڭ يولى بار» «خۇشخەۋەر » قاتارلىق دراملارنى يازىدۇ.

1945 ـ يىلىدىن باشلاپ ھېكايە، مەسەل، شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. شۇ يىللاردا « مۇئەللىمنىڭ خېتى »، «شەپقەت ھەمشىرىسى »، «ماغدۇر كەتكەندە » قاتارلىق ھېكايىلەرنى يازىدۇ.

50 ـ يىللاردىن كېيىن « چېنىقىش » قاتارلىق ھېكايىلەرنى، « توي » ناملىق دراملارنى يازىدۇ. 1981 ـ يىلى تېيىپجان ئېلىيوف، ئېلى ئەزىزى قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە « غېرىپ ـ سەنەم » ناملىق كىنو سېنارىيىسىنى يازىدۇ ۋە « غۇنچەم » دراممىسىنى رېژىسسور ئابدۇللا بىلەن بىرلىشىپ سىنارىيىلەشتۈرىدۇ.

1984 ـ يىلى «خاتىرىلەر»نى نەشىر قىلدۇرىدۇ. زۇنۇن قادىرنىڭ «غۇنچەم»دراممىسى ئۇيغۇر دراماتورگىيە تارىخىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ ئۆز ھاياتىدا بىزگە «غۇنچەم»، «چېنىقىش»،«خاتىرىلەر»،«مەسەل ۋە چۆچەكلەر»دىن ئىبارەت تۆت پارچە كىتاب قالدۇردى.

مەشھۇر شائىر ئابدۇرەھىم ئۆتكۈر

(1923-1995)

شائىر، يازغۇچى، تەتقىقاتچى ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر (ئۆتكۈر - ئۇنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى) 1923 - يىل 7 - ئايدا قومۇل شەھىرىدە تۇغۇلغان. دەسلەپ قومۇلدا دىنىي مەكتەپتە ئوقۇپ ساۋاتىنى چىقارغان ۋە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى بىلەن تونۇشقان.

1939 - يىلى سابىق ئۆلكىلىك ئىنستىتۇتغا ئوقۇشقا ئۆتكەن، 1942 - يىلى ئوقۇشنى تاماملاپ، ئۆلكىلىك قىزلار مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان، 1945 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە مەتبۇئات ئورۇنلىرىدا ئىشلىگەن.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر خېلى يىللارغىچە تەرجىمانلىق، تەتقىقات، ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان، ئۇ، 70 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ، ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىدە تەتقىقاتچىسى بولۇپ ئىشلەپ كەلگەن. ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر 1995 - يىلى ئۈرۈمچىدە 72 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەدەبىيات ساھەسىگە 1940 - يىللىرى شېئىرىيەت ئارقىلىق كىرىپ كەلگەن. ئۇ، شۇنىڭدىن تارتىپ شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان. ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ «تاڭ شاماللىرى»، «ياخشى»، «مەن ئاق بايراق ئەمەس» قاتارلىق شېئىرلىرى؛ «ئۇلۇغ ئانا ھەققىدە چۆچەك»، «قەشقەر كېچىسى» قاتارلىق داستانلىرى ھازىرقى زامان شېئىرىيىتىمىزدە ئالاھىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ كېيىنكى يىللاردىكى ئىجادىيىتىدە رومانچىلىق ئالاھىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ، 80 - يىللاردىن تارتىپ بەدىئىي ئىجادىيەتتىكى يۈكسەك تالانتىنى تارىخىي رومان ئىجادىيىتىگە قارىتىپ، ئۇيغۇرلارنىڭ 20 -، 30 -، 40 - يىللاردىكى ئىجتىمائىي تۇرمۇشىنى، ئىنقىلابىي كۈرەشلىرىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان «ئىز» ۋە «ئويغانغان زېمىن» رومانلىرىنى يازدى. بۇ رومانلار ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتى تارىخىدا ئەڭ ياخشى تارىخىي رومانلار ھېسابلىنىدۇ.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ ھازىرغىچە نەشر قىلىنغان ئەسەرلىرىدىن «يۈرەك

مۇڭلىرى»، «تارىم بويلىرى»، «قەشقەر كېچىسى»، «ئۆمۈر مەنزىللىرى»، ناملىق شېئىرلار ـ نەسرلەر توپلىمى، «ئىز»، «ئويغانغان زېمىن» (ئىككى قىسىم) ناملىق رومانلىرى بار.

ئابدۇرېھىم ئۆتكۈرنىڭ «ھىدايەتنامە» ناملىق شېئىرىدىن ئارىيەت:

ھىدايەتنامە

ئۆمۈر مەنزىلىدىن ئىنىماي ئىزلىدىم مەن ھەقىقەتنى،
تەپەككۇر بولدى بىر ھادى تېپىشتا چىن ھىدايەتنى،
تىلەپ ھەر سۆزگە باي مەنە يەنە جانلىق پاساھەتنى،
دىلىم ئىستەيتتى ئىزھارغا ھەممىشە مەقبۇل پۈرسەتنى.
كېلىڭ ئەي دوستلىرىم ئەمدى خۇشال باشلايلى سۆھبەتنى.
سۆزۈمنىڭ باشى بىسمىللاھ بۇ مۆمىنلىك ۋەزىپەمدۇر،
سانا يۇ ھەمدىلەر ئېيتسام تومەن مىڭنى يەنە كەمدۇر،
قۇرۇق، تۇزسىز ئىبادەتتىن ئەمەل ئەۋزەل، ئەقىدەمدۇر،
بۇ دەۋايىمغا بورھانىم مۇشۇ يازمىش قەسىدەمدۇر..
تىلەيمەن رەببىم ئاللاھ دىن قولۇمغا كۈچ ۋە قۇۋۋەتنى،
ئۆتۈپ بىر مىڭدا تۆت يۈز يىل ھاۋادىسلەر بىلەن بىر-بىر،
بىرەر ئىش قالمىدى شەكلەن ۋە مەنەن بولمىغاي تەغيىر.
بىراۋلار قەست بىلەن قۇرئان قۇرئان بېتى قىلسىمۇ تەھرىر،
لېكىن ئۆزگەرمىدى بىر ھەرپ، بىرەر ساكىن ياكى زىر.
چۈشەنمەك نە مۇشكۇلدۇر بۇ مۆجىزە ـ كارامەتنى
جاھان باقى ئەمەس، لوقمان چېغىدا تاپمىدى دەرمان،
مىسالىدۇر بۇڭا ئىسكەندەر، ۋە ھەتتا ئەركى چىڭگىزخان.
كېلىپ ـكەتمەك بىلەن مەشغۇل، جاھانغا بىھېساپ كارۋان،
ئۆتەر دۇنيا، كېچەر دۇنيا، پەقەت خەلقلا سۈرەر دەۋران.
ئۆمۈر مەنزىلدە تاپتىم نىھايەت شۇ ھەقىقەتنى.

تالانتلىق يازغۇچى زوردۇن سابىر

(1998-1937)

زوردۇن سابىر 20 ـ ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى مەشھۇر رېئالىستىك يازغۇچى. ئۇ ئاساسلىقى 20 ـ ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىدىن باشلاپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللاندى ۋە ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ گۈللىنىشىگە ئالاھىدە تۆھپە قوشتى.

زوردۇن سابىر 1937ـ يىلى باھار ئايلىرىدا غۇلجا ناھىيىسىدە تۇغۇلغان.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتشۇناسلىقىدا، زوردۇن سابىر مۇھىم بىر تەتقىقات تېمىسى. يالغۇز ئۇنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن 86 ھېكايىسى، تۆت رومان (جەمئىي يەتتە كىتاپ) توققۇز پوۋېست، ئىككى دىرامىسى، ئىككى ئەسلىمىچى، ئىككى زىيارەت خاتىرىسى شۇنداقلا ئالتە ماقالىسى بار.

«ئانا يۇرت»، «ئىزدىنىش»، «ئۇنتالمايمەن گۈلسارە»، «ئاۋرال شامالىلىرى»، «ئاتا»، «خېرە دېرىزە»، «دولان ياشلىرى»، «گۈلەمخان»، «قەرزدار».... قاتارلىق ئەسەرلىرىنىڭ مۇئەللىپى زوردۇن سابىر ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىگە خاس مىللىي پسىخىكىسىنى قېزىشقا ماھىر ئىدى. تالانتلىق يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ «ئانا يۇرت» ناملىق تارىخىي رومانىدا 1940-يىللاردا ئۇيغۇر تارىخىدا يۈز بەرگەن زور ۋەقە-«ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» ئاساسىي تېما قىلىنغان.

<u>تۆۋەندە مەرھۇمنىڭ «ئانا يۇرت» رومانىدىن پارچە:</u>

- ئەمما لېكىن، بىز خەقتىن ھەر قانداقى چىقىدۇ جۇما: غېنى باتۇر، سىيت نوچىدەك باتۇرلىرىمۇ، سوپىبەگ ھاجىدەك مۇناپىقلىرىمۇ چىقىدۇ. پۇقراچە كىيىنىپ، خەقنىڭ ئېغىزىنى تاتىلاپ گەپ ئېلىپ، يىگىرمە نەچچە ئادەمنى ساقچىغا تۇتۇپ بەرگەن سېتقۇالدى ھاجىممۇ ئۇيغۇر! تۈرمىدە ئۇيغۇرلىرىنىڭ كۆزىنى ئويۇپ، بەدىنىگە يىڭنە سانجىپ، قىيناپ، قەشقەر كونىشەھەر قۇمدەرۋازا تۈرمىسىدە يۈزدەك ئادەمنى ئۆلتۈرگەن قاتىل ھاشىمەكمۇ ئۇيغۇر. سارايلارغا قاراپ باقە، ياسىنىپ-تارىنىپ يۈرگەن سەتەڭلەرمۇ ئۇيغۇر...

- راست، بىز خەقتىن چىقمايدىغان ئىخلىم يوق. تۈرمىدە ئۆلمۇۋاتقانمۇ ئۇيغۇر،

ئۆلتۈرۈلىۋاتقانمۇ شۇ. گومىنداڭغا قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلۈپ، دۈشمەننى سۈر-توقاي قىلىپ، چىچىۋېتىۋاتقانمۇ ئۇيغۇر. شۇڭىمىكى، بۇ ئەزىمەتلەرنى تىللاپ ئۇرۇمچىنىڭ كوچىلىرىدا تەشۋىقات ۋاراقلىرىنى تارقىتىپ يۈرگەنلەرمۇ، نامايىش قىلىپ «يوقالسۇن باندىتلار!» دەپ ۋارقىرىشىپ يۈرگەنلەرمۇ ئۇيغۇر.

- پۇقراچە ياسىنىۋېلىپ، بىزدەك يېتىمچىلارنى ماشىنىدەك پۇراپ يۈرگەن ساقچىلارچۇ تېخى!

- مەسچىتلەردە خەلققە ئىلى ئوغرىلىرى خۇدانىڭ ئاسىيلىرى دەپ سۆزلەپ يۈرگەن ئاخۇنلارمۇ شۇ!....

ئانا يۇرت 2-توم «1125-بەتكە قاراڭ!»

ئاتاقلىق تارىخچى، ئالىم ۋە شائىر- تۇرغۇن ئالماس

(1924- 2001م)

تۇرغۇن ئالماس 1924 - يىلى 10- ئاينىڭ 30- كۈنى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسى دۆلەتباغ يېزىسىدا دۇنياغا كەلگەن.

ئۇ 1934 -يىلىدىن 1939 -يىلىغىچە باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇدى. 1939 - يىلى 1942- ئايىغىچە، ئۈرۈمچىدىكى سابىق ئۆلكىلىك سىفەن مەكتەپتە، 1956 - يىلى 1957 - يىلى، لۇشۈن ئەدەبىيات شۆيۈەنىدە ئوقۇدى.

1946- يىلىنىڭ بېشىدا، قاماقتىن بوشىتىلغاندىن كېيىن، ئۆز يۇرتى قەشقەرگە پىيادە يېتىپ بېرىپ، قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىدىكى بىر باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىغا مىگىبىر مۇشەققەتتە ئېرىشتى.

شائىر بۇ مەزگىلدە «تەنلىرىم ياپراق»، «ياشلىقىم»، «ئانا تۇپراق ئۈچۈن» قاتارلىق يالقۇنلۇق ئىنقىلابىي شېئىرلارنى يېزىپ، خەلق ئاممىسىنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۈرەش قىلىشقا چاقىردى. ئۇنىڭ «تەنلىرىم ياپراق» ناملىق شېئىرى خەلق ئارىسىدا ناخشا قىلىپ ئېيتىلىپ، دىيارىمىزنىڭ ھەممە يەرلىرىگە تارالدى.

1946- يىلى تۇرغۇن ئالماس بۇ ۋاقىتتا قەشقەردىكى ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈش كۇرسىغا مۇدىر، قوشۇمچە قەشقەر دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ تەرتىپ مۇدىرى بولۇپ تەيىنلەندى. بۇ مەزگىلدە شائىر ئۆزىنىڭ«ئۈمىدلىك خىيال»، «جەنۇب ساداسى»، «مۇڭلىرىم» قاتارلىق شېئىرلىرى ئارقىلىق خەلقنى گومىنداڭ مۇستەبىت ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا چاقىردى.

گومىنداڭ دائىرىلىرى 1947 - يىلى 7 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كېچىسى، قەشقەر دارىلمۇئەللىمىنىنى قورشاپ، تۇرغان ئالماسنى تۇتقۇن قىلىپ، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى ھەربىي قاماقخانىسىغا قامىدى. گومىنداڭ سوراقچىلىرى شائىرنى قاتتىق قىيىن - قىستاققا ئېلىپ، ۋەھشىيلەرچە قىيناپ بويسۇندۇرۇشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى قىلچە تىز پۈكتۈرەلمىدى.

تۇرغۇن ئالماس ئەدەبىيات ۋە تارىخ تەتقىقاتىغا دائىر 40 پارچە ئىلمىي ماقالە يازدى، بۇ ماقالىلار تۈرلۈك ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى. ئۇ خەنزۇ تىلى نى مۇكەممەل بىلگەندىن تاشقىرى رۇس، تۈرك تىللىرىنىمۇ ياخشى بىلىدۇ.

تۇرغۇن ئالماس 1980- يىلىدىن باشلاپ، ئۆزىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقى ۋە سالامەتلىكىنىڭ خېلى دەرىجىدە يامانلاشقانلىقىغا قارىماي «ھونلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، «ئۇيغۇرلار»، «ئۇيغۇر ئىدىقۇت خانلىقى»، «تۈركلەر»، «قەدىمقى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» قاتارلىق چوڭ ھەجىمدىكى ئەسەرلەرنى يازدى. ئۇنىڭ «ھونلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» ناملىق ئەسىرى گېرمانىيىدە (ھامبورگدا) نېمىس تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىنغان بولسا، «قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ناملىق ئەسىرى سەئۇدى ئەرەبىستاندا ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلىنىپ، نەشر قىلىندى.

1990- يىلى تۇرغۇن ئالماسنىڭ «ئۇيغۇرلار»قاتارلىق ئۈچ كىتابى ئۈستىدە چەكلەش بۇيرۇقى ئېلان قىلىندى ۋە «ئۈچ كىتابنى تەنقىدلەش» ھەرىكىتى قوزغالدى. ئەسەر ئاپتورى بولسا ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىش ۋە ئەسەر ئېلان قىلىش ھوقۇقىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قىلىنىپ، سىياسىي نەزەر بەنتكە مەھكۇم قىلىندى.

تۇرغۇن ئالماس ئىلگىرى پەقەت تارىخچىلا بولغان بولسا، ئەمدىلىكتە مىللىي قەھرىمان سۈپىتىدە خەلقىنىڭ قەلب تۆرىدىن جاي ئالدى، ئۇنىڭ كىتابلىرى ئاددىي كىتابلار ئەمەس، بەلكى مەڭگۈ ئىزى ئۆچمەيدىغان قىممەتلىك ئابىدىگە ئايلاندى.

ھاياتىنىڭ يېرىمىنى جاپالىق ئەدەبىي ئىجادىيەت ۋە ئىلمىي تەتقىقات ئىشلىرىغا بېغىشلىغان بۇ غەيرەتلىك ئۇستاز 2001- يىلى كېسەل سەۋەبى بىلەن 77 يېشىدا ئۈرۈمچىدە ۋاپات بولدى.

ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسقىچە چۈشەنچە

ئۇيغۇرلار:

ئۇيغۇرلار تۈركى خەلقلەرنىڭ بىر تارمىقى، ۋە تۈركى خەلقلىرى ئىچىدە تارىخىنىڭ ئۇزۇن، ئەقىللىق، شانلىق مەدەنىيەت ياراتقان قەدىمكى مەدەنىيەتلىك ئۇلۇغ مىللەت.

"ئۇيغۇر" دېگەن نام دەسلەپتە مىللىي ئىسىم ئەمەس ئىدى. ئۇ ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ بىرلەشكەن سىياسىي تەشكىلىنى كۆرسىتىدىغان نام.

باھادىرخاننىڭ "تارىخىي شەجەرەئى تۈرك" دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق كەلگەن:«ئۇيغۇر دېگەن نام ئوغۇزخان تەرىپىدىن تۈركىي تىل سىستېمىسىدىكى قەبىلىلەرنىڭ باتۇر، ئۇيۇشقاق بىر قىسمىغا، ئۇلارنىڭ جەڭلەردە كۆرسەتكەن باتۇرلىقى، خەلق ھەم ۋەتىنىگە كۆرسەتكەن سادىقلىقى ئۈچۈن بېرىلگەن نام» دۇر.

تارىخشۇناس رەشىدىدىن ئۆزىنىڭ «جامىئۇت تەۋارىخ» (تارىخلار توپلىمى) دېگەن كىتابىدا بۇ پىكىرگە ئاساسلار كۆرسەتكەن.

ئۇيغۇر قەبىلە ئىتتىپاقى 9 قەبىلىدىن، بەزىدە 10 قەبىلىدىن تەشكىل تاپقاچقا، بەزى تارىخىي ھۆججەتلەردە « توققۇز ئوغۇزلار» دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ياشىغان جايلىرى:

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەسلى ماكانى «شىنجاڭ» نى ئاساس قىلغان ئوتتۇرا ئاسىيادۇر، تارىخىي ئارخېئولوگىيىلىك ماتېرىياللار بۇ كۆز قاراشنى يىمىرىلمەس پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلاپ بەرمەكتە.

بۇنىڭدىن ئون مىڭ يىللار بۇرۇن قۇرغاقچىلىق ۋەھىمىسىدە قالغان ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئوتتۇرا ئاسىيادىن تەرەپ - تەرەپكە قاراپ كۆچۈشكە باشلىغان. تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى سېرىق دەريانىڭ شىمال تەرىپىگە كۆچكەن، يەنە بىر قىسمى تارىم ۋادىسىدا داۋاملىق ئولتۇراقلىشىپ قالغان. تارىختىكى ھونلار، تۈركلەر، ئۇيغۇرلار دەپ ئاتالغانلار مانا شۇ تارىم بويىدىن كۆچۈپ بارغانلارنىڭ ئەجدادلىرىدۇر.

«شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 1981 ـ2 ـ 24 ـ كۈندىكى سانىدا ئېلان قىلىنىشىچە:

لوپنۇردىكى قەبرىستانلىقتىن ئىككى جەسەت تېپىلغان. ئۇنىڭ بىرى ياش ئايالنىڭ جەستى، يەنە بىر بالىنىڭ جەسىتى. ئەنجىڭ ئۇنۋېرستېتى تەجرىبىخانىسى جەسەت بىلەن بىللە قېزىۋېلىنغان ياغاچ ۋە باشقا بويۇملارنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق جەسەتلەرنىڭ بۇندىن 6421 يىل بۇرۇنقى جەسەت ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاپ چىقتى. بۇ جەسەت دۇنيا بويىچە ھازىرغىچە تېپىلغان جەسەتلەر ئىچىدە ئەڭ قەدىمكىسى ھېسابلىنىدۇ.

بۇ ئىككى جەسەت ئۇيغۇرلارنىڭ نەسلى ماكانى، ئىرقي كېلىپ چىقىشى، مەدەنىيىتى قاتارلىق مەسىلىلەرگە قايىل قىلارلىق دەرىجىدە جاۋاب بېرىدۇ.

6412 يىل بۇرۇن ئۇيغۇر ئايال بىلەن بالىنىڭ لوپنۇر ئەتراپىغا دەپىن قىلىنىشى ئۇيغۇر ئەجدادلىرىنىڭ ناھايىتى ئۇزاق تارىخىي دەۋردىن تارتىپ تارىم ۋادىسىدا ياشاپ كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. ۋە بۇندىن 10 مىڭ يىللار ئىلگىرى، قۇرغاقچىلىق تۈپەيلىدىن بىر قىسىم ئۇيغۇرلار موڭغۇلىيەگە، بايقال كۆلىنىڭ بويلىرىغا كۆچۈپ بارغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدىغان پولاتتەك پاكىت.

لوپنۇر ئەتراپىدىن تېپىلغان جەسەتلەر ۋە باشقا بۇيۇملار تارىخچى مورگاننىڭ:«دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئاچقۇچى تارىم دەرياسى تۈزلەڭلىكى ئاستىدا كۆمۈكلۈكتۇر، قاچانكى بۇ ئاچقۇچ تېپىلىدىكەن، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ سىرى مەلۇم بولغۇسىدۇر» دېگەن ھۆكۈمىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

مىلادى 487- يىلى موڭغۇلىيەدىن شىنجاڭغا كۆچۈپ كەلگەن ئۇيغۇرلار شۇ جايدىكى قېرىنداشلىرى بىلەن بىرلىشىپ، تارىختا:«ئېگىز ھارۋىلىقلار»خانلىقى دەپ نام ئالغان ئۇيغۇر خانلىقىنى (487-546) قۇرغان.

خۇلاسە قىلغاندا، يۇقىرىدىكى پاكىتلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قەدىمكى چاغلاردىن تارتىپ، «شىنجاڭ» نىڭ ئەڭ ئاساسىي يەرلىك خەلقى ئىكەنلىكىنى، شىنجاڭنىڭ ئەزەلدىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا ماكانى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

شۇنداقلا ئون مىڭ يىللار بۇرۇن يۈز بەرگەن قۇرغاقچىلىق تۈپەيلىدىن، ئۇيغۇرلارنىڭ بىر قىسمى تاشقى موڭغۇلدىكى ئورخۇن ۋە بايقال كۆلى ئەتراپىغا كۆچۈپ بېرىپ ماكانلاشقان بولسىمۇ، تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ئۆز ئانا ماكانىغا قايتىپ كېلىپ ماكانلاشقانلىقىنى قايىل قىلارلىق ھالدا ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

مەنبە: «شىنجاڭ داشۆ ئىلمىي ژۇرنىلى» 1982 ـ يىل 2 ـ سان.

تەڭرى قامچىسى- ئاتتىلا

ھونلار بۇنىڭدىن تۆت-بەش مىڭ يىللار ئىلگىرى ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشىغان قەدىمكى مىللەتلەرنىڭ بىرى.

ھونلار مىلادىيىدىن بىر قانچە مىڭ يىللار بۇرۇنلا ئوتتۇرا ئاسىيادا پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا باشلىغان. مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 4- ئەسىردىن باشلاپ، ھونلار ناھايىتى قۇدرەتلىك بىر سىياسىي كۈچ سۈپىتىدە تارىخ سەھنىسىدە كۆرۈلۈشكە باشلىغان. مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 3-ئەسىرگە كەلگەندە، ھۇنلاردا باتۇر تەڭرىقۇت (مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 209-174-يىللاردا تەختتە ئولتۇرغان) ئىسىملىك بىر مەشھۇر داھى ئوتتۇرىغا چىقتى. باتۇر تەڭرىقۇت قەدىمكى زامان دۇنيا تارىخىدىكى قۇدرەتلىك دۆلەت-ئاسىيا ھۇن ئىمپېرىيىسىنى قۇردى، بەزى تارىخشۇناسلار باتۇر تەڭرىقۇتنى ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىكى «ئوغۇزخان» بىلەن بىر كىشى دەپ قارايدۇ.

باتۇر تەڭرىقۇتتىن 600 يىل كېيىن، ياۋروپادا ئوتتۇرىغا چىققان ئاتتىلا ئۇلۇغ بوۋىسى باتۇرنىڭ روھى ۋە ئىش-ئىزلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇنى تېخىمۇ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈردى. ئاتتىلا ئۆزىنىڭ دۆلەت ئىدارە قىلىش جەھەتتىكى دانىشمەنلىكى، ھەربىي ئىشلار جەھەتتىكى يۈكسەك تالانتى ۋە دىپلوماتىيە جەھەتتىكى ماھىرلىقى بىلەن ياۋروپا ھۇن ئىمپېرىيىسىنى ئەينى دەۋر ياۋروپا دۇنياسىدىكى ئەڭ كۈچلۈك دۆلەتكە ئايلاندۇردى. ياۋروپا ھۇن ئىمپېرىيىسى ئاتتىلا دەۋرىدە مىسلىسىز دەرىجىدە قۇدرەت تېپىپ، ياۋروپا خرىستىئان دۇنياسىنى قاتتىق چۆچۈتكەن دەھشەتلىك بىر سىياسىي كۈچكە ئايلاندى. ھەتتا، نامى مەشھۇر رىم ئىمپېرىيىسىمۇ ھۇنلارغا داۋاملىق تۇردە باج تاپشۇرۇش شەرتى بىلەن ئۆزىنىڭ مەۋجۇدلۇقىنى ئاران ساقلاپ قالغان. مانا مۇشۇنداق قۇدرەتلىك بىر سىياسىي كۈچنى بارلىققا كەلتۈرگەن كىشى ئاتتىلا بولغاچقا، تارىختا ياۋروپا ھۇنلىرى «ئاتتىلا ھۇنلىرى»، ياۋروپا ھۇن ئىمپېرىيىسى بولسا، «ئاتتىلا ئىمپېرىيىسى» دەپ ئاتالغان.

ئاتتىلا ئىمپېرىيىسىنىڭ زېمىنى غەربتە ئاتلانتىك ئوكياندىن، شەرقتە ئىران، ھەتتا ئالتايغىچە، شىمالدا بالتىق دېڭىزىدىن جەنۇبتا دوناي دەرياسىغىچە سوزۇلغان. ئاتتىلانىڭ ياۋروپا خرىستىئان دۇنياسىدا پەيدا قىلغان كۈچلۈك تەسىرى تا بۈگۈنگە قەدەر ياۋروپا مىللەتلىرى تەرىپىدىن ياد ئېتىلىپ كەلمەكتە.

ئاتتىلا ھەقىقەتەن ئۇلۇغ ئىمپېراتور ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، ھونلار ئاتتىلا دەۋرىدە ئۆز تەرەققىياتىنىڭ ئەڭ يۇقىرى پەللىسىگە يېتىپ، دۇنيا تارىخىدا مەڭگۈ ئۇنتۇلماس ئىزلارنى قالدۇرغاندى.

«تەڭرى قامچىسى- ئاتتىلا» ناملىق كىتابتىن.

بعض الكتب المشهورة فى الأدب الأويغورى فى القرن العشرين

الرقم	اسم الكتاب	المؤلف
1.	ئىز	ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر
2.	ئويغانغان زېمىن	ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر
3.	قۇم باسقان شەھەر	مەمتىمىن ھوشۇر
4.	مەھمۇد كاشغەرى	پەرھات چىلان
5.	ئابدۇقادىر داموللا ھەققىدە قىسسە	خېۋىر تۆمۈر
6.	ئىزدىنىش	زوردۇن سابىر
7.	ئانا يۇرت	زوردۇن سابىر
8.	لېيىغان بۇلاق	جالالىدىن بەھرام
9.	ئۇنتۇلغان كىشىلەر	ئەخەت تۇردى
10.	داغ	ئەبەيدۇللا ئىبراھىم
11.	مەمتىلى ئەپەندى	يالقۇن روزى
12.	پىلىسىراتتىن ئۆتكەنلەر	باتۇر روزى
13.	ئۆزۈگۈم	مەمتىمىن ھوشۇر
14.	كىرورەن گۈزىلى	د.ئەسئەت سۇلايمان
15.	بۇرۇت ماجىراسى	مەمتىمىن ھوشۇر
16.	مىڭنۇي ۋە پەرھاد ـ شىرىن	نىمشېھىت
17.	رابىيە ـ سەئىدىن	ئەھمەد زىيائى
18.	قەشقەردىكى يەر شارى	ئادىل تۇنىياز
19.	ئويغۇرۇم	ئابدۇخالىق ئۇيغۇر
20.	ئويغان	ئابدۇخالىق ئۇيغۇر
21.	بىر قىلىچ بەرسە	قۇتلۇق ھاجى شەۋقى
22.	يىللارغا جاۋاب	لۇتپۇللا مۇتەللىپ

23.	تۇگىمەس ناخشا	تېيىپجان ئېلىيوپ
24.	بۇ دۇنيا	مۇھەممەتجان راشىدىن
25.	دېھقان بولماق تەس	روزى سايىت
26.	غۇنچەم	زۇنۇن قادىرى
27.	خوتەندىن خەت	نۇرمۇھەممەت توختى
28.	ئۇنتۇلغان كىشىلەر	ئەخەت تۇردى
29.	مەختۇمسۇلا	خالىدە ئىسرائىل
30.	كەلكۈن	مۇھەممەت باغراش
31.	غۇنچەم	زۇنۇن قادىرى
32.	بەش تال ئوق	تۇردى سامساق
33.	بۇ دۇنيا	مۇھەممەتجان راشىدىن
34.	ئىلى خەمىسى	مۇھەممەتجان سادىق
35.	چالا تەگكەن ئوق	ئابدۇللا تالىپ
36.	ئىلى دۇلقۇنلىرى	ئابدۇراخمان قاھار
37.	ئۇرخۇن شەجەرىسى	پەرھات جىلان
38.	بۆرە ئانا	توختى ئايۇپ
39.	جاللات خېنىم	ياسىنجان سادىق
40.	ئامەت ۋە ئاپەت	جالالىدىن بەھرام
41.	يىراق قىرلاردىن ئانا يەرگە سالام	ئەختەم ئۆمەر
42.	تارىم قوۋۇقى چىكىلگەندە	ئەسەت سۇلايمان

المصادر والمراجع - پايدىلانغان مەنبەلەر

<u>المصادر الأويغورية: ئۇيغۇرچە پايدىلانغان ماتېرىياللار:</u>

1. خەممەت زاكىر «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2007- يىل نەشرى.

2. خالىق نىياز ۋە باشقىلار «ئۇيغۇر تىلىدىن ئاساس» شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2006- يىل نەشرى.

3. نەبىجان تۇرسۇن «ئۇيغۇر تىلى ئوقۇشلۇقى» ئامېرىكا دانۇۋدى نەشرىياتى 2007- يىل نەشرى

4. ستىۋېن مولىنسكى«ئىنگلىز تىلى يېڭى دەرسلىكى» شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2006- يىل نەشرى.

5.ئابدۇكېرىم باقى «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» قەشقەر پېداگوگىكا ئىنوستىتوتى1983 - يىل نەشرى

6. كۈرەش مەھمۇتجان ۋە باشقىلار «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2003- يىل نەشرى.

7. مەمتىمىن سالى ۋە باشقىلار«ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2000- يىل نەشرى.

8. ياقۇپجان ۋە باشقىلار «ئۇيغۇر تىلى» شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى، 2007 - يىل نەشرى.

9.ئارسلان ئابدۇللاھ ۋە باشقىلار«ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى 2004 - يىل نەشرى

10.ھاكىمجان ۋە باشقىلار «ئۇيغۇر تىلى»- توققۇز يىللىق مەجبۇرىيەت مائارىپى دەرسلىكى(6 قىسىم).شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى 2005 - يىل نەشرى.

11.رەھمەتجان، ئابدۇلېتىپ تاشپولات «ئۇيغۇر تىلى»- توققۇز يىللىق مەجبۇرىيەت مائارىپى(3 قىسىم).شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى 2001 - يىل نەشرى

12.پروفېسور سۇلايمان سەپەر «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى» شىنجاڭ خەلق

نەشرىياتى، 2002- يىل نەشرى.
13. د.ئابدۇرەئوپ پولات تەكلىماكانى«چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى ھەققىدە مۇپەسسەل بايان» مىللەتلەر نەشرىياتى 2004- يىلى نەشرى.
14. د.ئابدۇرەئوپ پولات تەكلىماكانى«چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى گراماتىكىسى» مىللەتلەر نەشرىياتى2007- يىلى نەشرى.
15.ئابلىمىز ياقۇپ ۋە باشقىلار «ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1999- يىلى نەشرى.
16.غەيرەتجان ئوسمان ۋە باشقىلار «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» (ئىككى توم). شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى 2002- يىلى نەشرى.
17. ھىمىت مەخسۇت ۋە غەيرەتجان ئوسمان«ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» مائارىپ نەشرىياتى 1986- يىلى نەشرى.
18.ئازاد سۇلتان ۋە كېرىمجان «ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان ئەدەبىيات تارىخى» شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2000- يىل نەشرى.
19. غەيرەتجان ئوسمان «ئۇيغۇرلار شەرقتە ۋە غەربتە» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002- يىلى نەشرى.
20. ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن «ئۇيغۇر پەلسەپە تارىخى» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1998- يىلى نەشرى.
21. نۇرمۇھەممەت زامان «ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىيات تارىخى» خەلق نەشرىياتى، 2002-يىل نەشرى.
22. ئۇيغۇرچە تورلۇك تور بىكەتلىرى

المراجع العربية والتركية العثمانية:

1. ملخص قواعد اللغة العربية - نعمت فؤاد. دار المعارف – القاهرة.
2. قواعد اللغة العثمانية - د.محمد حامد سالم، طبعة خاصة - القاهرة 2008م.
3. قواعد اللغة التركية - د.عبدالله مبشر الطرازى، طباعة جدة - 1985م.
4.غاية الآمانى فى تفصيل قواعد اللسان العثمانى -محمد كامل، دار السعادة 1314هـ.
5. قواعد اللغة العثمانية - د.الصفصافى أحمد، دار الآفاق العربية - القاهرة 2008

الفهرست - مۇندەرجە

تقديم الدكتورة ماجدة مخلوف 5
مقدمة حول اللغة الأويغورية وتاريخيتها 7
أبجدية اللغة الأويغورية 14
أشكال أبجدية اللغة الأويغورية 16
تمارين على أبجدية اللغة الأويغورية 18
مبادى فى علم الصوت وقاعدة التوافق الصوتى 21
حالات الإسم فى الأويغورية 27
الدرس الأول 30
المحادثة 30
حالة التجريد للإسم 32
الدرس الثانى 33
المحادثة 33
قاعدة أداة الاستفهام «مۇ» 35
أداة الاستفهام التأكيدية «چۇ» 35
استعمال أداة النفى للاسم «ئەمەس» 35
تمارين وواجبات 36
الدرس الثالث 37
المحادثة 37
قاعدة جمع الإسم «لار، لەر» 40
لاحقة «چى» للدلالة على الحرفة 41
تمرينات وواجبات 42
الدرس الرابع 44
المحادثة فى الصورة العائلية 44

قاعدة تقلب بعض الحروف المتحركة من «تا/ته إلى ئي/ ئى» 46
حالة الإضافة للاسم 47
الضمائر الشخصية 48
تمرينات 48
الدرس الخامس 49
المحادثة 49
الضمائر الملكية المتصلة للإسم 50
تمرينات وواجبات 54
الدرس السادس 56
توغقانلىرىم 56
المحادثة 56
المفعول فيه «دا، ده، تا، ته» 58
أسلوب استعمال «بار، يوق» 59
قاعدة لواحق النسبة والصفة: «لىك، لىق، لۇق، لۇك» 59
تمرينات وواجبات 60
الدرس السابع 61
شېرىن خىياللىرىم 61
قەشقەر تاماقخانىسىدا 62
الفعل المستقبل 64
نفى الفعل المستقبل 66
تمرينات وواجبات 67
الدرس الثامن 68
المحادثة 68
المفعول إليه «غا، قا، گە، كە، قە» 69
المفعول به «نى» 70
المفعول معه «بىلەن» 70
اللاحقة التى تصنع الفعل من الإسم «لا، لە» 71

تمرينات وواجبات 71
الدرس التاسع 72
يېڭى دەرس 72
الفعل الماضى الشهودى 73
نفى الماضى الشهودى 76
تمرينات وواجبات 77
الدرس العاشر 78
بىر ھەپتە 78
ۋاقت 78
سانلار 79
پەسىل ۋە ئايلارنىڭ ناملىرى 80
العدد الأصلى، الأصلى الترتيبى، العدد التجميعى،العدد التقريبى والعدد الكسرى 80
التعبير عن الأيام والتاريخ والساعة 81
تمرينات وواجبات 82
الدرس الحادى عشر 84
دراسة موجزة فى أجزاء الجملة 84
الدرس الثانى عشر 91
بىر كۈنلۈك ئىشىم 91
المفعول منه «دىن، تىن» 92
اللاحقة التى تصنع اسم المكان «خانا» 93
أدوات الاستفهام 93
تمرينات وواجبات 94
الدرس الثالث عشر 95
ئۈچ ياتاقداش 95
استفهام الزمن الماضى 96
استفهام الزمن المستقبل 97
تمرينات وواجبات 98

الدرس الرابع عشر 100
بىزنىڭ بىر كۈنىمىز 100
ئائىلىمىزدە يەتتە جان بار 100
المراجعات العامة على حالات الإسم 101
أهم اللواحق التى تصنع الأسماء من الإسم فى الأويغورية 103
تصريف الضمائر الشخصية المستقلة فى حالة الرفع والنصب والجر 104
لاحقة المصدرية (م) التى تشتق الإسم من الفعل 104
الدرس الخامس عشر 105
شەنبە كۈنى ئەتىگەنلىك چايدا 105
فعل الأمر 106
صيغة نهى فعل الأمر 109
استفهام صيغة الأمر 110
استعمال فعل «دە» 110
تمرينات وواجبات 111
الدرس السادس عشر 112
قۇتادغۇبىلىكنىڭ مۇقەددىمىسىدىن ئۈزۈندە 112
الفعل الشرطى «سا، سە» 112
الفعل الشرطى فى حالة الاستفهام 114
معانى فعل الشرطى 115
تمرينات وواجبات 115
الدرس السابع عشر 117
ياش ـ ئۆسمۈرلەرنىڭ شادلىقى 117
ئائىلىمىزدىكىلەر 117
الصفة وأنواعها 118
الإسم الموصول (الضمير الوصفى) «قى، كى» 120
لاحقة التوكيد «دە» لتأكيد الجملة 121
تمرينات وواجبات 121

الدرس الثامن عشر 122
تۆلكىنىڭ تەقسىماتى 122
أداة التشبيه أو الإضافة التشبهية «دەك، تەك» 123
فعل الإعانة (الكينونة) «ئىدى، ئىكەن، ئىمىش» 124
اللاحقة التى تجعل الاسم فعلا: «لاش، لەش» 126
الدرس التاسع عشر 127
ئۇيغۇر تىلىنى ياخشى ئىگىلەش ئۈچۈن نېمىلەرنى قىلىش كېرەك؟ 127
المصدر فى الأويغورية 128
استعمال كلمة « لازىم، كېرەك» 131
«ئۈچۈن» من الكلمات المساعدة لآخر الكلمات 132
الأدوات التى تجعل الإسم صفة وتفيد النسبة «ۋى، ىي» 132
تمرينات وواجبات 132
الدرس العشرون 134
ئۆيگە قايتقاندا 134
صيغة الصلة والوصف للماضى(الاسم الفعلى) «غان، قان، گەن، كەن» 135
تمرينات وواجبات 137
الدرس الواحد والعشرون 138
ئورۇمچىدە 138
صيغة الصلة والوصف للمستقبل (الاسم الفعلى) «يدىغان، ىدىغان» 140
تمرينات وواجبات 141
الدرس الثانى والعشرون 142
يامغۇرلۇق كېچىدە 142
كىم نېمە قىلىۋاتىدۇ؟ 142
زمن الحال=المضارع المستمر 144
نفى الزمن الحالى 145
تمرينات وواجبات 147

الدرس الثالث والعشرون 148
المحادثة 148
استفهام الزمن الحالى 149
لاحقة صفة منفية «سىز» 150
أداة مساعدة لآخر الكلمات «دەپ» 150
تمرينات وواجبات 151
الدرس الرابع والعشرون 152
ساداقەت 152
حكاية الفعل الماضى المعتاد 153
حكاية الحال الماضى 154
استفهام الماضى المعتاد والحالى 156
تمرينات وواجبات 156
الدرس الخامس والعشرون 158
ئۇرۇمچىگە سەپەر 158
لاحقة (چە) ووظائفها 159
تمرينات وواجبات 160
الدرس السادس والعشرون 162
كىمنى سايلىماقچى؟ 162
الفعل الالتزامى «ماقچى، مەكچى» 163
نفى الفعل الالتزامى 163
تمرينات وواجبات 165
الدرس السابع والعشرون 166
كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس 166
المبنى للمعلوم 168
المبنى للمجهول 168
أفعال المطاوعة 169

أفعال مشاركة 170
تعدية الفعل 170
تمرينات وواجبات 173
الدرس الثامن والعشرون 174
مؤنەۆۆر كادر ۆە كاۆاپ 174
صيغ الربط 176
الصيغة العطفية 176
الصيغة الابتدائية 177
الصيغة الانتهائية 177
الصيغة التزامنية 178
الظرف السببي 178
الصيغة الاستمرارية 178
صيغة التعقيب وصيغة بمجرد أن 178
تمرينات وواجبات 180
الدرس التاسع والعشرون 181
صيغة الفعل الاقتدارى 181
صيغة الفعل الاقتدارى فى حالة المنفى 182
استفهام الفعل الاقتدارى 183
الماضى النقلى 183
تمرينات وواجبات 184
الدرس الثلاثون 185
يگمت تاللاش 185
أفعال الإعانة (الأفعال المركب) 187
تمرينات وواجبات 189
الدرس الواحد والثلاثون 190
الأدوات 190
1 -أدوات مساعدات لآخر الكلمات 190

2 - روابط أو حروف 191
أدوات العطف 191
أدوات تأكيدية 192
أدوات استدراك 192
أدوات تعليل 193
أدوات شرطية 194
أدوات اختيار 194
أدوات تفسيرية 194
تمرينات وواجبات 195
الدرس الثانى والثلاثون 196
ئۆگزمەدىن ئارتىلىدۇرۇپ ئەكتىمگلار 196
الفعل الاستمرارى 198
بعض الأفعال المركبة 200
تمرينات وواجبات 201
الدرس الثالث والثلاثون 202
الظروف 202
ظرف الزمان 202
ظرف المكان 203
ظرف الوصف والكيفية 204
ظرف الكمية 205
ظروف السببية والغرضية 205
الدرس الرابع والثلاثون 207
أجزاء الجملة 207
المبتدأ أو الفاعل 208
الخبر 209
الدرس الخامس والثلاثون 210
المفاعيل 210

النعت 211
الحال والظرف وأنواعها 213
الدرس السادس والثلاثون 216
ترتيب أجزاء الجملة 216
موقع المبتدأ أو الفاعل فى الجملة 216
موقع الخبر فى الجملة 217
موقع المفاعيل 217
موقع النعت 218
موقع الحال فى الجملة 218
الدرس السابع والثلاثون 219
نموذج الإعراب لأجزاء الجملة 219
بعض مشتقات الأفعال مثل اسم الفاعل واسم المفعول واسم الآلة 220

❖❖❖

الجزء الثانى

نماذج نصوصية لبعض الأدباء الأويغور القدامى والمحدثين 223
تاريخ الأدب الاسلامى عند الأويغور 223
الأدب فى عهد الدولة القاراخانية 224
العالم الأويغورى القارلوقى الفارابى 227
العالم الأويغورى والأديب الكبير يوسف خاص حاجب 228
العالم الأويغورى والأديب اللغوى محمود الكاشغرى 231
الأديب الأويغورى الشهير أحمد يوكنه كى 233
الأديب المتصوف أحمد يه سه وى 236
العالم الأويغورى الكبير والأديب سراج الدين السكاكى 238
الأديب الأويغورى ناصرالدين رابغوزى 239
الشاعرالأويغورى النابغ عطائى 240
الشاعر الأويغورى والأديب مولانا سكاكى 241

الشاعر الأويغورى عبيد الله لطفى 242
الأديب الأويغورى العملاق على شر ناوائى 243
المؤرخ والأديب الأويغورى محمد مرزا حيدر 246
الشاعر محمد عبد الله خاراباتى 247
الشاعر محزون 248
الشاعر والأديب نوبتى 248
الأديب محمد صادق الكاشغرى 249
الشاعر عبدالرحيم النزارى 251
الشاعر موللا بلال ناظمى 252
الأديب موللا موسى سايرامى 253
الأديب والمصلح الكبير عبدالقادر داموللا 254
الشاعر العظيم تجلى مجلى 255
الشاعر الكبير عبدالخالق أويغورى 257
الشاعر والمؤرخ قوتلوق حاجى شوقى 259
الشاعر الوطنى عبدالعزيز مخدوم 261
الكاتب المسرحى والأديب زونون قادر 263
الشاعر الكبير والأديب الروائى عبدالرحيم أتكور 264
الشاعر والأديب الكبير زوردون صابر 266
المؤرخ الشهير والعالم والشاعر تورغون ألماس 268
إيضاح وجيز حول الأويغور 270
البطل آتيلا 272
بعض الكتب المشهورة فى الأدب الأويغورى فى القرن العشرين 273
المراجع 275
الفهرست 277

يعد الشعب الأويغوري التركي رائداً من رواد الحضارة في قلب آسيا (موطن الأتراك). وأنجب هذا الشعب العلماء والأدباء الذين أثروا الحضارة الإسلامية في شتى أنواع المعارف والعلوم.

لقد ساهم هذا الشعب في بناء صرح الحضارة الإنسانية منذ أقدم الفترات التاريخية. وينسب إليه الفضل في اختراع فن الطباعة وفن التصوير الملون، وصناعة الورق والحريرمنذ أقدم الفترات التاريخية قبل الغرب.

تشكل اللغة الأويغورية الأصل الذى تفرعت منه اللغة التركية الشرقية؛ وتطورت عبر الزمان مع الحفاظ على كيانها،حتى صارت لغة أدبية موحدة بين الشعوب التركية التي تعيش في منطقة وسط آسيا اعتباراً من القرن الرابع عشر حتى القرن العشرين.

استخدم شعب الأويغوري الخط العربي في مدوناتهم وتسجيل مكاتباتهم بعدما اعتنقوا الدين الإسلامي، ومن ثم نشأ فيها فلاسفة وأدباء وشعراء أدلوا بدلوهم في التعبير عن التراث الحضاري الإسلامي.

الأويغور من الشعوب العريقة المسلمة التي أدلت بدلوها في مجال الحضارة الإنسانية، كانت لغتهم لغة أدبية راجت بين الشعوب التركية في منطقة وسط آسيا، واشتهرت الأويغورية بالجغتائية إبان حكم جغتاي.

تعد اللغة الجغتائية في حقيقتها اللغة الأويغورية. سميت اللغة الأويغورية فترة من الزمان «لغة جغتائية» نسبة إلى الحاكم كما سميت «اللغة التركية» لغة عثمانية نسبة إلى الحاكم.

كتبت باللغة الأويغورية عبر الزمان آلاف المؤلفات من روائع الأدب الإسلامي بقلم الأدباء والشعراء الأويغور وغيرهم من الأتراك.

ولا يزال الشعب الأويغوري يدون مؤلفاته بالأبجدية العربية منذ ألف سنة حتى يومنا الحاضر.